

І. Каліта, Н. Сівіцкая, В. Ляшчынская

БЕЛАРУСКАЯ МОВА Ў ЛЮСТЭРКУ ТРАДЫЦЫЙ І ІНАВАЦЫЙ

Ústí nad Labem
2019

І. Каліта, Н. Сівіцкая, В. Ляшчынская

БЕЛАРУСКАЯ МОВА Ў ЛЮСТЭРКУ ТРАДЫЦЫЙ І ІНАВАЦЫЙ

Ústí nad Labem
2019

УДК 811.161.3

ББК ШО 81.411 [811.161.3 Бел+811.161.4 Укр+811.162.3 Чэшск]

Рэцэнзенты:

А. М. Палуян, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай мовы, дэкан філалагічнага факультэта Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Францыска Скарыны. Гомель, Беларусь.

Т. М. Саўчук, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры прыкладной лінгвістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Мінск, Беларусь.

Навуковы рэдактар:

Л. І. Яўдошына, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры беларускай філалогіі Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна. Брэст, Беларусь.

Каліта І., Сівіцкая Н., Ляшчынская В. *Беларуская мова ў лютэрку традыцый і інавацый*. (Пад аг. рэд. І. Каліты, Л. Яўдошынай). Ústí nad Labem: PF UJEP, 2019. 118 с.

Кніга прысвечана пытанню развіцця беларускай лексікі і фразеалогіі на пачатку XXI стагоддзя. Разглядаецца беларускі размоўны рэсурс у сучасных відах камунікацыі (каментары ў сацыяльных сетках, публіцыстыка, мастацкая літаратура). Працэс лексічнай і фразеалагічнай інавацыі актуалізуе змест і пашырае шкалу дадатковых эмацыйных адценняў моўных адзінак. Новыя вектары выкарыстання фразеалагізмаў вядуць навукоўцаў да пошуку інавацыйных падыходаў у вывучэнні этнамаркіраваных адзінак.

Усе правы абаронены. Усе формы выкарыстання матэрыялаў кнігі павінны суправаджацца спасылкай: Каліта І., Сівіцкая Н., Ляшчынская В. *Беларуская мова ў лютэрку традыцый і інавацый*. Ústí nad Labem: PF UJEP, 2019.

© Inna Kalita a kol., 2019

© Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2019

ISBN 978-80-7561-178-9

DOI 10.21062/ujep/265.2019/k/978-80-7561-178-9

Іна Каліта

ФРАЗЕАЛАГІЧНЫЯ
ІНАВАЦЫІ
Ў ЛЮСТЭРКУ ІНТЭРНЭТУ

Inna Kalita

PHRASEOLOGICAL
INNOVATIONS IN THE
MIRROR OF THE INTERNET

УВОДЗІНЫ

Працэсы моўнай інавацыі ва ўсіх пісьмовых мовах з канца ХХ стагоддзя звязаныя з экспансіяй англіцызмаў. Да рускай лексічнай асіміляцыі, якая дамінуе ў беларускай мове з ХІХ стагоддзя, далучылася экспансія неславянская. На фоне пераважаючай у Беларусі трасянкі і актыўнага развіцця дзвюх названых лексічных плыняў асабліва цікава назіраць дынаміку развіцця ўласных моўных элементаў – этнамаркіраваных беларускіх фразеалагізмаў. Іх кагнітыўны змест сугучны са значнымі зменамі ў грамадстве. Таму і развіццё ўласных лексічных і фразеалагічных адзінак (далей ФА), і працэс лексічнай еўрапеізацыі разгортваецца ў шырокім рэчышчы сродкаў масавай інфармацыі.

Фразеалагізм, як своеасаблівае люстэрка культурнай антрапалогіі, адлюстроўвае чалавека і яго сувязі. У этнамаркіраваных адзінках чалавек паўстае як носьбіт пэўнай культуры і нацыянальнай ідэнтычнасці. У кожную эпоху ўзнікаюць устойлівыя спалучэнні ці актуалізуюцца вядомыя. Фразеалагізм як устойлівая структурная адзінка у пэўны час можа стаць базай для пераасэнсавання стэрэатыпаў і раней замацаваных у грамадстве схем паводзін – так адбываецца пераасэнсаванне назапашанага нацыянальнага вопыту, які ператвараецца ў “рытуал”. Гэта працэс моўнай інавацыі, дэталізацыі, але адначасова і працэс абагульнення, які пачынае дзейнічаць у пэўны пераломны момант ці пераходны перыяд пад уплывам будзённасці. Найперш такія трансфармацыі закранаюць семіётыку рэчаў і семіётыку паводзін. У пераломныя гістарычныя перыяды чалавек шукае сябе, таму яго эмоцыі заканамерна “выцякаюць” у маўленчыя ацэнкі.

Аналіз этнафразеалагізмаў садзейнічае асэнсаванню прабягаючых змен, іх рэтраспектыўнае параўнанне з гістарычнымі рэаліямі сведчыць пра нестатычнасць будзённасці, дазваляе больш грунтоўна разгледзець ментальна абумоўленыя фактары паводзін прадстаўнікоў пэўнай нацыі. Разгляд гэтых адзінак на фоне адзінак іншых моў не заўсёды магчымы. Але такі падыход надзвычай карысны таму, што на паверхню выходзяць надзённыя пытанні, актуальныя (балючыя) для сучаснай культуры і соцыума, што дазваляе выявіць міжмоўныя лакуны і эквіваленты.

Кампаратыўная фразеалогія – малады накірунак фразеалагічнай навукі. Беларускую фразеалогію і парэміялогію ў кампаратыўным плане разглядаюць Я. Іваноў (2003, 2016 / Иванов 2014), У. Коваль (2005), І. Юрчанка (2003, 2006, 2009, 2009а), Ю. Аляхновіч (2006), С. Міхайлаў (2010), М. Даніловіч (2011, 2011а), М. Даніловіч – Т. Фундатар – І. Цівунчык (2013), А. Рыбакова (2012), В. Пархомік (2014, 2014а, 2014b, 2015), К. Кедрон (2014 / К. Kedron 2014, 2017), Н. Коруна (2015), Л. Кулік (2016, 2016а), І. Каліта (2018, 2018а / Калита 2016, 2016а, 2016b, 2017, 2017а / Kalita 2016, 2017, 2017а), І. Каліта – П. Міхалава (Kalita – Michalová 2016), І. Каліта – Т. Тулуш (Kalita – Tulus 2017) і іншыя.

Дадзеная праца прысвечана этнамаркіраванай адзінцы *хавайся ў бульбу* і некаторым іншым размоўным выразам, якія дасюль не зарэгістраваныя фразеалагічнымі слоўнікамі. Адзінкі разглядаюцца на фоне інтэрнэт-камунікацыі. Адначасова функцыянаванне фраземы *хавайся ў бульбу* аналізуецца ў кантэксце ўсходнеславянскім і ў параўнанні з чэшскімі адпаведнікамі – з улікам вопыту стварэння “Чэшска-беларускага фразеалагічнага слоўніка” [Kalita 2017]. Цікавасць да адзінкі выкліканая, па-першае, фактам яе стылёвай трансфармацыі – пераходам з размоўнай сферы ў пісьмовыя стылі, па-другое, фактам яе інтэнсіўнага распаўсюджвання не толькі ў жывой гутарковай мове, але ў інтэрнэце і сродках масавай інфармацыі, якое назіраецца ў ХХІ стагоддзі ў беларускіх тэкстах, а таксама ў каментарых на рускай і ўкраінскай мове.

1. МЕТАДАЛОГІЯ

Фразеалагізм разумеем як семантычна цэласную адзінку, якая характарызуецца ўзнаўляльнасцю і мае ўстойлівы характар. Гэта словазлучэнне або сказ, якія маюць цэласнае значэнне і надзеленыя экспрэсіўным адценнем. Склад фразеалагізмаў розны: мінімальна два словы (у т.л. службовыя), максімальна – сказ. Фразеалагізм разглядаем як сяміятычны факт – моўную “акамянеласць”, якая зафіксавала пэўны зрэз моўнай свядомасці носьбітаў мовы. Фразеалагізм выконвае ацэнную, інфармацыйную, экспрэсіўную, эматыўную і эстэтычную функцыі, можа мець варыянты [Калита 2016, 6 – пераклад ІК].

Фразеалагічная адзінка з’яўляецца адлюстраваннем эстэтычнага ўспрымання рэчаіснасці чалавекам у пэўную эпоху і з часам можа губляць сваю актуальнасць, у той жа час маўленчая практыка рэагуе на сацыяльныя і культурныя змены і фарміруе новыя ці трансфармуе ўжо існуючыя адзінкі.

Па сваёй сутнасці ФА – метафара, найвідавочнейшая функцыя якой – эстэтычная. Наяўнасць метафар – пацверджанне крэатыўнага патэнцыялу мовы і яе носьбітаў. Неад’емным кампанентам працэсу метафарызацыі з’яўляецца код, з дапамогай якога інфармацыя кадыруецца, і на яго ж аснове можа быць раскадыраваная.

“Метафару цяжка абмежаваць рамкамі ментальна-моўнай дзейнасці моўцы, па сутнасці метафарагенная дзейнасць чалавека – гэта яшчэ адно «тое», што адрознівае нас усіх ад іншых зямных стварэнняў, а сам тэрмін «метафара» даўно перасягнуў рамкі паэтыка-рытарычнага ўжывання: як метафарычныя разглядаюцца элементы ландшафту, прадметы дызайну, гістарычныя і сацыяльныя падзеі, мастацкія стылі і сродкі, накірункі ў развіцці інфармацыйных тэхналогій і шмат інш.” [Алешина 2003, 5, пераклад ІК].

Веданне / няведанне кода як складніка кагнітыўнай сферы культуры адрознівае стваральнікаў розных нацыянальных карцін свету і іх разуменне / неразуменне адных і тых жа ФА. Метафарычны код – повязь складаных шматвалентных суадносін нацыянальнай псіхалогіі, стэрэатыпаў і інавацый. У дадзенай працы мы абапіраемся на дзве асноўныя ідэі: (1) наша будзённая паняццёвая сістэма метафарычная па сваёй сутнасці – асноўная думка кнігі “Метафары, якімі мы жывём” [Лакофф – Джонсон 2004]; (2) архетыповыя сувязі прысутнічаюць у будзённасці і адлюстроўваюцца ў мове і ў фразеалогіі ў прыватнасці. Фразеалогію ўспрымаем як своеасаблівае люстра архетыповых сувязяў.

Пры аналізе мы зыходзім з шырокага разумення фразеалагізма. Выкарыстоўваем асацыятыўна-кагнітыўныя, інтэрпрэтацыйныя, лексікаграфічныя і лінгвакультуралагічныя метады. Карыстаемся агульнымі метадамі аналізу фразеалагічных адзінак: разгляд структуры і агульнага значэння, апісанне лінгвакультуралагічнай нагрузкі асобных кампанентаў, аналіз міжмоўных сувязяў, параўнанне семантычнай канатацыі міжмоўных эквівалентаў і сінонімаў.

Прадметам аналізу з’яўляецца адна з самых частотных размоўных беларускіх адзінак – *хавайся ў бульбу*, якую можна сустрэць ва ўсіх сферах сучаснай камунікацыі. Таму яе аналіз у дадзены момант адносіцца да актуальных пытанняў. Крыніцамі для даследвання паслужылі інтэрнэт, Беларускі нацыянальны корпус і слоўнікі (гл. Бібліяграфія – слоўнікі).

2. ДА ПАНЯЦЦЯ ФРАЗЕАЛАГІЧНАЙ НЕАЛОГІІ

Неалагізмамі лічацца словы ці фразеалагічныя адзінкі, якія дагэтуль не былі зарэгістраваныя ў слоўніках.

“Фразеалагічныя неалагізмы – гэта не зарэгістраваныя тлумачальнымі слоўнікамі сучасных літаратурных моў устойлівыя экспрэсіўныя абароты, якія або ўтвораны наноў, або актуалізаваныя ў новых сацыяльных умовах, ці ўзніклі шляхам трансфармацыі раней вядомых парэмій, крылатых слоў і фразем, а таксама выразы, пазычаныя з іншых моў” [Мокиенко 2002, 66, пераклад ІК].

Паводле Х. Вальтэра неабходна ўлічваць розныя параметры фразеалагічных інавацый: ступень фіксацыі слоўнікамі, адчуванне “навізны” носьбітамі мовы, дынамізацыю выкарыстання, апазіцыю, актуалізацыю, “неалагічнае – архаічнае”, сацыяфункцыянальныя сферы бытавання. Вальтэр звяртае асаблівую ўвагу на стылістычны аспект фразеалагічнай неалогіі – яна актыўная ў сферах, якія адлюстроўваюць семантыку агрэсіі (“антыкультуры”) і стылістыку іроніі (“сцёба”). Пранікненне такіх адзінак у цэнтр моўных сістэм часцей актывізуецца сродкамі масавай інфармацыі, поп-культурай і сучасным літаратурным выкарыстаннем [Вальтер 2011, 19].

Мы разглядаем выраз *хавайся ў бульбу* ў рамках сучаснага працэсу моўнай інавацыі. Назваць фразему абсалютна новай немагчыма, яе ўзнікненне не адносіцца да ХХІ стагоддзя, гэты выраз ужываўся і ў мінулым стагоддзі. У дадзеным выпадку трэба, па-першае, ўлічваць тэмп актывізацыі – размоўная адзінка набывае вітальнасць і становіцца частотнай у розных камунікатыўных сферах. Па-другое, ад размоўнай выклічнавай фраземы ў ХХІ стагоддзі адпачкоўваецца невыклічнавая форма, якая “абрастае” дадатковымі адценнямі.

Пры разглядзе ФА *хавайся ў бульбу* як неалагічнай мы зыходзім з таго, што адзінка не зарэгістраваная ў слоўніках. Доўгі час яна лічылася размоўнай. Ад пачатку ХХІ ст. яе распаўсюджанне набывае экспансіўны характар. Дынаміка ўжывання нарастае не толькі ў тэкстах, напісаных на беларускай мове, ва ўкраінскіх і рускіх інтэрнэт-каментарых выраз выконвае ролю своеасаблівага вербальнага эматыкона. Сферы бытавання гэтага выразу ў сучаснай камунікацыі неабмежаваныя. Часцей гэта не проста выражэнне ацэнкі, але і адлюстраванне шматлікіх адценняў іроніі.

2.1 Хавайся ў бульбу (!)

І. Я. Лепешаў (1924-2014) адзначаў, што клас выклічнікаў усё больш папаўняецца фразеалагічнымі адзінствамі і зрашчэннямі. “Такіх выклічнікавых фразеалагізмаў, «эквівалентаў сказа», у беларускай літаратурнай мове больш за 180: *а ўсё ж такі яна рухаецца, памагай бог, хавайся ў бульбу* і г.д. <...> кожны з іх мае «ўсвядомлены калектывам сэнсавы змест» [Лепешев 2013, І]. У адным са сваіх апошніх артыкулаў Лепешаў адзначаў: “Апошнім часам у гутарковым маўленні і ў друку сустракаецца выклічнікавы фразеалагізм **хавайся ў бульбу** – іранічны вокліч імкнення, жадання ўхіліцца ад чаго-, каго-небудзь, зрабіцца нябачным. Напрыклад: *Адзінае, чаго Карась не пераносіў, – гэта непарадак. Калі хто з падначаленых пераблытаў хоць адну лічбу – усё! Як кажуць: «Хавайся ў бульбу!» Што тут пачыналася!* (К. Фядотава); *Трэба, каб той стан, які адлюстроўваюць прымаўкі «мая хата з краю», «хавайся ў бульбу», адышоў у мінулае. Каб мы зразумелі, што страх і адсутнасць салідарнасці – гэта наша нацыянальная загана* (В. Рымашэўскі)” [Лепешаў 2013].

П. Піпер прыводзіць фразему *хавайся ў бульбу ў кантэксце* вялікага шэрагу адзінак, якія валодаюць нацыянальна-культурнай спецыфікай і ўжываюцца як сродак пацвярджэння гатоўнасці да пачатку ці падтрымкі размовы – формулы маўленчага этыкету. Такія формулы існуюць у форме адзінства пытанне-адказ і выконваюць функцыю ўсталявання кантакту. Уводныя дыялогі ў форме адзінства пытанне-адказ, – паводле П. Піпера, – адрозніваюцца асіметрыяй, характэрнай для шэрагу адносін, аформленых як пытанне-адказ, асіметрыя праяўляецца ў тым, што да аднаго і таго ж пытання можа дапасоўвацца не адзін, а больш адказаў [Піпер 2006, 19–20].

На распаўсюджанасць і аўтэнтычнасць гэтай ФА ў адной са сваіх праграм на радыё “Свабода” – “*Чаму беларусы кажучь «хавайся ў бульбу» і як гэта перакласьці на расейскую*” – звяртае ўвагу В. Вячорка. Ён адзначае, што выраз квітнее, гэта “вобразны брэнд” у сучаснай гарадской культуры і нават у субкультурах (байкераў), таксама адзначае, што схема “*хавацца ў сельскагаспадарчую культуру з’яўляецца распаўсюджанай*” [Вячорка 2016, І].

У моўнай практыцы больш пашыраная выклічнікавая форма ФА, у якой закладзены вялікі эмацыйны патэнцыял, але сэнна гэтая форма не адзіная магчымая. *Хавайся ў бульбу* – ўласнабеларуская адзінка, цесна звязаная з нацыянальнай карцінай свету беларусаў. Бульба – адзін з асноўных прадуктаў нацыянальнай кухні, адлюстраваны ў мастацкай і літаратурнай прасторы. Таму аналізаваны выраз цалкам зразумелы для беларускамоўных і рускамоўных жыхароў Беларусі.

Выклічнікавая форма “*Хавайся ў бульбу!*” перадае шырокі спектр эмоцый, звязаных з заклікам да некага – быць асцярожным, берагчыся: быць гатовым “хавацца” ад праблем, знікнуць з вачэй, пераचाкаць нечы раз’юшаны стан (ад каго чалавек у пэўнай сітуацыі залежыць ці якому падначалены). Невыклічнікавая форма мае агульнае значэнне ‘канец’ (‘капец’). Аснову яе сэнсавых адценняў складае значэнне дзеяслоўнага кампанента *хавацца*, звязанае з рэпрэзентацый розных тыпаў непрыемных сітуацый ці якасцяў чалавечага характару. Зафіксаваныя ў Беларускім N-корпусе і беларускіх мас-медыя значэнні можна падзяліць на некалькі груп.

(1) Значэнне ‘непрыемны вынік нейкай сітуацыі’

- “*А если уж закон смягчается – ховайся в бульбу. Нарушат, догонят, и еще раз нарушат*” [<http://www.siapress.ru>, каментар, І].

(2) Значэнне ‘сітуацыя, якую немагчыма адразу выправіць, а лепш пераचाкаць’

- “*Хавайся ў бульбу, бацька ў Слоніме!*”

(3) Значэнне ‘нешта/нехта, што/хто якасна зніжаецца пад узровень сярэднестатыстычнай нормы/стандарту: ‘нешта нядобрае, няякаснае’, ‘нешта дрэнна/недарэчна зробленае, недадуманае; ‘той, хто не спраўдзіў імідж разумнага чалавека’

- “*Беларускага адзення, а збольшага прапаноўваюць жаночыя рэчы, сапраўды імаюць! Частка з оперы «хавайся ў бульбу», ні апранаць, ні нават пытацца, колькі гэта каштуе не хочацца*” (Еўрарадыё. Чаму беларусы не купляюць беларускае?) [Беларускі N-корпус].

- “Тое, што там адбываецца з дызайнам гарадскога асяроддзя, якое – тут я на 100 % пагаджуся і з Віктарам Марціновічам, і з пафасам Ірыны Халіп – «**хавайся ў бульбу**»” (Новы Час. Сцяпан Стурэйка: Сыйсці ад фальшу <...>)” [Беларускі N-корпус].

- “Dexter, Уважаемый! не смотря на твою анонимность, посоветую пообщаться с населением Липецка, чтобы понять, что IQ и дебилизм не связаны. Вроде, умный человек, но как начнёт нести пургу о том, что Путин поднял Россию с колен, так **хавайся у бульбу**” [Григорьев 2018, I].

(4) Значэнне ‘рэальная небяспека’

- “Калі беларусы пачынаюць партызаніць – **хавайся ў бульбу**. За тры гады вайны беларускія партызаны падарвалі й пусьцілі пад адхон 11 128 эшалонаў <...>.” [Севярынец 2007, I].

(5) Значэнне ‘“хавацца” ад праблем’

- “Калі сілавая і кантрольныя ведамствы сур’ёзна возьмуцца за забеспячэнне вяршэнства закона, дык прадпрымальнікам давядзецца **хавацца ў бульбу**” [Нікалаюк 2018, I].

(6) Значэнне ‘пагроза’

- “Поднял руку с зажатыми деньгами, проорал: **Хавайся в бульбу**, речички! Иду на Вы! Гена, не подбросишь? – добавил он гораздо тише” [Мамст 2015, I].

(7) Значэнне ‘выжыць, ацалець’

- “Гэта бясконцая беларуская здольнасць выжываць, такі беларускі дзэн. Ён не пра тое, каб ісці ў бой, а пра тое, як «**хавацца ў бульбу**»” [http://kupalauski.by].

Пра абсалютную адаптацыю выразу сведчыць беларускі пераклад “Гары Потэра”, зроблены Д. Мускім:

- “Праз двор, раскідваючы на дарозе курэй да іх ішла маленькая, тоўсценькая жанчына з добразычлівым тварам, якая цяпер хутчэй нагадвала шаблязубага тыгра. Гэта была місіс Візлі.

– Аёй, – прамовіў Фрэд.

– **Хавайся ў бульбу**, – дадаў Джордж” [Роўлінг 2016, I].

Прыклады сведчаць, што на пераломе XX – XXI стст. адбылася стылёвая трансфармацыя разглядаемай адзінкі. Яе невыклікавае адгалінаванне звязанае з пераходам адзінкі вуснай размоўнай сферы ў пісьмовыя стылі, перадусім – у стыль публіцыстычны.

3. МІЖМОЎНЫЯ АНАЛОГІ

Міжмоўнае фразеалагічнае “сваяцтва” ў разглядаемым намі прыкладзе назіраецца паміж беларускай і ўкраінскай мовамі. Выраз *хавайся ў бульбу* мае ўкраінскія эквіваленты.

3.1 Ховайся в жито! / Ховайся в кукурудзу!

Украінскія выразы *ховайся в жито* (!) і *ховайся в кукурудзу* (!) адлюстоўваюць эмацыйную рэакцыю на нешта страшнае і маюць літаратурны сінонім *ховайся, хто може* (!). У газетных загалоўках гэтыя адзінкі часта спалучаюцца з рускай мовай: “**Ховайся в жито...** В Украине сегодня будет почти 40 градусов жары”; “Путин, **ховайся в жито!** Из Америки в ФРГ прибыла военная техника для сдерживания российской агрессии”;

Украінскія выразы ў інтэрнэт-рэсурсах (блогах, каментарых, назвах артыкулаў) маюць падобныя значэнні, што і беларускі *хавайся ў бульбу*.

(1) Значэнне ‘непрыемны вынік нейкай сітуацыі’

- “**«Ховайся в жито»:** Юлия Тимошенко снова заплела «боевую косу»”.

(2) Значэнне ‘сітуацыя, якую немагчыма адразу выправіць, а лепш перачакаць’

- “**Вот все мы такие: умеем себя ТАК накрутить, что ховайся Педро в кукурузу!**”

(3) Значэнне ‘нешта нядобрае, няякаснае’, ‘нешта дрэнна ці недарэчна зробленае, недадуманое’

- “**Когда кофе хорошее, а когда «ховайся в жито», когда пицца хорошая, а когда капец**”.

(4) Значэнне ‘рэальная небяспека’

- “**Ховайся в жито. Удар с воздуха: Россия перебрасывает на Донбасс боевую авиацию**”.

(5) Значэнне ‘“хавацца” ад праблем’

- “**В такой же ситуации украинка кричит сыну: Грицько, ховайся скорей в кукурузу и сиди тихо, щоб не убило**”.

(6) Значэнне ‘пагроза’

- “**Знает, могу прибить на ровном месте, хоть я и дама миниатюрная, но если злая, то... все, ховайся в кукурузу**”.

(7) Значэнне ‘выжыць, ацалець’

- “Петя, тикай из страны, пока есть шанс, или как минимум *хавайся в бульбу – у кукурузу!*”.

У сучаснай украінскай інтэрнэт-камунікацыі назіраецца тэндэнцыя да “пашырэння” гэтых выразаў іменным кампанентам *Педро: Хавайся, Педро, в жито!; Хавайся, Педро, в кукурузу!*; ці *Хавайся, Педро*.

У рускай мове эквівалент адсутнічае. У залежнасці ад кантэксту беларускую ФА *хавайся ў бульбу* можна перакладаць як *атас, кранты, исчезни, берегись, пиши пропало, туши свет, прячься кто может* і адзінкай *лечь на дно*, больш блізкай да дадатковай семантыкі (часовасць дзеяння). Пры гэтым іранічныя адценні, характэрныя для беларускага выразу, пры перакладзе на рускую мову знікаюць.

Выраз *хавайся ў бульбу* прыведзены ў “Чэшска-беларускім фразеалагічным слоўніку” [Kalita 2017, 36].

БУК

<...> *čekat/sedět za bukem*

S.: starat se o svůj příseček

хавацца ў бўльбе

S.: ісці/пайсці ў партызаны

ФА *хавайся ў бульбу* (прамое значэнне – ‘схавацца ў полі, дзе расце бульба’) і сінанімічная *ісці ў партызаны* (прамое значэнне – ‘стаць партызанам’) падаюцца ў слоўнікавым артыкуле да чэшскага выразу *čekat / sedět za bukem* (прамое значэнне – ‘чакаць / сядзець за букам’). Па часе ўзнікнення чэшскі выраз старэйшы за згаданыя беларускія. Галоўнае адрозненне паміж імі – наяўнасць выклічнавай формы ў беларускай мове і яе адсутнасць у чэшскай. Фраземы *хавацца ў бўльбе* і *čekat / sedět za bukem* падобныя па сваёй асноўнай семантыцы і дапаўняючым канатаце “часовасць” нейкага дзеяння ці з’явы. Аналагічнае дадатковае значэнне мае адзінка *пайсці / ісці ў партызаны*.

Абодва выразы – беларускі і чэшскі – узніклі як раслінная метафара, але з рознымі расліннымі кампанентамі. У чэшскай мове – назва дрэва (*buk* – бук), у беларускай – назва сельскагаспадарчай расліны (*бульба*). Абедзве ФА працуюць з паняццем часу і прасторы (час – як абмежаваны адрэзак, калі адбываецца дзеянне, прастора – месца для ажыццяўлення дзеяння) і спалучаюць адно асноўнае дзеянне ці заклік да яго – ‘хавацца / схавацца’ з дадатковым адценнем.

3.2 Za bukem

У чэшскай мове ўжываецца прыназоўнікавы выраз без дзеяслова – *za bukem*, які мае шырокае значэнне ‘хавацца’ па розных прычынах.

- „*První na tapetě je tedy on, zatímco Paroubkův Kraus je zjevně za bukem, na volitelném třetím místě liberecké kandidátky*” [Lidové noviny, 23.4.2010]. [ČNK].
- “*Hejtman: Komunisté byli doted za bukem. Ať ukážou, co umí*” [Plzeňský deník, 26.11.2012].

Прыведзеныя прыклады характарызуюць паводзіны палітыкаў, выкарыстаны ў іх выраз *za bukem* азначае ‘хавацца за чужыя спіны’.

У другой палове XX ст. выраз *za bukem* лёг у аснову новага слова-паняцця *zabukista* (прамы пераклад – ‘той, хто знаходзіцца / чакае за букам’), якое ўжывалася як палітычна маркіраванае. “*Nepotřebujeme vyškákače a zabukisty*” – такі выраз асуджаў стан чакання: большасць насельніцтва перад “аксамітнай рэвалюцыяй” чакала, што сітуацыя “неяк вырашыцца”. Чэшскі лінгвіст М. Дакуліл адзначае празрыстую семантыку слова *zabukista*, але разам з тым нязвыкласць такой словаўтваральнай мадэлі з нячэшскім суфіксам *-ista*. Суфікс *-ista* не спалучаецца з чэшскімі каранямі (за выключэннем *houslista* і *švandista*), тым больш корань слова не ўтвараецца ад прыназоўнікавых выразаў. Значэнне, якое *-ista* звычайна мае ў словах – ‘той, хто нечым займаецца’; ‘той, хто з’яўляецца паборнікам нечага’ – ніяк не адпавядае ўтвораўнаму слову. М. Дакуліл характарызаваў слова *zabukista* як утворанае на фоне роднаснага паняцця на *-ismus*, *zabukismus*, што таксама, як мноства іншых паняццяў, азначае пэўны жыццёвы стыль, жыццёвае крэда, канстатацыю знаходжання на такой пазіцыі ці прыхільнасці да яе [Dokulil 1968, 255].

У чэшскай мове існуе некалькі дзеяслоўных ФА з кампанентам *buk*, якія перадаюць адрозныя паводле мэтай спосабы ‘хавацца’: *čekat / sedět za bukem, huliť za bukem, hulit jak cikán za bukem*.

3.3 Čekat za bukem; sedět za bukem

Čekat za bukem і *sedět za bukem* часцей нясуць значэнне ‘чакаць, пакуль нешта вырашыцца само сабой’ ці ‘чакаць, пакуль нехта іншы зробіць нейкую справу ці вырашыць нейкае пытанне’. Гэта вобразныя выразы, якія маюць іранічную ці нават саркастычную афарбоўку.

- “*Holečku, to do toho musíš něco vrazit, když chceš brát, a ne čekat za bukem, to tam budeš čumět s vyplazeným jazykem do nejdelší smrti!* Kolář, Jiří (1990): Prométheova játra. Praha: Československý spisovatel” [ČNK].
- “*Čekat za bukem*“, až se vina za neutěšený stav této země svalí na hřbet někoho jiného, se jeví přinejmenším jako zbabělost a pohodlnost” [Regionální týdeník, 17.1.2013].

3.4 Číhat za bukem

Выраз *číhat za bukem* азначае не толькі і не столькі месца, але мэтанакіраванае дзеянне – падпільноўванне, высочванне, больш дакладна – ‘хаванне як наўмыснае дзеянне з мэтай злавіць некага на нечым забароненым, незаконным’.

- “*Tento moment považuji za krok zpět, kdy se zřejmě znovu dočkáme onoho známého číhání policistů za bukem na místech, kde o chlup větší rychlost nikoho neohrožuje.* Hospodářské noviny, 30.5.2011” [ČNK].
- “*Podle sociálně demokratického poslance Jaromíra Tejce mají strážníci ,schovaní za bukem‘ větší příležitost ke korupci, přičemž nejsou kontrolováni stejně jako republiková policie.* Parlamentní listy, č. 6/2011” [ČNK].

У сучаснай чэшскай мове гэты выраз часцей за ўсё ўжываюць у дачыненні да паліцэйскіх дарожна-патрульнай службы, якія “сядзяць у засадзе”, каб злавіць парушальніка (*policajt / policistka číhá za bukem*), а таксама для характарыстыкі нячыстых на руку палітыкаў. З шэрагу сінанімічных выразаў *číhat za [každým] rohem, číhat za [každým] křovím, číhat za bukem* большай папулярнасцю ў маўленні карыстаецца *číhat za bukem*, але лагічнымі довадамі патлумачыць такі выбар носьбітаў мовы немагчыма.

3.5 Hulí jak cikán za bukem

Выраз *hulít jak cikán za bukem* (сінонімы: *hulí jak fabrika, hulí jak tovární komín, hulí / kouří jak nezbedný kamna*), а таксама сёння менш вядомы выраз *kouří jako sádrový ježek*, маюць значэнне ‘курыць занадта многа’. Верагодна, выраз *hulít jak cikán za bukem* меў дадатковае значэнне ‘хавацца пры курэнні, каб ніхто не бачыў’.

Такім чынам, розныя раслінныя кампаненты сэнсавы падобных фразем у дзвюх славянскіх мовах прапаноўваюць і падобныя значэнні, і ўласныя. У абодвух выпадках мы маем справу з эматыўнай метафарай. Параўнанне сфер, на якія накладаецца метафарычны змест, паказвае, што канцэптуалізацыя эмоцый, замацаваных выразамі *čekat za bukem i sedět za bukem* у чэшскай мове часцей суадносіцца з грамадска-палітычнай сферай, з паводзінамі палітыкаў ці народа ў адносінах да існуючай палітычнай сітуацыі ці рэжыму. Фраземы нясуць значэнні ‘хавацца за чужыя спіны’, ‘займаць пазіцыю чакання’.

Беларускі выраз *хавайся ў бульбу* мае больш шырокі спектр семіацкіх сувязяў і закранае практычна любую жыццёвую сферу – ад бытавой да міжнародных адносін. Гэты метафарычны вобраз “пасунуў” усе дасюль вядомыя азначэнні спосабаў схавання – *зашыцца ў кусты / хавання на карчах* (палесскае); *зашыцца ў лесе; хавання на лясах; зашыцца ў стога / стагю; зашыцца ў кут; хавання за печку*. Розніца паміж названымі адзінкамі і выразам *хавайся ў бульбу* афармляецца парадыхмай адсутнасць / наяўнасць метафарычнага пераносу. Названыя адзінкі ўжываліся на працягу XX стагоддзя ў прамым значэнні, *хавайся ў бульбу* – заўсёды ў пераносным. Можна назваць толькі адну адзінку з сінанімічным значэннем і наяўнасцю метафарычнага пераносу – *хавання за чужыя спіны*, якая на сённяшні дзень застаецца актуальнай, але не валодае такім эмацыйным патэнцыялам, як *хавайся ў бульбу*.

Паводле дадзеных Беларускага N-корпусу, сярод найбольш актыўных ужывальнікаў адзінкі *хавайся ў бульбу* – газеты “Наша Ніва”, “Новы Час”, “Звязда”, а таксама “Еўрапрадзі”, “Радзі Радзі”. Вызначыць дату ўзнікнення размоўных фразем практычна немагчыма. Выходзячы з таго, што актывізацыя ФА *хавайся ў бульбу* назіраецца ад пачатку XXI стагоддзя, з упэўненасцю можна сказаць, што наступны выраз, у склад якога ўвайшла дадзеная этнамаркіраваная беларуская фразема, з’яўляецца наватворам.

3.6 Трымай парты, хавайся ў бульбу

Цікавы прыклад уяўляе сабой выраз *трымай парты, хавайся ў бульбу*. Яго першая частка часцей ужываецца ў варыянце ўкраінскім *тримай парты*, ва ўкраінскіх каментарых фанетычна адаптуецца і другая частка – *хавайся в бульбу*. У рускамоўных тэкстах ужываюцца розныя варыянты выразу.

Як вядома, слова *парты* (для беларускай мовы больш характэрна *парткі*), належыць да агульнай усходнеславянскай моўнай спадчыны і ўжо ў XVIII ст. яно ўваходзіла ў вялікі словаўтваральны рад (*портище, портная, портнина, портниха, портно, портное, портной, портный, портняга, портняженіе, портняжескій, портняжить, портняжный, порты, портянина, портяница, портянка, портяный*), з якога да нашых дзён дайшло шмат лексем. Але слова *парткі* (“ПОРТКІ, ковь, с. м. мн. Исподнее платье изъ холстины, на подобіе штановъ” [Словарь церк.-слав. и рус. языка 1847, Т. 3, 374]) парознаму захавалася ва ўсходнеславянскіх мовах. У беларускай (*парткі*) і ўкраінскай (*порти*) – гэта размоўныя адзінкі, у рускай мове на пачатку XX ст. слова лічылася дыялектным, зараз з’яўляецца устарэлым і ў слоўніках прыводзіцца з паметамі “разг.-сниж.” ці “прост.”. Этымалагічна слова паходзіць з “Праслав. *рътъ “связано с пороть; ст.-слав. прѣтиште рѣкоѡ (Супр.), русск.-цслав. прѣтъ ꙗѣтиов (Георг. Амарт.), болг. прѣтушина «поношенная одежда», сербохорв. прѣтен «пльняной», словен. рѣт, род. п. рѣта «полотно», чеш. рѣт, польск. part «грубая ткань, полотно»” [Фасмер-online 3, 334].

“ПОРТЫ, овъ, с. м. мн. 1) Церк. и Стар.¹ Платье, одежда. Взя оттуда ветхи порты и ветхіе ужи. Іер. XXXVIII. 44. Ездиша, порты своя съ плечь спускающе, а петли разстегавше. Ник. Лет. IV. 52. 2) Всякая ткань. А надъ отцемъ игуменомъ Іоулемъ (гробницу) убратъ бы вамъ строино порты златоглавыми. Акты Ист. IV. 254. 3) Тоже, что портки” [Словарь церковно-славянского и русского языка 1847, Т. 3, 375].

Магчыма, выраз *трымай парткі, хавайся ў бульбу* цалкам беларускі, і варыянт з кампанентам *парты*, які зараз “гуляе” ў рускіх і ўкраінскіх сацыяльных сетках ёсць не што іншае, як адаптацыя беларускага выразу. Безумоўна, другая частка выразу – уласнабеларуская. Першакрыніцу размоўных ФА ўстанавіць цяжка, і ў дадзеным выпадку немагчыма вызначыць дакладны час, калі фразема *хавайся ў бульбу* ўвайшла ў склад больш развітага выразу *трымай парткі / парты, хавайся ў бульбу*. Фраза *трымай парты, хавайся ў бульбу* сустракаецца ў кнізе беларускай рускамоўнай пісьменніцы ўкраінскага паходжання Вольгі Грамыка “Профессия:

¹ Церк. – церковное, Стар. – старинное.

Ведьма” (2003). Але, паводле самой Грамыка, яна не з’яўляецца аўтаркай, а толькі недзе чула гэты выраз. У інтэрнэце пераважае менавіта варыянт са словам “парты”. У каментарах часта можна сустрэцца з тым, што самі карыстальнікі гэтай адзінкі пішуць, што гэты выраз недзе пачулі і ён адразу ім спадабаўся, здаўся вельмі ёмкім, таму ўзялі яго ў свой “абарот”. Выраз мае шырокую геаграфію выкарыстання, небеларускамоўныя карыстальнікі адаптуюць яго фанетычна, акрамя таго, экспрэсіўнасць часта ўзмацняецца дадатковым кампанентам (неабавязковым “усё!”): “Усё (!)... *трымай порты / парты, ховайся / хавайся у / в бульбу*”.

Разгледжаны выраз *трымай парткі / парты, хавайся ў бульбу* значыць тое ж, што і *ФА хавайся ў бульбу*. Першая частка ўзмацняе іронію, ужо закладзеную ў другой частцы. Распаўсюджаны ў каментарах у розных сацыяльных сетках выраз гэты ўжываецца як іранічны, паблажлівы ў адносінах да чалавека, ці характарызуе складаную, але не самую горшую сітуацыю. Доля экспрэсіі гэтага выразу, як і яго другой часткі *хавайся ў бульбу*, залежыць ад сітуацыі і можа значна адрознівацца – ад лёгкай іроніі да абсалютнай пагарды.

Таксама трэба звярнуць увагу на сінанімічны выраз да вышэйпрыведзенай чэшска-беларускай пары *čekat / sedět za bukem* – *хавацца ў бульбе (3.3)* – *starat se o svůj píseček*.

3.7 Starat se o svůj píseček

У якасці чэшскага сіноніма да *čekat / sedět za bukem* выступае выраз *starat se o svůj píseček* (даслоўна – клапаціцца пра свой пясочак). Гэты выраз вельмі блізкі па значэнні да беларускага *мая хата з краю*, [нічога не знаю] і ўкраінскага *моя хата с краю* [я нічога не знаю].

4. КАМΠΑНАНЕНТ ПАРТЫЗАН У ФРАЗЕАЛОГІІ

Беларускія выразы *ісці / пайсці / падацца ў партызаны* (жартоўны) і *маўчаць як партызан [на допыце]* (іранічны, паблажлівы) таксама не занатаваныя ў беларускіх слоўніках. Партызанская тэма пасля Вялікай Айчыннай вайны набыла амаль міфічны характар: Беларусь – рэспубліка-партызанка, беларусы – партызанскія сыны. Партызанскі рух лічыўся тэмай недакранальнай, падвяргаць яго абмеркаванню

ў часы развітога сацыялізму было немагчыма. Але само слова *партызан / партызанка*², пачынаючы з 1970-ых гадоў набыло пераноснае значэнне – ‘чалавек з хітрынкай, які нешта не дагаворвае’.

4.1 Забраць у партызаны

Забраць у партызаны – дагэтуль азначае ‘прызыў рэзервістаў на вайсковыя зборы’ (*Быў настрой зусім паганы, / Я вачам не верыў нат, / Калі pozwу ў «партызаны» / Мне прыслаў ваенкамат* [Няўвесь 2017, I].

4.2 Маўчаць як партызан/партызанка [на допыце]

У другой палове XX стагоддзя ў вусным маўленні распаўсюдзіўся выраз [ну] *што маўчыш, [як] партызан / партызанка?*

- “*Я сядзеў і маўчаў, спужаўся, бо ў такіх сітуацыях ніколі не бываў. На мяне яшчэ казалі: «Як партызан, сядзіш, маўчыш, нам такія патрэбны»*” [Валошын 2013, I].

Тым не менш, ні адзін слоўнік не занатаваў змены, якія адбыліся са словам *партызан* і ўтворанымі з ім выразамі. І толькі ў XXI стагоддзі пераасэнсаванне назіраецца ў беларускай эсэістыцы.

В. Акудовіч звяртае ўвагу на скептычную і часам нават здэклівую афарбоўку слова *партызан* у жывым маўленні, дзе “*гучыць што заўгодна, ад з’едлівага скепсісу да панылай абыякавасці, толькі не «беларускія сыны». Іранічна-наблажлівае «Маўчыць, як партызан на допыце», можа, вышэйшая мяжа станючай адзнакі, усе астатнія – ніжэй*” [Акудовіч 2013, I]. У моладзевай культуры, заўважае Акудовіч, партызан – канцэптуальны персанаж і канцэптуальная метафара, таму “*панятка «партызан» ужо даўно набрыняў пэўным сакральным значэннем, якое не змагла спрафанаваць нават савецкая партызанка. «Партызан» ці не найлепей люструе нейкую анталогічную сутнасць беларуса, як у яго прыватным жыцці, так і ў яго пражыванні гісторыі. Партызан – той, хто ўвесь час хаваецца (хованкі – бадай адзіная нацыянальная гульня беларусаў), партызан – гэта той, хто заўсёды кажа пра сябе – «мяне няма», партызан –*

² Часта з дапаўненнем *малы / малая* – калі размова ідзе пра дзяцей.

гэта той, хто выяўляецца толькі ў момант дыверсіі, а потым знікае ў адсутнасць самога сябе” [Акудовіч 2013, І].

Паводле А. Клінава асноўнай задачай партызана ёсць фізічнае захаванне свайго культурнага кода, і па магчымасці – пашырэнне тэрыторыі сваёй прысутнасці, максімальная дэструктурацыя сістэмы, набліжэнне моманту “ўзаемнага скасавання” [Клінаў 2002, І].

Выраз *[ну] што маўчыш, [як] партызан / партазанка?* – гэта і іранічнае пытанне, адрасаванае даросламу, які нешта тоіць, і нязлоснае пытанне, звернутае да дзіцяці, і форма канстатацыі праз аналагічную невыклічнікавую форму – *маўчаць як партызан [на допыце]*.

4.3 Ісці / пайсці / падацца ў партызаны

Ісці / пайсці / падацца ў партызаны – значыць ‘пазбягаць нечага непрыемнага’, напрыклад, прапускаць заняткі ў школе ці пазбягаць сустрэчы з жонкай / мужам пасля сваркі. Выразы *хавацца ў бульбу і ісці ў партызаны* маюць дадатковае, вельмі важнае значэнне – ‘часовасць дзеяння’. У абодвух выразях прасочваецца прыхаваная наяўнасць двух бакоў – калі нехта мае патрэбу хавацца – значыць, ёсць ад каго; калі нехта мае патрэбу ісці ў партызаны – ён зноў жа часова хаваецца ад некага, пазбягае непрыемнай сітуацыі.

4.4 Чым глыбей / далей у лес, тым тлусцейшыя партызаны

Вобраз партызана, як безымяннага беларускага святога, стаў асабліва часта “эксплуатавацца” напрыканцы ХХ стагоддзя. Імагінарная здань заняла месца цэнтральнай фігуры ў сацыяльна-палітычным жыцці Беларусі, стала “меркай” паводзін у грамадстве, спосабам “ставіць на месца”, спосабам дыктаваць “правільныя” нормы жыцця і асуджаць “няправільныя”. Пераасэнсаванне партызанскай тэмы нараджае новыя размоўныя выразы, не звязаныя з аналізаванай намі адзінкай *хавайся ў бульбу*. Да такіх адносяцца *чым глыбей / далей у лес, тым тлусцейшыя партызаны* ці *чым глыбей / далей у лес – тым болей партызан*.

Выраз *чым глыбей / далей у лес, тым тлусцейшыя партызаны* азначае ‘перабор’, ‘перавышэнне правоў ці паўнамоцтваў’, ‘неадпаведнасць, несуразмернасць жаданняў, намераў ці дзеянняў

рэальным магчымасцям ці нормам’, інакш кажучы, дадзены выраз як бы “перакрочвае” значэнне ‘чым далей – тым горш’ і завастрае ўвагу менавіта на семантыку ‘занадта вялікія прэтэнзіі / жаданні’. Такое значэнне часцей сустракаецца ў размоўнай сферы, таму прыкладаў у пісьмовых крыніцах няшмат, а нешматлікія выяўленыя прыклады сведчаць пра адносную няўстойлівасць выразу. Прыметнік у гэтай адзінцы сустракаецца як у літаратурнай форме, так і ў стылістычна памылковай – *тлусцейшыя і таўсцейшыя партызаны*.

- “*Двое мужчын сярэдняга ўзросту выказаліся ў падтрымку Таццяны Караткевіч. «Гэтую ўладу даўно час змяняць, бо чым далей у лес – тым тлусцейшыя партызаны. Калі б Лукашэнка адбыў, як чалавек, два тэрміны і сышоў – яму б зараз помнікі ставілі! А трэці тэрмін і чацвёрты – гэта перабор, так нельга», – адзначыў адзін з жыхароў Гомеля»* [Гомельская вясна 2015, І].

- “*Як гаворыцца, чым далей у лес, тым таўсцей партызаны: «Вьетнам рассматривает возможность присоединения к Таможенному союзу России, Белоруссии и Казахстана. Об этом в воскресенье, 29 июля, заявил президент страны Чыонг Тан Шанг на пресс-конференции в Нарьян-Маре»*” [forum.secret-r.net 2012, І].

Карыстаючыся тэрмінамі логікі, выраз *чым глыбей / далей у лес, тым тлусцейшыя партызаны* мы можам азначыць за лагічную памылку. Яе сутнасць заключаецца ў падмене паняццяў – у якасці аб’екта пачынае выступаць іншы, “заменены” аб’ект. Гэты прыём у моўнай практыцы часта падмацоўваецца апеляцыйнай да аўтарытэту. У адрозненне ад чыста тэарэтычнага прыкладу падмены паняццяў, узнікненне разглядаемага намі выразу ў сацыяльна-камунікатыўнай прасторы звязана з наўмыснай падменай паняццяў і выкарыстаннем гэтай лагічнай памылкі ў якасці сродку маніпуляцыі. Падобныя выразы, што спалучаюць падмену паняццяў і апеляцыю да аўтарытэту, у наш час актыўна выкарыстоўвацца не толькі ў Беларусі. Мэтай маніпуляцыйнай стратэгіі з’яўляецца пераключэнне ўвагі насельніцтва на іншыя пытанні шляхам падмены добра вядомага аб’екта “камуфляжам” ці стварэннем уражання наяўнасці вядомага аб’екта. Першапачаткова выраз *чым глыбей / далей у лес, тым тлусцейшыя партызаны* зафіксаваў факт, што з цягам часу салдатаў вайны (партызанаў) застаецца ўсё менш, але “іх голас” у грамадскім жыцці Беларусі пачынае “гучаць” усё гучней. Ацэнка рэчаіснасці

аўтарытэтнымі людзьмі – “партызанамі” ёсць не што іншае, як “партызанскі маркетынг” дзяржструктураў. Такім чынам рэалізуецца імкненне сутыкнуць усталяванае ў XX стагоддзі разуменне партызанскай тэмы ў цэласным кантэксце Вялікай Айчыннай вайны – як павагі да памяці загінулых, з яго пераасэнсаваным значэннем.

Каментары да артыкулаў, якія падымаюць надзённыя пытанні, сведчаць, што сёння выраз *чым глыбей / далей у лес, тым тлусцейшыя партызаны* выконвае ролю ацэнкі тых ці іншых дзеянняў (часцей за ўсё ўладных структур) і мае тэндэнцыю да пашырэння значэння: першапачаткова ён выкарыстоўваўся ў якасці крытычнай ацэнкі ў нацыянальнай прасторы, сёння яго семантыка дапаўняецца “чужым” элементам. Напрыклад, пад артыкулам, у якім гаворыцца: “У Магілёўскім гарадскім савеце адзначылі, што іх камісія дае назвы вуліцам горада з улікам рэзервовага спісу. А ў гэтым спісе ўжо ажно 98 назваў: «Прэзідыум Савета лічыць немэтазгодным наданне назвы новай вуліцы горада Магілёва імя 25 Сакавіка» <...>”, змешчаны каментар: “Чым далей у лес (на ўсход), тым таўсцей партызаны (больш расейцаў)” [Наша Ніва 2019, I].

У рускамоўным інтэрнэце (расійскім і ўкраінскім) названы выраз таксама сустракаецца. Часцей за ўсё рускія карыстальнікі інтэрнэту шукаюць адказ на пытанне – што значыць гэты выраз. Паводле расійскага адукацыйнага парталу Грамота: “*Чем дальше в лес, тем толще партизаны – шутл. пародирование поговорки «чем дальше в лес, тем больше дров»*”. У адрозненне ад беларускай мовы, дзе дадзеная адзінка набыла больш акрэсленыя канкрэтныя эмацыйныя значэнні, у рускай мове яна ёсць не што іншае, як толькі пародыя. Украінскія карыстальнікі інтэрнэту звычайна ўжываюць выраз у значэнні ‘чым далей – тым горш’.

4.5 Чым глыбей у лес – тым болей партызан

Актуальнасць партызанскай тэмы ў працэсе моўнай неалогіі пацвярджае іранічны і не вельмі частотны выраз *чым глыбей у лес – тым болей партызан*. Ён звязаны з канкрэтнай групай ці асобамі, аб’яднанымі агульным інтарэсам – так званымі “чорнымі капацелямі”. З 2016 года ў Беларусі дзейнічае ўказ, які забараняе маніпуляцыйныя дзеянні (купля, продаж, дараванне, заклад) з археалагічнымі артэфактамі. Гэта прымушае “чорных капацеляў” хавацца ад міліцыі, ці “ісці ў партызаны”. Так, выраз *чым глыбей*

улес – тым болей партызан азначае ‘павелічэнне колькасці грамадзян і неграмадзян Рэспублікі Беларусь – “чорных капацеляў”, якія хаваюцца ад закона’.

У прасторы мовы фразеалогія ўяўляе сабой пласт, які:

- абагульняе старажытны вопыт народа, у тым ліку яго стэрэатыпы;
- аб’ядноўвае розныя кампаненты нацыянальнай карціны свету: колер і вобраз;
- не выключае інавацыю, і адначасова з’яўляецца сховішчам старажытных моўных і ментальных артэфактаў.

Будучы лютэркам старажытных архетыповых адносін парадыгма ‘свой’ – ‘чужы’ ў фразеалогіі прэзентуе розныя тыпы гэтых адносін: гэта і ‘свой’ – ‘чужы’ ўнутры ‘сваіх’, і ‘свой’ – ‘чужы’ як успрыманне іншых культур [Каліта 2017а, 86]. “Партызанская” тэма размоўнай беларускай фразеалогіі адлюстроўвае трансфармацыю вобраза, якая адбылася прыкладна за семдзсят гадоў, што аб’ядноўваюць савецкую і постсавецкую рэчаіснасць. Прыклад вобраза партызана – яскравы адбітак ацэначнай парадыгмы ‘свой’ – ‘чужы’ ўнутры ‘сваіх’.

5. ФРАЗЕАЛАГІЧНАЕ ПЕРАФАРМАТАВАННЕ

Разгляд беларускіх, украінскіх і чэшскіх адзінак *хавайся ў бульбу* // *хавайся в жито* // *хавайся в кукурудзу* // *ісці / пайсці / падацца ў партызаны* // *čekat / sedět za bukem* // *starat se o svůj píseček* агаляе іх агульнае псіхалагічнае ядро – імкненне чалавека да самазахавання. Сучасныя адзінкі адлюстроўваюць апазіцыю “неалагічнае – архаічнае” і семантычна развіваюць патэнцыял агульнаславянскай адзінкі, варыянты якой сустракаем у мовах усходне- і заходнеславянскіх:

- бел. *свая кашуля бліжэй да цела; бліжняя кашуля, чым сярмяга / кабат / кажух;*
- укр. *своя сорочка / пазуха ближча, своя сорочка до тіла ближча;*
- рус. *своя рубашка ближе к телу;*
- чэш. *blíží [je] košile než kabát;*
- польск. *bliższa koszula ciału; bliższa koszula ciału, niż kaftan; bliższa koszula ciału, niż sukmana.*

Пэўны зрэз свядомасці чалавецтва звязаны з інстынктам самазахавання, імкненнем выжыць, неабходнасцю самаабароны. Для папярэдніх стагоддзяў (меншага дастатку і большай небяспекі для жыцця) характэрна павага да ручной працы і шанаванне прадметаў першай неабходнасці, у т.л. вопраткі. Пазней інстынкт самазахавання ў фразеалагічнай карціне свету паступова пашырае семантычны аб'ём. Ланцужок змен асабліва яскрава адлюстроўваюць беларускія сінонімы: *сярмяга / кабат / кажух / кашуля*. Вышэйпрыведзеныя ФА адлюстроўваюць старажытны архетып адносін 'свой – чужы' і ўвасабляюць імкненне да самазахавання. Кожная культура ідзе сваім шляхам і назапашвае ўласны вопыт. У кожнай нацыянальнай традыцыі адлюстроўваюцца архетыпы, увасобленыя ў нацыянальныя вобразы. Вечныя вобразы і тэмы ментальна эстэтызуюцца і лінгвалізуюцца, узнікаюць новыя актуалізаваныя вобразы і сімвалы.

А. Л. Садоўская слухна заўважае, што беларускія прыказкі і прымаўкі сведчаць пра своеасаблівае “зніжэнне” для беларусаў паняццяў пра Радзіму ў параўнанні з рускімі выразамі (шырока страна моя родная...) да ўзроўню архетыпаў “роднага краю”, “кутка”, “хаткі”: *“Кожнаму свой куток міль; У сваім краю, як у раю; Дарагая тая хатка, дзе радзіла мяне матка; Дораг той куток, дзе рэзаны пупок; Свая хатка, як родная матка <...>”* [Садоўская 2008]. Даследчыца адзначае вядомы факт – моцную прывязанасць беларусаў да родных мясцін, любоў і павагу беларусаў да зямлі. Трэба дадаць – усё, што расце і развіваецца на роднай глебе, можа ператварацца ў сімвалічны аtryбут, як гэта стала з бульбай у беларусаў і з жытам і кукурузай у ўкраінцаў. Сімвалічнасць бульбы указвае на яе шлях да нацыянальнага брэнда. Культурныя брэндy “працуюць” на стварэнне пазітыўнага вобраза краіны і павышаюць самаацэнку нацыі. Пры сур'ёзным падыходзе да распрацоўкі маркетынговых стратэгий бульба сапраўды мае шанец стаць брэндам, і не толькі гастранамічнага турызму.

6. ЛІНГВАКУЛЬТУРНАЯ СЕМАНТЫКА КАМΠΑНЕНТАЎ ВЫРАЗУ ХАВАЙСЯ Ў БУЛЬБУ

Як адзначалася, выраз *хавайся ў бульбу* мае асноўнае значэнне – дзеянне ‘хавацца’ і этнанацыянальны кампанент *бульба*, які не азначае

канкрэтны прасторавы аб’ект, але выконвае ролю прывязкі да нацыянальнай культуры. Значэнне дзеяслова, на першы погляд, дамінуе. Значэнні ‘хавацца ад некага’ ці ‘пазбягаць нечага’ з рознымі эмацыйнымі адценнямі рэалізуюцца ў кантэксце. Цалкам жа выраз *хавайся ў бульбу* рэалізуе шырокі агульны семантычны змест – ‘навык арыентацыі і прыстасавання да часапрасторы’. Пад часапрасторай разумеем не толькі тэрытарыяльныя, але і сацыяльныя “інтэр’еры”.

М. Чэхава пазначае, што чалавек наўрад ці можа думаць без аглядак на прастору, у якой ён прыбывае, жыве, і ў якой ён павінен арыентавацца, а таму структуруе сваё асяроддзе і так можа ў ім вызнацца. Прастору можна разумець як з’яву, разам з тым як прастору канстытування, ці перадумову для нараджэння суб’екта ў прасторы. Таму прастору можна ўспрымаць як камбінацыю месцаў, маршрутаў і арыентацый. Ва ўсіх гэтых выпадках гэта не толькі прыродная прастора, зямная, але і прастора мыслення, у тым ліку прастора містычная [Čechová 2007, I, пераклад ІК].

Разглядаемая адзінка адлюстроўвае архетып ‘свой – чужы’ як інстынкт самазахавання, як своеасаблівую самаізаляцыю, ці пасіўнае дзеянне. Гэтае пасіўнае дзеянне (чаканне) часта трактуецца беларускімі пісьменнікамі і журналістамі як загана беларускага нацыянальнага характару, ад якой трэба пазбаўляцца. Спрошчаная трактоўка фраземаў часта вядзе да аднабаковых вывадаў. Напрыклад, у разважаннях пра літаратурную крытыку, У. Пяткевіч параўноўвае беларускую і сібірскую форму адносін: “<...> *наша краіна маленькая, местачковая. Тутэйшая публіка заўсёды трымае нос на ветры. Людзям трэба ўлічваць ўсю пераменлівую карціну вятроў. Выраз «хавайся ў бульбу» з’явіўся нездарма. Я вырас у Сібіры, дзе іншая ментальнасць. Тут, калі ты некага «накалоў», проста раз-два сходзіш у тайгу, а на трэці не вернешся. І ніхто пра цябе нічога не будзе ведаць, «ну знік і знік», прасторы вялікія, марозы моцныя, ваўкоў шмат*” [Пяткевіч 2016, I].

Заканамерна ўзнікае пытанне – ці можна параўноўваць звыкласці паводзін прадстаўнікоў лакальнай прасторы з ментальнасцю нацыянальнай, ці можна атаясамліваць Сібір з Расіяй цалкам? Безумоўна, вельмі цяжка ў няўлоўным вылучыць канкрэтнае. Не існуюць метадыкі лінгвістычнага “адсявання” ментальнага зерня ад

чужародных плеў. Можна сустрэцца як з шырокімі абагульненнямі, так і са звужэннем значэння адзінак. Вышэйпрыведзеныя прыклады сведчаць пра тое, што інстынкт самазахавання закладзены ў чалавеку са старажытных часоў і не з’яўляецца рысай беларускага ці іншага нацыянальнага характару.

Нацыянальная ландшафтная прастора і адпавядаючыя ёй тыпы раслін абумоўліваюць прыдатныя спосабы і месцы схову – усё гэта адлюстроўвае мастацкая літаратура.

- “*Коней хавай на хлявах, сёдлы ў каноплі! Палавіна каманды хавайся на гародах, а палавіна за мной!*” (М. Лынькоў. Міколка-паравоз)”.
- “*На сасне было буслава гняздо, вельмі зручна было чалавеку хавацца пад ім.* (М. Лынькоў. Міколка-паравоз)”.
- “*Трэба красціся асцярожна, хавацца за кожным кустом, за кожным дрэвам.* (Я. Маўр. Палескія рабінзоны)”.
- “*Бо й праўда, собіла-ж ёй узьбіцца ў такім часе якраз на каланчу, калі ўсе, наадварот, павінны хавацца ў скляпы й сутарэнні.* (А. Адамовіч. Трывога)”.
- “*Брат старэйшы пайшоў хавацца ў ячмень, а ў гэта ўрэмя бяжала Бабкова Марыя.* (А. Адамовіч, Я. Брыль, У. Калеснік. Я з вогненнай вёскі...)”.
- “*Тады бяжы куды вочы глядзяць, хавайся на суседзях або дзе ў хмызняку, пакуль не пройдзе гаспадароў гнеў, іначай і зубы паляцяць, і костачкі затрашчаць.* (А. Крэйдзіч. Мухамор)”.
- “*Паведамлі: ёсць выпадкі, калі дзеці ўцякаюць з дарогі ды і з піянерскіх лагераў, пешкі кіруюцца дадому. Каб іх не злавілі, не вярнулі назад – хаваюцца ў кустах, у лесе...* (Б. Сачанка. Родны кут)”.

У этнамаркіраваную адзінку фразеалагізм *хавайся ў бульбу* ператвараецца дзякуючы кампаненту *бульба*. Бульба – адзін з асноўных неафіцыйных сімвалаў Беларусі, адзін з прадуктаў беларускай кухні і адна з галоўных сельскагаспадарчых культур сучаснай Беларусі.

Як сімвал бульба непасрэдна звязаная з вышэйазначанай сімволікай “зніжэння”. Гэта не прасторава-аб’ектны кут ці край, але тое канкрэтнае, на што беларусы штогод выдаткуюць свае сілы. Большую палову года на агародах праводзяць свой час прадстаўнікі

ўсіх пакаленняў: “Пхнецца дзядок, хоць і ўсьпёрся на кульбу. / Вось ужо месяц над лесам відзён – / людзі шукаюць, як золата, бульбу. / <...> О баразна, эратычны пэйзаж! / Ты нам штовосень – і пеклам, і раем. / Поле штодзень, навакол і наўсыцяж, / дзе мы жывем, а часьцей – паміраем” [Скобла 2001, П].

Бульба – амбівалентны сімвал, з якім асацыятыўна звязваюць сябе і самі беларусы, і прадстаўнікі іншых народаў былога СССР. Побач з этнонімамі *беларус* / *беларуска* / *беларусы* існуюць псеўдаэтнонімы *бульбаі* / *бульбаішка* / *бульбаішы*, якія называюць прадстаўнікоў асобнай нацыянальнасці з выкарыстаннем разнастайных нюансаў, ад іранічных да зневажальных і пагардлівых. Псеўдаэтнонімы – экспрэсіўна маркіраваныя разрады этнонімаў, таму яны ўспрымаюцца носьбітамі ўсіх культур неадназначна. Некаторыя бачаць у такіх адзінках панібрацкі крок да завязкі камунікацыі – калі псеўдаэтнонім ужыты ў якасці зваротка. Іншыя ўспрымаюць такія назвы як абразу. Дыскусіі на гэты конт ніколі не завяршаюцца згодай. Тымчасам псеўдаэтнонім *бульбаі* стаў паспяховым маркетынгавым брэндам беларускай алкагольнай прадукцыі. Інтэрпрэтацыя прадукцыі з маркай “Бульбаі” як неафіцыйнага сімвала краіны ўспрымаецца па-рознаму як у асяродку ‘сваіх’, так і ў зносінах з ‘чужымі’.

XX стагоддзе ў свядомасці насельніцтва СССР у адносінах да беларусаў пэўна ўсталявала тры міфы: “бульбяны”, “партызанскі” і “моўна-дзяржаўны”. “Бульбяны” міф (беларусы ядуць толькі бульбу) абвяргаецца даследваннямі этнографу: на пачатку XX ст. галоўным прадуктам у беларусаў быў печаны ў хатніх умовах жытні хлеб. Ускосным пацвярджэннем таго, што бульба на мяжы XIX–XX стст. яшчэ не стала нацыянальным прадуктам, з’яўляецца “Смаленскі абласны слоўнік” (1914) У. Дабравольскага. Занатаваны ў ім моўны і этнаграфічны матэрыял памежжа з’яўляецца каштоўнай крыніцай не толькі для лінгвістаў. Лексічны матэрыял сведчыць, што асноўнымі прадуктамі для прыгатавання страў былі крупы, мука, гарох, цыбуля, каноплі і канаплянае масла, малако, рыба, сала, лой.

“Бульбяны” міф пашыраўся разам з пашырэннем бульбяных палеткаў. Асабліва ў пасляваенны час бульба сапраўды ратавала людзей ад галоднай смерці. Але рацыён беларусаў ні ў дасавецкі, ні ў савецкі, ні ў постсавецкі час не абмяжоўваўся толькі бульбай.

В. Дзеружынскі справядліва адзначае, што з прыходам бульбы беларуская кухня стала больш разнастайнай, але не трэба абсалютызаваць і ствараць новы міф – што, маўляў, беларуская кухня нарадзілася са з’яўленнем у нас бульбы, гэтаксама як беларусы як этнас нарадзіліся са з’яўленнем СССР [Деружинский 2012, I].

Бульба ў беларускай культуры – паняцце канцэптуальнае, прычым яго афармленне заняло адносна невялікі гістарычны адрэзак.

З любым канцэптам суадносіцца прынцып эвалюцыйнага рада, *“у адносінах паміж членамі кожнага асобнага рада часта раскрываюцца сувязі іншага роду – калі нешта ад папярэдняга звяна становіцца знакам у звяне наступным”* [Степанов 2004, 20]. Так адбываецца ўдасканаленне прылад працы, ад прымітыўных прылад старажытнага чалавека да сучаснай тэхнікі, – пры гэтым прататып і сучасныя мадэлі маюць падобны прынцып дзеяння і аб’яднаныя канкрэтнай функцыяй. На шляху ад свайго першаснага варыянта прымітыўнай формы да сучаснай падобныя прылады прайшлі доўгі шлях удасканалення, як функцыянальнага, так і эстэтычнага.

Ю. Сцяпанаў ілюструе ланцужок эвалюцыі семіятычнага рада на прыкладзе гісторыі развіцця аўтамабіля. Аўтамабіль заняў месца карэты. Напрыканцы XIX ст. карэты падзяляліся на два класы: гарадскія і дарожныя (загарадныя), у адпаведнасці з падзелам адрозніваўся і іх выгляд. На аснове існуючага падзелу карэт канструявалі і першыя аўтамабілі XIX – пачатку XX стст. – гарадскія (лімузіны) і дарожныя. Першыя мелі салон, аддзелены ад кабіны вадзіцеля, і цалкам больш прэзентабельны выгляд, больш сродкаў выдаткавалася на іх унутраныя аксесуары. Дарожныя былі значна прасцейшыя і грубейшыя, але больш практычныя. Стваральнікі першых машын не ў поўнай меры ўлічылі супраціўленне паветра, таму аўтамабілі нагадвалі грувацкія павозкі. Першымі ўсвядомілі гэты недахоп на пачатку XX стагоддзя канструктары гоначных машын і пачалі рабіць іх больш вузкімі. Пазней з павелічэннем хуткасці аўтамабіляў паступова пачалося “акругленне” кузава, падаўжэнне “хваста” і прыданне аўтамабілю больш “абцякальнай” формы [Степанов 2004, 20-22]. Працэс замяшчэння ў развіцці рада, адзначае Ю. Сцяпанаў, закранае не толькі форму, і не толькі тэхнічныя сродкі, ён распаўсюджваецца на працэсы змен і інавацый цалкам. Новы прадмет (вынаходніцтва, рэч, рэчыва, сацыяльная

з’ява) займае ў грамадскім быццё і грамадскай свядомасці месца нейкага іншага прадмета, пераймаючы яго функцыю [Степанов 2004, 25-26].

Гісторыя эвалюцыі аўтамабіля паказвае, што змены – неад’емная частка любога працэсу развіцця. Змены ў традыцыйным харчаванні могуць весці да афармлення новых канцэптаў. Мы падкрэслілі, што бульба заняла сваё пачэснае месца ў беларускай традыцыйнай культуры даволі позна, яе актыўнае распаўсюджванне як сельскагаспадарчай культуры і афармленне як культурнай нацыянальнай з’явы – гісторыя адносна маладая, ёй не больш за сто гадоў. Беларуская эканоміка традыцыйна развівалася на падмурку земляробства, у аснове якога ляжала вытворчасць зерневых. Галоўнай зерневай культурай было азімае жыта, другім па значнасці – авёс, трэцім – ячмень. Бульба пачынае “прапісвацца” ў меню беларуса з сярэдзіны XIX стагоддзя.

“Пачынаючы з 20-х гадоў XIX ст. у Беларусі адбывалася тое, што еўрапейскія гісторыкі называюць «бульбяной рэвалюцыяй». Менавіта тады значна выраслі зямельныя плошчы, занятыя пад пасевы бульбы, і хутка яна стала сапраўды нацыянальнай сельскагаспадарчай культурай беларусаў. Тэхнічныя культуры – лён, канапля, хмель і некаторыя іншыя – хаця і займалі другараднае становішча, але, як правіла, абавязкова прысутнічалі ў кожным севазвароце” [Кіштымаў 2000, І].

Міф “бульбяной дзяржавы” замацаваўся ў XX стагоддзі. Разгледжаны праз прызму канцэпта і эвалюцыйнага рада ён лёгка падвяргаецца скасаванню, але адначасова прапаноўвае новую тэму для даследавання. Ланцужок эвалюцыі беларускага семіятычнага рада ‘асноўных прадуктаў харчавання’ дзякуючы гістарычным даведкам, мастацкай літаратуры, слоўніку У. Дабравольскага мы можам дапоўніць папярэднім звязом: *каноплі – бульба*. Бульба стала пераемніцай, сучасная адзінка *хавайся ў бульбу* замяніла вядомы ў XIX – першай палове XX стст. выраз *хавацца ў каноплях*.

Зніжэнне аб’ёмаў канапляных палеткаў у сельскай гаспадарцы Беларусі адносіцца да пачатку 1960-х гадоў. Да гэтага часу ў БССР каноплі вырошчвалі на асушаных тарфяніках Палесся. У сярэдзіне XX стагоддзі БССР была лідарам па вырошчванні канопель. У сялянскіх гаспадарках каноплі мелі сталую прапіску задоўга да

савецкай эры, вырошчваліся і выкарыстоўваліся яны ў якасці прадукта харчавання, асабліва значную ролю адыгрываў алей, якім запраўлялі розныя стравы. Сапраўдную оду каноплям склаў беларуска-польскі класік Адам Міцкевіч, на старонках “Пана Тадэвуша” пісьменнік неаднойчы ўзгадвае гэтую расліну.

“У канапляніку духмяным тым спрадвеку / надзейны схоў звярку і чалавеку. / Ці раз шарак, спалоханы, з капуснай градкі / Без промаху ў каноплі пёр ва ўсе лапаткі? / Праз іх ганчак за ім не ўгоніцца і згубіць, / Бо паху іхняга ніякі хорт не любіць. / Знаходзіў у каноплях часта схоў дваровы / Перачакаць і гнеў і злосць гаспадаровы / За нейкую правінасьць. Матка-канпелька / Ці мела дзедзюкоў тваіх, мая зямелька, / Якіх навала – служба царская – чакала, / Ад злой рэкрутчыны ў глыбі сваёй хавала! / І ў часе розных смут, наездаў і спагнанняў / Каноплі і ў стратэгаў не былі ў загане: / Маршалак меркаваў пазіцыю адвесці / З іх гаем ў тылу бо іх жа сеюць дзесьці / Вакол двара, які звычайна пры гасцінцы, / А флангі-стыкі маюць з лугам ці хмялінцам. / Пагрозы з тылу ды і з флангаў – ані кроплі, / А калі што такое – шаснеш у каноплі.” (Міцкевіч 1985, 192).

7. НАЦЫЯНАЛЬНАЯ МАРКІРАВАНАСЦЬ СЛОВА “БУЛЬБА” – ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Бульба як беларускі прадукт запісваецца ў свядомасці насельніцтва СССР з 1920-ых гадоў. У рускай савецкай літаратуры слова *бульба* сустракаецца ў творах асобных пісьменнікаў як параўнанне (па форме) і як непасрэдная спасылка на мову беларусаў.

- “Он был очень высок: белая **бульба** забинтованной головы виднелась на помосте” [В.П. Катаев. Время, вперед! (1931-1932)]. [НКРЯ]
- “От дядькиного удара все лицо у него залилось кровью, и нос вспух, как **бульба**.” [В.П. Беляев. Старая крепость (1937-1940)]. [НКР]
- “Наша хозяйка – немолодая женищина, носившая звучную фамилию Колбаса, сразу объявила нам, что мы можем наших вещей и продуктов не доставать, что пока у нее есть корова и **бульба**, то есть картошка, она будет нас кормить сама” [С.М. Голицын. Записки беспогонника (1946-1976)]. [НКРЯ]
- “Встречали вас словами: «Кали ласка», не знаю, как это перевести по-русски: «Милости просим!», «Будьте как дома!», «Осчастливьте нас своим присутствием»... Обязательно посадят

за стол. *И хотя главной их пищей была **бульба** – картофель, но из картофеля они готовили вкуснейшие блюда: **бульба со шкварками, бульба с грибами, бульба с кислым молоком...*** [Анатолий Рыбаков. Тяжелый песок (1975-1977)]”. [НКРЯ]

У сучаснай інтэрнэт-прасторы слова *бульба* і выраз *хавайся ў бульбу* сустракаецца ў каментарых, напісаных на рускай і ўкраінскай мовах, а таксама ў загалоўках: “*В этом году байкеры будут «хавайся ў бульбу» возле деревни Озёры*”; “*«Хавайся ў бульбу», или Трольчатинной запахло...*”; “*Падыміце, блін, слухаўку. Кацярына Барушка пра тое, што «хавайся ў бульбу» больш не камільфо*”; “*В рифме времени. Ховайся в бульбу – едут театралы!*”; “*«Хавайся ў бульбу». Россельхознадзор нашел гниль в белорусской картошке*”.

Часам *бульба* і *хавайся ў бульбу* сустракаюцца ў небеларускіх газетных тэкстах, якія адлюстроўваюць сітуацыю ў Беларусі.

- “*А хто продовжуе чекати дива, «хавайся ў бульбу» – вашим лікуваннем займецца доктор Чорт Лисий, який, сподіваюся, за допомогою своєї брутальної терапії за наступні 5 років остаточно позбавить вас від ілюзій*” [https://ukr.media 2015, І].
- “*Результат оказался в принципе неплохим для денежных властей: рулевые биржи убедили в способности управлять плаванием ушастика, а значит «хавайся у бульбу» нет нужды*” [RIORAN 2018, І].

З прыведзеных прыкладаў відаць, што выраз *хавайся ў бульбу* ўспрымаецца неадназначна. Некаторыя ўжываюць яго як жартоўны, саркастычны, іншыя бачаць у ім адлюстраванне адмоўных рыс беларускага характару. Існуючыя супрацьлеглыя погляды сведчаць пра значнасць выразу, яго ўпісанасць у беларускую культурную прастору і пра тое, што выраз ужо прайшоў пэўны шлях асэнсавання.

ВЫСНОВЫ

У сімбаларыі беларускай культуры *бульба* займае адно з пачэсных месцаў, таму цалкам натуральнай з’явай з’яўляецца прысутнасць гэтага нацыянальнага сімвала ва ўстойлівым спалучэнні. Невыпадкава выраз *хавайся ў бульбу* становіцца знакавым у беларускай карціне свету. На пачатку XXI стагоддзя ён

пачынае распаўсюджвацца ў музычнай культуры – так называецца альбом групы “Крама” (2001) і песня “N.R.M.” (2003). Назву “Хавайся ў бульбу” носіць міжнародны мотафэстываль (рок-байкфэст). Праз сваю папулярнаць у жыхароў Беларусі ў 2016 годзе гэты выраз трапляе ў стыкерпак мэсэнджару Viber. Сярод 26 налэпак, на якіх адлюстраваны найбольш актыўныя сучасныя выразы, як “Нешта ў лесе здохла”, “Трымай бусла”, “Цырк на дроце”, “Будзь чалавекам”, “Будзе гарача”, “Не сумуй”, “Абдыманкі” і іншыя, зафіксаваны і выраз “Хавайся ў бульбу”.

Разгледжаная адзінка *хавайся ў бульбу* выкарыстоўваецца:

- 1) беларускамоўнымі і рускамоўнымі носьбітамі беларускай культуры ў гутаркавай форме;
- 2) у якасці мастацкага сродку ў тэкстах сучасных папулярных песень і ў мастацкай літаратуры;
- 3) як адзінка сучаснай беларускай канцэптасферы ў візуальных сродках мабільнай камунікацыі;
- 4) як своеасаблівы вербальны эматыкон у рускіх і ўкраінскіх тэкстах.

Актыўнае развіццё сімвалікі бульбы ў Беларусі і па-за яе межамі як сімвала беларускага стварае ўмовы для замацавання і афармлення канцэпта *бульбы*, які патрабуе больш канкрэтнага і ўважлівага апісання. Пры гэтым у выразе *хавайся ў бульбу* адлюстроўваюцца архетыповыя адносіны ‘свой – чужы’, ‘дабро – зло’, якія працінаюць усе лінгвапсіхалагічныя складнікі. З аднаго боку, што такое бульба ведае насельніцтва былога СССР і ідэнтыфікуе гэты прадукт з Беларуссю. З другога боку, слова *бульба*ш па-рознаму ўспрымаецца беларусамі ў розных сітуацыях.

Выраз *хавайся ў бульбу* ўтрымлівае нацыянальна-культурны кампанент *бульба* і адзінку *хавацца*, якая адлюстроўвае рэшткі псіхалагічнай асновы архетыпу “свой – чужы”. У этназначымай адзінцы *бульба* трэба вылучаць некалькі планаў. Па-першае, **сімвал і прататып – рэальна дзеючыя структуры**, г.зн. што **сімваліка прыстасаваная непасрэдна да прадукта, які існуе, а не адышоў у нябыт**. У гэтым выпадку сімвал мае больш шанцаў для інавацый, развіцця канататаў. Пры такіх суадносінах сімвала і прататыпа сімвал з’яўляецца больш *жыццёвым*, чым у сітуацыі, калі сімвал суадносіцца са зніклым прататыпам (напрыклад, шляхта) і існуе толькі ў свядомасці народа.

Па-другое, *бульба* як беларускі сімвал адносна малады, нягледзячы на гэта ён валодае вялікім патэнцыялам. Пашырэнне зямельных плошчаў пад пасевы бульбы адносіцца да 20-ых гадоў XIX стагоддзя. Праз сто гадоў яшчэ не назіраецца замацаванне сімвалічнай семантыкі бульбы. Яе афармленне можна адносіць да ваеннага і пасляваеннага часу. Новы імпульс быў дадзены распадам СССР, развіццём уласнай нацыянальнай эканомікі.

У аграгарадках набіраюць сілу “Бульбяныя фестывалы” і “Бульбяныя кірмашы”. Не апошняю ролю ў прасоўванні бульбы як нацыянальнага брэнду адыгрываюць вырабы алкагольнай і іншай прадукцыі, на этыкетках якой бульбяная тэма адлюстравалася ў назвах (гарэлка і вада “Бульбаш” ад кампаніі “Бульбаш”; хлеб “Бульбаш” Слуцкага хлебзавода, “Чыпсы з беларускай бульбы” ад кампаніі “Анега”). У гэтым кантэксце назва цукерак фабрыкі “Камунарка”, змешчаная на этыкетцы на двох мовах “Белорусская картошка” і “Беларуская бульба” не выглядае прывабліва, нацыянальны каларыт губляецца. Пры наяўнасці рускай назвы і выкарыстанні яе на упакоўцы падарункавага набору менавіта руская назва змяшчаецца на цэнніках у крамах.

Па-трэцяе, семантыка, якую матывуе сам дэнатат – карняплод, шматзначная. Яна мае глыбокі ўнутраны змест, а таму і кагнітыўны сэнс. Бульба непарыўна звязаная з зямлёй (асноўным сімвалам беларускай культуры) – у зямлю садзяць клубні, якія даюць парасткі, лісты і кветкі, што ўздымаюцца над паверхняй зямлі. Але асноўны каштоўны прадукт усё ж такі – у зямлі. І з гэтым прадуктам, як паказваюць вышэйпрыведзеныя прыклады, звязаны жыццёвы ўклад беларуса – ежа, праца, ландшафтная і культурная прастора. Успрымаць выраз *хавайся ў бульбу* як люстэрка адмоўных рысаў беларускай ментальнасці – значыць разглядаць толькі адзін бок медаля. Архетыповыя сувязі заўсёды маюць бінарную прыроду, таму прааналізаваная намі фразеалагічная адзінка павінна разглядацца больш уважліва і глыбока.

Прынятыя скарачэнні:

Беларускі N-корпус – НАЦЫЯНАЛЬНЫ КОРПУС БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

БІБЛІАГРАФІЯ³

- АКСАМІТАЎ 1999: Аксамітаў, А. С. Беларуска-славянскія і беларуска-неславянскія ізафраземы – падабенства і адрозненне. // *SLAVIA ORIENTALIS*. Т. XLVIII, № 2, с. 269–279.
- АКУДОВІЧ 2013: Акудовіч, В. Дыялогі з Богам. 2-е выд., Мінск: І. П. Логвінаў.
- АЛЕШИНА 2003: Алешина, О. Н. Семантическое моделирование в лингвометафорологических исследованиях (на материале русского языка). Диссертация на соискание ученой степени доктора фил. наук. Новосибирск.
- АЛЯХНОВІЧ 2006: Аляхновіч, Ю. М. Тэмпаральная лексіка ў беларускіх і англійскіх фразеалагізмах. Аўтарэферат дысертцыі на атрыманне вучонай ступені кандыдата філалагічных навук. Мінск: БДУ.
- АРЦЁМАВА 2015: Арцёмава, В. Канцэптуалізацыя тэмпаральнага кантынуму ў фразеалогіі беларускай і англійскай моў. // *Роднае слова*. № 4, с. 49–51.
- ВАЛЬТЕР 2011: Вальтер, Х. Лексические и фразеологические неологизмы: общее и различное. // *Мир русского слова*. № 2, с. 14–19.
- ВЯЧОРКА 2016: Вячорка, В. [Электронны рэсурс]: Па-беларуску зь Вінцуком Вячоркам (10.07.2016). URL: <https://www.svaboda.org/a/bulba-viacorka/27850434.html>. Дата доступу: 25.03.2019.
- ДАНІЛОВІЧ 2011: Даніловіч, М. А. Тыпы міжмоўных фразеалагічных адпаведнасцей. // *Веснік ГрДУ. Серыя 3 Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія*. № 2 (113), с. 56–64.
- ДАНІЛОВІЧ 2011а: Даніловіч, М. А. Асноўныя кірункі супастаўляльна-тыпалагічнага вывучэння фразеалогіі. // *Веснік ГрГУ. Серыя 3 Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія*. № 1 (108), с. 114–119.
- ДАНІЛОВІЧ – ФУНДАТАР – ЦІВУНЧЫК 2013: Даніловіч, М. – Фундатар, Т. – Цівунчык, І. Праблемы супастаўляльнай фразеалогіі. Гродна: ЮрСаПрынт.
- ДАНИЧ 2004: Данич, О. В. Менталитет белорусов и русских (отражение в мифологии, фольклоре, фразеологии). Витебск: ВГУ им. П. М. Машерова.
- ІВАНОЎ 2003: Іваноў, Я. Прынцыпы супастаўляльнага апісання афарыстычнай парэміялогіі беларускай і рускай моў. // *Studia slawistyczne*. Т. 4, с. 49–55.
- ІВАНОЎ 2016: Іваноў, Я. Я. Універсальнае і нацыянальнае ў фразеалагічнай і парэміялагічнай падсістэмах беларускай мовы ў еўрапейскім моўным кантэксце (актуальнасць, метадалогія, перспектывы даследавання). //

³ У выпадку, калі цытата прыводзіцца па электронным выданні, у спасылцы замест нумару старонкі прыводзіцца літара І – інтэрнэт-рэсурс, напрыклад [Лепешаў 2013, І].

- Славянская фразеология в синхронии и диахронии. Вып. 3. Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, с. 46–48.
- ИВАНОВ 2014: Иванов, Е. Е. Парадоксальные пословицы в русском и белорусском языках. // Вестник Новгородского гос. университета. Серия Филологические науки. № 77, с. 21–24.
- КАЛИТА 2016: Калита, И. В. Очерки по компаративной фразеологии. Серая палитра в национальных картинах мира русских, белорусов и чехов. М.: Дикси Пресс.
- КАЛИТА 2016a: Калита, И. 'Черт' в семиосфере фразеологии (компаративный ракурс: чешский vs. белорусский языки). // IDIL. Vol. 5, Issue 22, с. 749–774. DOI: 10.7816/idil-05-22-13.
- КАЛИТА 2016b: Калита, И. Характеристика человека посредством фразеологизмов с лексемой голова (компаративный ракурс: чешский vs. белорусский). // Rossica Olomucensia. LV, с. 185–192.
- КАЛИТА 2017: Калита, И. В. Очерки по компаративной фразеологии II. Цветная палитра в национальных картинах мира русских, белорусов, украинцев и чехов. Ústí nad Labem: PF UJEP.
- КАЛИТА 2017a: Калита, И. В. 'Свой' – 'чужой' в координатах фразеологических стереотипов. // Международный журнал исследований культуры. №2(27), с. 85–96.
- КАЛИТА 2018: Каліта, І. Лічэбнік “адзін” у чэшскай і беларускай ідыяматыцы. // Актуальныя праблемы мовазнаўства і лінгвадыдактыкі (да 80-годдзя з дня нараджэння прафесара Г. М. Малажай): зб. навук. арт.: у 2 ч. Брэст: Брэст. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна. Ч. 1, с. 90–94.
- КАЛИТА 2018a: Каліта, І. Вобраз бабы ў кампаратыўным ракурсе чэшскай і беларускай фразеалогіі. // Славянские языки: системно-описательный и социокультурный аспекты исследования. Под ред. О. Б. Переход. Брест: Брестский государственный университет имени А. С. Пушкина. Ч. 1, с. 24–28.
- КЕДРОН 2014: Кедрон, К. Гендер в белорусской, чешской и польской фразеологии: общее и специфичное. // Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Серыя 4, Філалогія. Журналістыка. Педагагіка. № 2, с. 53–58.
- КІШТЫМАЎ 2000: Кіштымаў, А. Эканамічныя асновы беларускай дзяржаўнасці на пачатку 20 ст. // Гістарычны Альманах. Т. 3, с. 16–48.
- КОВАЛЬ 2005: Коваль, В. Славянские фразеологизмы в гендерном аспекте. // Грани слова. Санкт-Петербург, с. 82–88.
- КОРЫНА 2015: Коруна, Н. Спецыфіка ўстойлівых параўнанняў у міжмоўным супастаўленні. // SLAVICA NITRIENSIA. Roč. 4.
- КУЛІК 2016: Кулік, Л. У. Саматычныя фразеалагізмы беларускай і англійскай моў: структурна-семантычны і лінгвакультуралагічны аспекты. Аўтарэферат дысертацыі на атрыманне вучонай ступені к. філ. навук. Мінск.
- КУЛІК 2016a: Кулік, Л. У. Беларускія і англійскія фразеалагізмы з кампанентамі кроў / blood, сляза / tear, пот / sweat (лінгвакультуралагічны аспект). //

- Славянская фразеология в синхронии и диахронии. Выпуск 3. Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, с. 61–63.
- ЛАКОФФ – ДЖОНСОН 2004: Лакофф, Дж. – Джонсон, М. Метафоры, которыми мы живем. М.: Едиториал УРСС.
- ЛАПУШИНСКАЯ 2008: Лапушинская, Н. О. Фразеологизмы с лексемами "названия частей головы" в восточнославянских и западногерманских языках. // Веснік Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта. № 2 (48), с. 90–96.
- ЛЕПЕШАЎ 2013: Лепешаў, І. Я. [Электронны рэсурс]: У фразеалагічны слоўнік. // Наша слова. № 30 (1129). URL: [http://pawet.net/ns/2013/30/№_30_\(1129\).html](http://pawet.net/ns/2013/30/№_30_(1129).html). Дата доступу: 25.03.2019.
- ЛЕПЕШЕВ 2013: Лепешев, И. «ЖЫВЕ БЕЛАРУСЬ!» Малоизвестное о хорошо известном словосочетании. // Секретные исследования. № 19.
- ЛЯШЧЫНСКАЯ 2012: Ляшчынская, В. А. Фразеалагічная эмацыянальная канцэптасфера беларусаў. Мінск: РІВШ.
- ЛЯШЧЫНСКАЯ 2013: Ляшчынская, В. А. Канцэптуалізацыя заканчэння жыцця чалавека ў беларускай фразеалогіі. // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство. Т. 21. Вип. 19(1), с. 190–200.
- ЛЯШЧЫНСКАЯ 2014: Ляшчынская, В. А. Фразеалагічная канцэптуалізацыя эмоцыі сораму ў беларускай мове. // Лінгвістыка. № 1, с. 47–57.
- ЛЯШЧЫНСКАЯ 2015: Ляшчынская, В. А. Базавыя канцэпты фразеалагічнай карціны свету беларусаў. Мінск: РІВШ.
- МІХАЙЛАЎ 2010: Міхайлаў, С. Супастаўляльная фразеалогія славянскіх моў. Віцебск.
- МОКИЕНКО 2002: Мокиенко, В. М. Проблемы европейской фразеологической неологии // Slowo. Tekst. Czas. Mat. VI Międzynarodowej Konferencji Naukowej, с. 63–79.
- ПАРХОМИК 2014: Пархомик, В. В. Эквивалентность ФЕ со значением 'смотреть' в русском, белорусском и немецком языках // Молодой ученый. №3, с. 848–850.
- ПАРХОМИК 2014а: Пархомик, В. В. Языковые особенности фразеологических единиц русского, белорусского и немецкого языков с компонентом «Лоб» // Приволжский научный вестник. №6 (34).
- ПАРХОМИК 2015: Пархомик, В. В. Эквивалентность фразеологических единиц невербального поведения человека с компонентом "глаза" в русском, белорусском и немецком языках. // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота. № 4 (46): в 2-х ч. Ч. I, с. 148–152.
- ПИПЕР 2006: Пипер, П. О вводных диалогах в славянских языках. // Лужнословенски филолог. LXII, с. 15–32.
- РЫБАКОВА 2012: Рыбакова А. С. Концепт душа в русской и белорусской фразеологии. // Двести лет со дня рождения академика И. И. Срезневского: сборник докладов международной интернет-конференции (Ярославль, 1-31 марта 2012 г.) под ред. О. В. Лукина. Ярославль: Изд-во ЯГПУ, с. 53–57.
- САДОЎСКАЯ 2008: Садоўская А. Л. Лінгвакультурны падыход да аналізу фразеалагічных рэсурсаў мовы // Роднае слова. № 8, с. 35–39.

- САХАРАВА 2016: Сахарава, Р. Ф. Эматыўная фразеалогія як скарбніца культурнай інфармацыі. // Славянская фразеалогія в синхронии и диахронии. Вып. 3. Гомель: ГГУ им. Ф. Скорины, с. 112–114.
- СЕВЯРЫНЕЦ 2007: Севярынец, П. Нацыянальная ідэя. Фэнамэналёгія Беларусі.
- ЮРЧЕНКО 2003: Юрченко, И. А. Синтаксические структуры устойчивых сравнений русского и белорусского, болгарского и сербскохорватского языков. // Беларуска-руська-польскае супастаўляльнае мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія. У 2 ч. Віцебск. Ч. I, с. 112–113.
- ЮРЧЕНКО 2006: Юрченко, И. А. Образность и экспрессивность адъективных устойчивых сравнений: (на материале русского и белорусского языков). // Беларуска-руська-польскае супастаўляльнае мовазнаўства, літаратуразнаўства, культуралогія. Віцебск, с. 177–179.
- ЮРЧЕНКО 2009: Юрченко, И. А. Общее и национально-специфическое в адъективных устойчивых сравнениях славянских, балтийских, германских языков: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Гродно: Гродненский государственный университет им. Янки Купалы.
- ЮРЧЕНКО 2009: Юрченко, И. А. Общее и национально-специфическое в образах-эталонах устойчивых сравнений. // Веснік Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта. № 4 (54), с. 88–93.
- ČECHOVÁ 2007: Čechová, M. Prostorové motivy ve frazémeh. // *Naše řeč*, roč. 90, č. 3, s. 113–122.
- DOKULIL 1968: Dokulil, M. Nepotřebujeme vyčkávače a zabukisty. // *Naše řeč*, roč. 51, č. 4.
- KALITA 2017a: Kalita, I. 'Левый' в зеркале славянской лексики и фразеологии. // IDIL. Vol. 6, Issue 35, s. 1363–1385. DOI: 10.7816/idil-06-35-04.
- KALITA – MICHALOVÁ 2016: Kalita, I. – Michalová, P. 'Душа' в семиосфере фразеологии (компаративный ракурс: чешский и белорусский языки). // IDIL. Vol. 5, Issue 20, s. 1–18. DOI: 10.7816/idil-05-20-01.
- KALITA – TULUS 2017: Kalita, I. – Tulus, T. Feminine and Masculine Aspects of Belarusian Lexis and Phraseology in the Slavic Context. // Kalita, I.; Tulus, T.; Hapeyeva, V.; Sivickaja, N. *Gender in Language, Speech and Dialects. Belarusian Experience*. (Ed. Kalita, I.) Ústí nad Labem: PF UJEP, p. 11–60.
- KEDRON 2014: Kedron, K. *Genderové aspekty ve slovanské frazeologii* (na materiálu běloruštiny, polštiny a češtiny). Praha: Karolinum.
- KEDRON 2017: Kedron, K. Specyfika semantyki frazeologizmów genderowych (na materiale języków wschodnio- i zachodniosłowiańskich). // STUDIA ROSSICA POSNANIENSIA. Vol. XLII. Nr 42, p. 165–175.

Слоўнікі

KALITA 2017: Kalita, I. Česko-běloruský frazeologický slovník. Ústí nad Labem: PF UJEP.

СЛОВАРЬ АКАДЕМИИ РОССИЙСКОЙ 1789-1794: [Электронны рэсурс]: URL: <https://old-rus.livejournal.com/281350.html>. Дата доступу: 25.03.2019.

СЛОВАРЬ ЦЕРКОВНО-СЛАВЯНСКОГО И РУССКАГО ЯЗЫКА 1847: Словарь церковно-славянского и русского языка. В 4 Т. СПб.: Императорская Академия Наук.

ФАСМЕР-online: Этимологический онлайн-словарь русского языка М. Фасмера (1 Изд-е 1964–1973 – 4 Изд-е 2006). [Электронны рэсурс]

URL: <https://vas.mer.lexicography.online/>. Дата доступу: 25.03.2019.

ČNK: ČESKÝ NÁRODNÍ KORPUS [Электронны рэсурс] URL: <https://www.korpus.cz>. Дата доступу: 25.03.2019.

БЕЛАРУСКИ N-КОРПУС: [Электронны рэсурс] URL: <https://bnkorporus.info>

НАЦИОНАЛЬНЫЙ КОРПУС РУССКОГО ЯЗЫКА: [Электронны рэсурс]: URL: <http://www.ruscorpora.ru>. Дата доступу: 25.03.2019.

Астатнія крыніцы:

КЛІНАЎ 2002: Клінаў, А. Партизан і антыпартизан. // рARTisan № 1.

НЯЎВЕСЬ 2017: Няўвесь, А. Калі стан душы паганы, падавайся ў «партизаны». // Свободные Новости плюс. (18. 07. 2017).

ВАЛОШЫН 2013: Валашын, Я. ДАІ забірае правы ў хлопца, які кажа, што не ехаў на машыне. // Еўрадайдэ (03.06.2013)

ГОМЕЛЬСКАЯ ВЯСНА 2015: У Гомелі прайшоў першы інфармацыйны пікет у падтрымку Таццяны Караткевіч. (24.09.2015) [Электронны рэсурс] URL: <https://gomelspring.org/be/news/4207>. Дата доступу: 25.03.2019.

ДЕРУЖИНСКИЙ 2012: Деружинский, В. Бульбаши. // [Электронны рэсурс]: Секретные исследования. № 16. URL: <http://www.secret-r.net/arkhiv-publikatsij/12-2012/bulbashi>. Дата доступу: 25.03.2019.

НАША НІВА 2019: Как насчёт улицы 25 Марта? Областные власти дали разные ответы. (11.01.2019). [Электронны рэсурс] URL: <https://m.nn.by/ru/articles/223501/>. Дата доступу: 25.03.2019.

НКАЛЮК 2018: Нікалюк, С. Колькі каштуе зямелька ў Драздах? // [Электронны рэсурс]: Новы час. URL: <https://novychas.by/palityka/kolki-kasz-tue-zjamelka-u-drazdah07-06-2018>. Дата доступу: 25.03.2019.

МАМСТ 2015: Мамст М. Полесский шаман. ЛитРес: Самиздат.

МІЦКЕВІЧ 1985: Міцкевіч, А. Пан Тадэвуш. Мінск: Мастацкая літаратура.

ПЯТКЕВІЧ 2016: Пяткевіч, У. Тутэйшая публіка заўсёды трымае нос па ветры. // Звязда (17.03.2016).

РОЎЛІНГ 2016: Роўлінг, Дж. К. Гары Потэр і патаемная зала. Пераклад з анг. Дз. Мускага. [Электронны рэсурс] URL: <http://vuchoba.org/dj-k-roling-gari-poter-i-pataemnaya-zala.html>. Дата доступу: 25.03.2019.

- GOROD48.RU 2018: IQ липчан – один из самых высоких в стране (22.07.2018). [Электронны рэсурс] URL: <https://gorod48.ru/news/1087493/>. Дата доступу: 25.03.2019.
- DEDENÍK 2015: Host Dedeniku – José (Josef Jiránek): Kuřácký fejeton (23. 01. 2015) [Электронны рэсурс] URL: <http://www.dedenik.cz/2015/01/23/host-dedeniku-jose-kuracky-fejetonj/>. Дата доступу: 25.03.2019.
- KUPALAUSKI.BY 2018: Знакавыя спектаклі Мікалая Пінігіна. [Электронны рэсурс]: Канспект лекцыі. URL: <http://kupalauski.by/teatr/news/pinihin-kan-spekt/>. Дата доступу: 25.03.2019.
- PORADTE.CZ 2018: [Электронны рэсурс]: URL: <https://www.poradte.cz/spolecnost/23788-kouri-jak-sadrovu-jezek.html>. Дата доступу: 25.03.2019.
- PLZENSKY.DENIK.CZ 2012: [Электронны рэсурс]: URL: https://plzensky.denik.cz/zpravy_region/hejtmankomuniste-byli-doted-za-bukem-at-ukazou-co-umi-20121126.html (26.11.2012). Дата доступу: 25.03.2019.
- RIORAN 2018: [Электронны рэсурс]: URL: <https://rioran.livejournal.com/526609.html> (6.02.2018). Дата доступу: 25.03.2019.
- UKR.MEDIA 2015: “Вибори” чи вибір? Вирішимо в 2020 році. [Электронны рэсурс]: URL: <https://ukr.media/world/245132/> (12.10.2015). Дата доступу: 25.03.2019.
- FORUM.SECRET-R.NET 2012: Политическое развитие Беларуси: варианты. [Электронны рэсурс]: URL: <http://forum.secret-r.net/viewtopic.php?f=4&t=1111&p=116038>. Дата доступу: 25.03.2019.

Іна Каліта

доктар філасофіі, кандыдат філалагічных навук
inna.kalita@ujep.cz

Навуковы супрацоўнік аддзялення славістыкі пры кафедры багемістыкі
Універсітэта імя Яна Евангелісты Пуркіне, Усці над Лабэм, Чэшская
Рэспубліка.

Сфера навуковых інтарэсаў:

славістыка, моўная і літаратурная кампаратывістыка, фразеалогія,
лінгвакультуралогія, сацыялінгвістыка (субстандарты: трасянка,
слэнг), літаратура савецкага перыяду, магічны рэалізм.

Спецыялізацыя ў рамках славістыкі:

руская мова, беларуская мова, выкладанне рускай мовы як замежнай.
Выкладанне дысцыплін на спецыяльнасці “Дзелавае руская мова”.

PhDr. Inna Kalita, Ph.D.

The Department of Czech Studies: Slavonic Studies
Pedagogical Faculty of Jan Evangelista Purkyně University in Ústí nad
Labem, Czech Republic

Professional fields of interest:

Slavonic studies, comparative linguistics and literature, phraseology,
linguistic culturology, sociolinguistics (substandard varieties: trasyanka,
slang), literature of the Soviet times, magic realism.

Specialization within Slavonic studies:

Russian and Belarusian studies, teaching Russian as a foreign language.
Teaching subjects within the study programme Russian for Business.

Асноўныя публікацыі:

- КАЛИТА 2018: Калита, И. «Смоленский областной словарь» В. Н. Добровольского как источник белорусской фразеологии. // *Výzkum ruské a slovanské frazeologie v diachronii a synchronii*. (Ed. Stěpanova, L.), с. 155–162.
- КАЛИТА 2017: Kalita, I. *Česko-běloruský frazeologický slovník*. Ústí nad Labem: PF UJEP.
- КАЛИТА 2017: Калита, И. В. *Очерки по компаративной фразеологии II. Цветная палитра в национальных картинах мира русских, белорусов, украинцев и чехов*. Ústí nad Labem: PF UJEP.
- KALITA – TULUS 2017: Kalita, I. – Tulus, T. Feminine and Masculine Aspects of Belarusian Lexis and Phraseology in the Slavic Context. // Kalita, I.; Tulus, T.; Hapeyeva, V.; Sivickaja, N. *Gender in Language, Speech and Dialects. Belarusian Experience*. (Ed. Kalita, I.) Ústí nad Labem: PF UJEP, EDUCA, 154 pp., p. 11–60.
- KALITA 2017: Kalita, I. Сацыяльная рэклама ў Беларусі. // *Jazyk a kultúra*. roč. 8, č. 29-30, s. 52–65.
- КАЛИТА 2016: Калита, И. Беларуская рэклама: на шляху да нацыянальнага фармата. // *Jazyk a kultúra*. roč. 6, č. 25-26, s. 17–29.
- KALITA 2016: Kalita, I. Notes on the Life of Words. “Hairy (shaggy)” Dumplings [О жизни слов. «Волосатый (лохматый)» кнедлик]. // *XLinguae*. Vol. 9, Issue 3, s. 2–24. DOI: 10.18355/XL.2016.09.03.2-24.
- КАЛИТА 2016: Калита, И. В. *Очерки по компаративной фразеологии. Серая палитра в национальных картинах мира русских, белорусов и чехов*. Москва: Дикси Пресс.
- КАЛИТА 2015: Калита, И. *Магические реминисценции в творчестве Дмитрия Липскерова*. Москва: Дикси Пресс.
- КАЛИТА 2013: Калита, И. *Стилистические трансформации русских субстандартов, или Книга о сленге*. Москва: Дикси Пресс.
- КАЛИТА 2012: Калита, И. *Основы межкультурной коммуникации. Знакомство с постсоветскими государствами*. Ústí nad Labem: PF UJEP.
- KALITA 2011: Kalita, I. *Obrysy a tvary nespisovnosti: ruština vs. čeština. Komparativní pohled. Ruský slang v procesu vývoje*. Ústí nad Labem: PF UJEP.
- КАЛИТА 2010: Калита, И. *Современная Беларусь: языки и национальная идентичность*. Ústí nad Labem: PF UJEP.

Іна Каліта / Inna Kalita

**ФРАЗЕАЛАГІЧНЫЯ ІНАВАЦЫІ Ў ЛЮСТЭРКУ
ІНТЭРНЭТУ**

**PHRASEOLOGICAL INNOVATIONS IN THE MIRROR OF
THE INTERNET**

FRAZEOLOGICKÉ INOVACE V ZRCADLE INTERNETU

Ключавыя словы / keywords / kľúčová slova:

кампаратыўная фразеалогія, моўная інавацыя, этнамаркіраваны фразеалагізм, эквівалент, сродкі масавай інфармацыі, інтэрнэт, стэрэатып, нацыянальная ідэнтычнасць, кампаненты “бульба”, “партызан”, уласна беларускі фразеалагізм “хавайся ў бульбу”, беларуская мова, чэшская, украінская, руская,

comparative phraseology, linguistic innovation, ethnocultural idiom, phraseologism, equivalent, media, stereotype, national identity, phraseological components “bulba” (potato), “partisan”, Belarusian phraseologism “chavajsja u bul’bu” (хавайся ў бульбу), Belarusian language, Czech, Ukrainian, Russian,

komparativní frazeologie, jazyková inovace, etnokulturní frazeologismus, ekvivalent, média, internet, stereotyp, národní identita, frazeologické komponenty „bulba“ (brambora), „partyzán“, běloruský frazeologismus „chavajsja u bul’bu“ (хавайся ў бульбу), bělorušтина, čeština, ukrajinština, ruština,

Наталля Сівіцкая

АКТУАЛІЗАЦЫЯ
БЕЛАРУСКАГА
МАЎЛЕНЧАГА РЭСУРСУ
Ў РУСКАМОЎНЫМ
МЕДЫЙНЫМ АСЯРОДДЗІ

Natallia Sivitskaya

ACTUALISATION
OF BELARUSIAN SPEECH
RESOURCE
IN RUSSIAN SPEAKING
MEDIA ENVIRONMENT

УВОДЗІНЫ

Адной з найбольш распаўсюджаных формаў бытавання мовы і маўлення ў наш час з’яўляюцца тэксты ў медыйнай прасторы. Разам з інтэрнэтам з’явілася і стала надзвычайна папулярнай новая форма масавай камунікацыі – ва ўмовах форумаў і сацыяльных сетак. У дадзеным выпадку нас цікавяць асаблівасці функцыянавання беларускай мовы ў рускамоўным медыйным асяроддзі. Даследчыкамі адзначалася, што на пераломе XX–XXI стст. для беларускай медыяпрасторы характэрна ўжыванне рускай і беларускай моў у адным тэксце [Калита 2010, 177], але гэтая асаблівасць найперш датычылася мовы публіцыстычных артыкулаў. Нас цікавіць спантанны выбар маўленчых сродкаў карыстальнікамі інтэрнэт-форумаў і сацыяльных сетак. Як паказваюць назіранні, інтэрнэт-дыскусіі і каментаванне вядуцца ў большасці выпадкаў на рускай мове, аднак дастаткова часта рускамоўныя каментатары ўжываюць у сваіх каментарыях (постах) беларускую лексіку. На выбар маўленчых сродкаў у значнай ступені ўплываюць пэўныя сацыякультурныя абставіны. Інтэрнэт-прастора і, у прыватнасці, сацыяльныя сеткі і інтэрнэт-форумы – найбольш дэмакратычнае медыйнае асяроддзе, паколькі лексічныя сродкі выбіраюцца носбітам адной ці больш моў спантанна. Кожны карыстальнік абірае тыя маўленчыя сродкі, што здольныя найбольш поўна выразіць і данесці да суразмоўцы яго думку ў пэўнай эмацыянальнай афарбоўцы.

1. МЕТАДАЛОГІЯ

Намі быў праведзены маніторынг форумаў беларускіх інфармапарталаў з мэтай вылучэння асаблівасцей ужывання ў каментарых карыстальнікаў беларускіх маўленчых сродкаў. Разглядаліся каментары інтэрнэт-сайтаў TUT.by, www.belta.by, “Белорусские новости” (<http://www.naviny.by>), і сацыяльных сетак – Facebook і “Одноклассники”. Дадазеныя сайты змяшчаюць самыя розныя па тэматыцы матэрыялы, аб’яноўваюць рознаўзроставаю аўдыторыю і не маюць выразнай палітычнай ангажаванасці. Даследаванне беларускага маўленчага рэсурсу ў рускамоўнай медыяпрасторы здзейснена ўпершыню.

У дадзеным кантэксце нас цікавілі асаблівасці фрагментарнага выкарыстання беларускіх лексем і ўстойлівых выразаў у рускамоўных выказваннях (постах). Пераважная большасць прыведзенага ніжэй матэрыялу намі была выбрана з форумаў беларускага партала навін TUT.by, на якім назіраецца найбольшая актыўнасць карыстальнікаў у форумным каментаванні. Мажліва, гэта звязана з прастатой доступу да форуму і адсутнасцю прэмадэрацыі (карыстальнік адразу бачыць свой каментар, за выключэннем асобных тэм). З другога боку, не выключана, што мае ўплыў і магчымасць выкарыстання іншых сродкаў выражэння эмоцый і грамадзянскай пазіцыі, у тым ліку невербальных – аватар, подпіс, адрас, пра што будзе сказана далей. На другім месцы па выкарыстанні беларускага маўленчага рэсурсу – сайты Facebook і “Белорусские новости”. Што да папулярнага на Беларусі сайта “Одноклассники”, беларуская мова ў каментаванні ўжываецца тут рэдка, падобныя каментары выклікаюць даволі негатыўную рэакцыю з боку іншых удзельнікаў форумаў. Магчыма, гэта звязана з узроўнем адукацыі удзельнікаў, сацыяльным статусам і індывідуальным стаўленнем да пэўных сацыяльных працэсаў. Да таго ж пераважная большасць карыстальнікаў сайта – гэта жыхары постсавецкай прасторы, выкарыстанне беларускай мовы нярэдка адназначна вытлумачаецца як праява нацыянальнага радыкалізму і прыкмета прыналежнасці да апазіцыйных колаў, што і выклікае адпаведнае рэагаванне.

2. ЭЛЕМЕНТЫ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ Ў РУСКАМОЎНЫХ ТЭКСТАХ

Паводле нашага назірання, на актывізацыю беларускага маўленчага рэсурсу значна ўплывае характар абмяркоўваемай тэматыкі і зададзеная каментатарамі (найчасцей тымі, хто каментуе ў ліку першых) падчас абмеркавання эмацыйна-экспрэсіўна складаючая форуму.

Даследчыкамі неаднойчы адзначалася, што ў сітуацыях, якія патрабуюць спантаннага вербальнага выражэння эмоцый, чалавек у большасці выпадкаў выкарыстоўвае маўленчыя сродкі менавіта роднай мовы. Як адзначае беларускі даследчык В. І. Сянкевіч, элементы беларускай мовы, што выкарыстоўваюцца ў рускамоўных тэкстах, набываюць прагматычную значнасць, яны “выступаюць

у якасці сродкаў барацьбы з ідэалагічным праціўнікам” [Сянкевіч 1997, 80]. У нашым выпадку выкарыстанне асобных беларускіх лексем можна разглядаць і як сродак падкрэсліць сваю сацыяльную і палітычную пазіцыю, і як спосаб найбольш поўнага самавыражэння ўдзельнікаў форумнаў у пэўных сітуацыях.

У форумных выказваннях распаўсюджана выкарыстанне асобных беларускіх лексем для выражэння моцных станоўчых або адмоўных эмоцый. Напрыклад, цытата з абмеркавання хакейнага матча Беларусь – Расія на Чэмпіянаце свету: *“Радует, что играют обе команды самааддана, забыл русский синоним, потому что болею все-таки за Беларусь!”*. Прыклад з абмеркавання інтэрв’ю з беларускім спеваком і тэлеведучым Георгіем Калдуном (у прыведзеных тут і далей прыкладах захоўваецца арфаграфія і пунктуацыя арыгінала): *“Не соглашусь с предыдущими комментариями: и ведущий он тоже адметны (не придумая русского аналога), с тонким чувством юмора”*. Як бачым, з дапамогай беларускай лексікі адбываецца і выражэнне эмоцый, і данясенне думкі да суразмоўцаў. Што характэрна: у абодвух выпадках беларускія словы выкарыстоўваюцца форумцамі як безэквівалентныя ў рускай мове – як бачым, трапнага рускага аналага падабраць не ўдалося і ў адным, і ў другім выпадку, нягледзячы на тое, што аўтары каментарнаў не былі абмежаваныя ў часе каментавання і выкладалі свае думкі ў пісьмовай форме. Тое ж назіраецца пры абмеркаванні тэмы бясплатнай раздачы торта на свяце горада Мінска 2017: *“Я тоже тутэйшая и не хочу быть нигде кроме как тут”*. *“А мне не стыдно. Потому что эти вечно голодные совсем не весь народ. Я себя с ними не атаясамліваю”*. Як бачым, у цалкам рускамоўных постах аўтарамі свядома ўжыты беларускія лексемны – як сродак больш трапнага выражэння сваёй думкі. Акрамя таго, ужыванне менавіта беларускіх лексем надае асабліваю эмацыйную афарбоўку выказванню і робіць яго больш дакладным, выразным і, што таксама немалаважна, адразу ж выдзяляе падобныя каментары сярод іншых на старонцы форуму. Хацелася б адзначыць, што форумны каментар можа быць і з аднаго беларускага слова, якое прадстаўляе і выражэнне думкі, і эмоцыі ўдзельніка форуму. Часцей гэта асобныя экспрэсіўна афарбаваныя словы. Так, найбольш пашыраны каментар пры абмеркаванні матэрыялаў парталаў навін, прысвечаных паляпшэнню знешнасці і рабоце стылістаў і мадэльераў

— гэта адзінае беларускае слова — **страхоце**, паводле нашых назіранняў, яно таксама даволі часта ўжываецца як альтэрнатыва рускаму слэнгаваму слову “*жест*”. Пра папулярнасць каментара можна меркаваць не толькі па частотнасці яго паўтараў на старонках форуму, але і па колькасці “падабаек”, пастаўленых іншымі карыстальнікамі. Запатрабаванасць беларускіх маўленчых рэсурсаў узрастае пры абмеркаванні сацыяльна-палітычных тэм, відавочна, таму, што дадзеная тэматыка заўжды выклікала дастаткова моцныя эмоцыі форумных удзельнікаў. Вось прыклад форумнага абмеркавання вайсковага парада на Дзень Незалежнасці Беларусі 3 ліпеня (2016 г.): *“А лица прохожих? Хоть всех святых выноси! Депресняком **мощна** **дзьме**”*; абмеркаванне на партале TUT.by беларускіх апазіцыйных лідараў пасля падзей 25 сакавіка 2017 г. У Мінску (“Марш раззлаваных беларусаў”): *“Слабенький политик совсем. – **Хай у школу идзе, палитик**”; “И ты **мроишь** о революции пролетариев, маргиналов, и о каждой кухарке, управляющей государством?”*. З абмеркавання тых жа падзей у іншым артыкуле на TUT.by: *“Са **Святом Беларусь!** Это Поздравления от недопризедента!”*⁴; *“**Хай они вымрут!**”* – як бачым, у дадзеным каментары ўжыты найбольш моцны сродак народнага выражэння эмоцый, а менавіта – беларускі праклён. І на тым жа форуме голас у падтрымку ўлады, але таксама з выкарыстаннем беларускай лексікі: *“Григорьевич, **трымайся!**”* – не выключана, што праз выкарыстанне беларускага слова ўдзельнік форуму падкрэслівае тоеснасць сацыяльнай пазіцыі, сваю згоду з дзеяннямі ўлады. Наколькі можна меркаваць па форумным каментараванні, для ўказанай тэматыкі характэрны высокі эмацыйны накал падчас абмеркаванняў, менавіта таму назіраецца і актывізацыя беларускага маўленчага рэсурсу ў якасці сродку выражэння экспрэсіі. Тое ж адбываецца пры абмеркаванні вельмі вострых, рэзанансных грамадскіх сітуацый, “свецкіх” скандалаў і да т.п., і не толькі ў асяроддзі форуму, але і ў журналісцкіх рэпартажах і інтэрв’ю. Вось прыклад з артыкула на партале навін TUT.by пад назвай *“Ханок запретил Ярмоленко и Поплавской исполнять свои песни*

⁴ 25 сакавіка 1918 года Радаю Беларускай Народнай Рэспублікі была прынятая Трэцяя ўстаўная грамата, якая дэкларавала суверэнiтэт Беларусі, шматлікія беларусы святкуюць гэты дзень як Дзень Незалежнасці.

и готов подать на них в суд”. Цалкам рускамоўнае інтэрв’ю са спявачкай Ядвігай Паплаўскай мае нечаканы беларускамоўны фінал: “У мяне **мову замыкае**, – пераходзіць на беларускі язык **певица и плачет**”. І прыклад з форумных каментарыяў да гэтай тэмы: “Просто уважаемый автор обижен, возможно в силу возраста, возможно амбиции, но это как-то для многих нас по простому брыдка и балюча. Особенно за Ядвигу”. Звяртае на сябе ўвагу агаворка перад ужываннем беларускай лексемы: *по-простому*. Відавочна, для аўтара поста беларуская лексіка – сродак не толькі данесці думку ў пэўнай эмацыйна-экспрэсіўнай афарбоўцы, але таксама і спосаб выказаць сваю падтрымку і спачуванне вядомай спявачцы, прадэманстраваць сваю пазіцыю ў канфлікце.

Высокай частотой ужывання ў форумным каментараванні характарызуюцца фразеалагічныя выразы, элементы “трасянькі”, субстанцыяльныя рытарычныя фігуры.

Так, пры абмеркаванні сацыяльна-бытавых і сямейных тэм актуалізуецца ўжыванне беларускіх фразеалагічных выразаў. Гэта могуць быць вобразныя ФА: “*Район как район, а у лыч могут и в центре надавать!*”; “*а мужик жэ ж... што ажэніўся з гадзюкай!))*”; “*Божачки ж ты милый, шо жэ гэта робицца?*”; “*чорт их разбярэ, галовы адкручваць*”. Адзначана пашырэнне і нявобразных ФА, такіх як *смаху варта*, *абяцанка-цацанка*, *хавайся ў бульбу*; *як той казаў*; “*Главный архитектор г. Минска, где ваши вочки?*”.

Запатрабаваным сродкам данясення да форумных суразмоўцаў сарказму выказвання з’яўляецца “**трасянка**”, якая ў медыйным асяроддзі з’яўляецца шматпланавай метафарай, сродкам сатыры і гумару [Калита 2010, 177], напрыклад: “*предлагаю новый брэнд: Туняедец у собственным саку*”; “*Так глауны пазаучора казаў, што цэны не будуць расці?*”. Асабліва шмат выказванняў на “трасянцы” можна бачыць у абмеркаванні рэзанансных навін. Такімі навінамі, напрыклад, з’яўляюцца спартыўныя, тут можна назіраць не толькі асобныя словы, але і наўмысна напісаныя на “трасянцы” посты: “*У навастях пра спорт аб гэтым мала пишуць, затое усе ведаюць пра их зарплаты и хто з ким – то какеист з тэнясисткай, то хвутбалист! Вось за гэта и балеем!*”; “*Батюшки, ишасце-то какое! А я-то расперажываюся за дзеуку, думаю, апазорыу на весь свет гэты негадзый-хвутбалист, замуж нихто не*

возьме!“. Альбо прыклад эмацыйнага рэагавання фарумчаніна на заклік не наведваць рэстараны хуткага харчавання “Макдональдс”: *“Точно!!! Никогда туда не заходи!!! Ни под каким предлогом, бо мала таго, што падсадыць на картошку фри и кактэйль, так яще з клоунам можа и фоткацца заставаць!!!”*. Назіраюцца даволі частыя выпадкі выкарыстання “трасянки” і ў абмеркаваннях сацыяльна-палітычных тэм: *“А мне чывота больше в Вегас хотелось бы, ну или на кройняк Монте-Карло)”* (з форумнага абмеркавання выступлення прэзідэнта Беларусі “Мінск – горад, у якім хочацца жыць і гадаваць дзяцей”, прымеркаванага да Дня горада); *“с шыкам и фанфарами атмецили 100-лет Бел., милиции теперь трэба грошы на парад 100-лет рывалюции, а в следующем году атмецим 100 ляд БССР”* (з абмеркавання святкавання 100-годдзя беларускай міліцыі).

Можна меркаваць, што ў форумным асяроддзі “трасянка” выкарыстоўваецца як стылістычны прыём. Даследчыкамі адзначалася, што “трасянка” як стылістычны прыём уяўляе сабой знарок падкрэсленую імітацыю асаблівасцей беларуска-рускай гаворкі пэўнага сацыяльнага асяроддзя [Калита 2010, 117]. Паводле нашых назіранняў, у форумным каментаванні імітуюцца таксама маўленчыя асаблівасці пэўных публічных персон. Так, гэты прыём, шматразова ўжыты, назіраем у каментаванні тэмы аб звальненні Надзеі Каткавец (экс-намесніка кіравання справамі Прэзідэнта РБ): *“Ну пачамужэ? Очэнь зра! Такая грамотная была жэніцына!”*; *“Там все такие, как на подбор”*; *“По какому хааичаски-мацимаичаскаму закону такие люди попадают во власть???”*; *“На яе месца прыйдзець новы хааичаски выверанны спецыялист”*. У дадзеным выпадку слова *хааічаскі* ўзята непасрэдна з выступлення Н. Каткавец, таксама аўтарамі постаў скапіравана і яе манера выступаў. Або прыклад з абмеркавання тэмы дзелавых візітаў і рашэнняў у галіне народнай гаспадаркі, прынятых першай асобай Беларусі: *“Видел сегодня вертолет с утра летевший над кольцевой как-раз в сторону Слуцка, так и думал, что адкручывальшчык галоу ляццць жэстачайшэю дысцыпліну куда-то наводит”*; *“крэпкай хазяйственнай рукой подтолкнул народец к дешевому плодово-выгодному”*; *“жэстачайшэ шоб все пад кантролям были”*; *“нада строям хадиць и патрыятычныя песни петь и жалезная дисциплина сама падкрадэцца незаметна”* – у дадзеным выпадку і выразы, і маўленчыя асаблівасці літаральна

запазычаны форумнымі каментатарамі з тэле- і радыёвыступленняў Прэзідэнта РБ.

“Трасянка” ў форумным каментаванні з’яўляецца таксама адным са сродкаў надання пэўнай эмацыйна-экспрэсіўнай афарбоўкі выказванню. Як адзначае беларуская даследчыца А. У. Лянкевіч, у камунікацыі змешанае маўленне дастаткова часта ўжываецца з экспрэсіўнай мэтай “*для жарту, каб паздэквацца, для большай эмацыянальнасці*” [Лянкевіч 2014, 21]. Сапраўды, у выніку інтэрферэнцыі блізкароднасных моў ствараюцца гумарыстычныя і сатырычныя пасажы форумных каментатараў. Гэта мы можам назіраць у каментаванні артыкулаў на сацыяльныя тэмы, што заўжды выклікаюць даволі вялікі рэзананс сярод форумных каментатараў. Напрыклад, у абмеркаванні тэмы пра святкаванне Дня Незалежнасці Беларусі: “*Кругом чыста і празнічна*” – піша адзін з форумцаў, характарызуючы абстаноўку на галоўнай плошчы Мінска. І адказ на гэты каментар: “*И мертвецыки пусто! А лица прохожих? Хоть всех святых выноси! Страшно в такой толпе и пять минут находицца. Депресняком моцна дзьме от наших сацыяльна-арэнтаваных граждан*”. Ці яшчэ прыклад з абмеркавання тэмы архітэктуры і горадабудаўніцтва Мінска, таксама дастаткова папулярнай і рэзананснай: “*А какие уродцы стоят на раздельительной полосе проспекта Пьюшкина! Стыдно родственников из Европы по городу катаць. Смеются они сильно*” – мяркуючы па тым, што рускамоўны тэкст напісаны без памылак, аўтарам наўмысна ўжыта “трасянка” для эмацыйнай афарбоўкі свайго поста. Прыклад форумнага абмеркавання падзей 25 сакавіка 2017 года ў Мінску (“Марш раззлаваных беларусаў”): “*преступления «на гарачым слидам» раскрывают, другие митингуют, плохие, значит*”; “*репрессии белорусского народа продолжаецца, позор т.н. уладе*”; “*в працвитающем раю у центры явропы*”; “*работаць за миску супа и благадарыць Царя*”. Цытаты з абмеркавання свята горада Мінска 2017 г.: “*Они пытаются вырвать себе кусок халявного торта или продукта на дзяшоуке, не задумываясь над тем, почему им приходится так поступать, в чем причина?*” – тут таксама можна меркаваць, што “трасянка” ўжыта для надання большай эмацыянальнасці выказванням. Тое ж назіраецца ў абмеркаванні іншых сацыяльных тэм: “*Но потом началось*

*«творчэства»»; “Если коротко, то «Дайця дзенях... »»; “вы мяхіканцы **нічога не разумеете** у беларускам дизайні і луках (ад англ. Look – выглядаць – Н.С.) за **шассот рублеу і трох** месяцах крыдытазавісімаціжыція»»; “А самым **«чэсным»** судыям **залатыя манціі, як у Васермана**»; “**цяпло** зімой даваць нада – с декабря»; “от так бывае: **прыедат цырк, сбегут еноты, а потым склады с боепрыпасамі взрываюцца! А взрывом уничтожэно: 2 магнітофона імпартных, 2 шубы норковыя, спальны гарнітур італьянскі, 2 бентлі – хай цырк за енотов плаціт!**»; “А гэтыя вашы джыны-віскі-коньякі, нам, **памяркоуным беларусам, ня трэба**»; “Прэзідэнт, **дай яму Бог здароўя, знае, што народу патрэбна!**»; “Рублей дваццаць к нішчэнскай зарплате **падкінут у чэсць прызніка?**?”*

У каментаваннях постаў сацыяльнай сеткі Facebook “трасянка” найчасцей выкарыстоўваецца для выражэння гумару, для жарту: “Ой, а **чыво** гэта па **цілівізары** песьні на вершы недабранадзейных паэтаў розных? **Ніпарадак, таварышы! Ніпарадак!**” (з каментавання тэлеперадачы з удзелам Тамары Раеўскай, якая выконвала песню на словы У. Някляева); “Ну, што там? Арыяніды **лятуць** ці не **лятуць?**»; “Умее **файсбучак азадачыць?**»; “**Красіва** жыць не **запрэціш?**»; “І што ж мне чакае? Любофф не **прэдлагаць!**”.

Для ўзмацнення эмацыянальнай афарбоўкі выказвання ў форумным каментаванні часта выкарыстоўваецца спалучэнне “трасянкі” і ідыяматычнага выразу: “усё **абстрапают як трэба**»; “**прэступленія «па гарачым слідам» раскрываюць**»; “**кушайце, не абляпайцеся**”, “**відаць, сдзелаў на іх нехта**” (сделаць – беларускае зрабіць, падрабіць) **на іх** – тут маецца на ўвазе “навесці хваробу, сурочыць, начараваць). Для форумнага каментавання характэрна з’яўленне новых ідыяматычных выразаў: **чарачнік-шкварачнік** (выраз пашырыўся пасля паказу па тэлебачанні сацыяльнай рэкламы, у якой гучала фраза “**вып’ем па чарачке, з’ядзім па шкварачке**”), **чарачнік-застабіл** (апошняе слова вытворнае ад палітычнага слога “За **стабільнасць!**”), **праваслаўе галаўнога мозгу** – выраз, створаны на ўзор медыцынскага дыягназу і характарызуе фанатычную рэлігійную адданасць. Дадзеныя ідыёмы, паводле нашых назіранняў, з’явіліся і выкарыстоўваюцца выключна ў інтэрнэт-прасторы – у форумным каментаванні і ў сацыяльных сетках.

Сярод выразаў на “трасянцы” з’яўляецца пашыраным ужыванне прапагандысцкіх моўных клішэ: “**Не каратели і акупанты, свои**

“крэпкія хазяйственнікі”; **“Так вот откуда такая ненависть к рэжыму”**. Такія прапагандысцкія клішэ, што павінны служыць для ўкаранення ў свядомасць носьбітаў мовы ідэалагічных стэрэатыпаў, маюць супрацьлеглую функцыю – ламаюць створаныя стэрэатыпы і падкрэсліваюць негатыўныя адносіны да іх з боку каментатара.

Спарадычна сустракаецца ўжыванне беларускай дыялектнай лексікі: **“Какого агрессора, просто гнявыши”**. Дыялектнае **гнявыши** тут ужываецца ў прамым значэнні ‘злосны, запальчывы чалавек’, відавочна выкарыстоўваецца як мажлівасць лапідарнага і найбольш дакладнага выражэння думкі. Сродкам данясення інфармацыі або эмоцый да суразмоўцы з’яўляецца падмена афіксаў, стварэнне новых слоў, каламбурў і да т.п., у выніку чаго адбываецца ўтварэнне інтэрнэт-неалагізмаў – дарэчы, гэта адзін з пашыраных сродкаў паспяховага праходжання форумнай мадэрацыі. Так, на старонках форумаў з’явіліся і бытуюць найменні: **крыдытазависимастьжисиця, саміведаецехто, папаколі, перасядзент** (вытворнае ад *перасядзец* – засядзецца на адным месцы), **папиццот** (вытворнае ад *па пяцьсот*). Гэтыя адзінкі атрымалі дастатковае пашырэнне і характарызуюцца высокай частотнасцю ўжывання ва ўмовах інтэрнэт-каментавання.

Як сродак выражэння эмоцый пашырана графічнае скажэнне лексем (метаплазм): **любофф, шассот, иканамист, шо вы гаварыце!! нада иканоміць!!** лішаюць ілюзію, ылітны; **“Просто достойно жить «у центры иуропы»!!!; “Ога, жывогтнавогт в энторнэте, песишисчо; ляхтаратусемагушцева и выгуляли и накормили!”; “О, приятно познакомиться. А я т.н. гарацки”. По существу больше сказать нечего”; “Ларысачка спявай, хай пазадушваютца”**.

Пашыраным выражэннем негатыўных эмоцый з’яўляецца ўжыванне нейтральных беларускіх лексем у пэўным кантэксце, дзе яны набываць экспрэсіўную афарбоўку. Падобны сродак выражэння экспрэсіі характэрны для абмеркавання любой тэмы: **“С нашим председателем как-бы вся страна как эти вёски не стала...”; “Что за талака такая что участникам не дали выпить и закусить?”; “Просто сжили людей с родных мест”; “Вот бы прислушивались ко мнению таких людей, был бы город краше <...> Или это «таленавитым» не под силу?”; “Националистический западный крыкун который подбивает народ на беспорядки”; “Вы смысл происшедшего не переворачивайте, таварыш”**.

Цытаты з абмеркавання палітычнай сітуацыі ў краіне:

- “Хорошая новость. **Памяркоуных** лишают иллюзий со скоростью превосходящей их способности всё это осмыслить”;
- “Да, как сказал один **свядомы**, хорошо так мы еще никогда не жили”;
- “Читай внимательно, перед тем как языком **пляузгать**, подарок от всего правительства и банка развития...”;
- “Да, выйти на **плошчу**, получить очередные **абяцанки**”;
- “Так нормально, уже больше 20 верят этим сказкам, **обяцанки-цацанки, а дурню радость**”;
- “Хочется иметь чистые руки, возможность помыться, 2 выходных дня, возможность вечером на диване лежать и утром не вставать в 5 утра, чтобы **«свиням дать»**”.

Экспрэсіўную афарбоўку выказанню надаюць не толькі форумныя карыстальнікі, але і прафесійныя журналісты, пра гэта сведчыць прыклад назвы артыкула з сайта на БелТА: “**Волтузня** под названием **День воли – мнение журналиста**”. У прыведзеных вышэй выпадках назіраецца змяненне ўнутранага сэнсу ўжытай лексемы. Калі ў рускамоўным посьце ўжываецца беларуская лексема **плошча** – тут разумеецца менавіта плошча як месца для актыўных палітычных маніфестацый, лексема **свядомы** ў форумнай прасторы ўжываецца як прамы сінонім да слова “апазіцыянер”, беларускае **абяцанкі** азначае ‘пустыя абяцанні ад чыноўнікаў, кіраўнікоў вышэйшых эшалонаў улады’, **таварыш** – ‘чалавек праўладных поглядаў’.

Набыло пашыранасць сярод інтэрнэт-каментатараў выкарыстанне ідэалагем: “**подумалось сначала, что образы будут из «*купляйте белорусское*»**”; “**Обязательно! Хозяйственным мылом, «*зробленным у Беларусии*»**”; “**все трубы и радиаторы сдать в чермет на процитание нашей квинтеючей Беларусии**”. Як бачна з прыведзенага матэрыялу, у кантэксце выказвання яны найчасцей становяцца негатыўна маркіраванымі, такім чынам форумцы надаюць адпаведную экспрэсіўную афарбоўку сваім постам.

3. НЕАЛАГІЗМЫ БЕЛАРУСКАЙ ІНТЭРНЭТ-ПРАСТОРЫ

Разглядаючы выкарыстанне беларускай лексікі ў рускамоўнай медыйнай прасторы нельга не звярнуць увагу на выкарыстанне беларускіх саманазваў (нікнэймаў), подпісу і адраса ўдзельніка

форума. Падобныя атрыбуты пашыраны ў асяроддзі ўдзельнікаў форуму беларускага партала навін TUT.by. Сярод актыўных рускамоўных форумцаў, аб’ектам увагі якіх становяцца найбольш надзённыя тэмы, набывае актуальнасць выкарыстанне беларускага нікнэйма. Гэта можа быць беларуская форма імені і прозвішча: *mikola14*, *алесь_багданаў*, *sudakou*, беларускія словы і словазлучэнні: *Працягтаюшчы беларус*, *Гарэзлівы нябожчык*, *shkodnik*, *Самы_Чэсны*, *ВожыкЮджын*, *фэжыя*, *шашок_ша*, *Чорны кашак*, *Як_Справы*, *Хто_тут*, *Гістарычная Літва*, *Mensk-XIX*, *Свой_тутэйшы*, *незмагар*; імёны беларускіх казачных персанажаў: *Хведар Набілкін*, ужываюцца беларускія “іменныя” дражнілкі: *Danik_Dranik* і да т.п.

Дэкларацыя сацыяльнай пазіцыі ў медыйнай прасторы можа адбывацца шляхам падбору беларускага імя і прозвішча альбо адраса: *Александр_Сыходь*, *Нелукашэнка Беларусь*. Пасля скандальнай справы з удзельнікамі беларускай патрыятычнай арганізацыі “Белы Легіён” набыў папулярнасць подпіс *Я – Белы Легіён* з адпаведным аватарам – стылізаваным на манер кратаў беларускім арнаментом. Прымаючы пад увагу тое, што пры рэгістрацыі маецца выбар паміж аўтаматычна прапанаваным нікнэймам і створаным уласна, відавочна, што выбар беларускага варыянта робіцца цалкам свядома.

На партале TUT.by карыстальнік можа паставіць любы подпіс і адрас, якія будуць аўтаматычна з’яўляцца пад усімі яго каментарамі. Прыкметна, што сярод рускамоўных карыстальнікаў ў якасці подпісу пашыраны беларускія фразы і цытаты. Найчасцей – радкі з вершаў беларускіх аўтараў: “*Не разбіць! Не спыніць! Не стрымаць! Жыве Беларусь!*” – у гэтым выпадку мы бачым мікс з радкоў М. Багдановіча (“Пагоня”) і фінальных словы з верша Я. Купалы: “*Гэта крык, гэта стогн, што Жыве Беларусь*” (1906 г.); радкі з гімна “Жыве Беларусь” (тэкст Л. Пранчак, музыка В. Раінчык): “*Жыве Беларусь! Веру, будзе жыць заўсёды!*”, цытата з верша Купалы: “*А чаго ж, чаго захацелась ім, Пагарджаным век, ім, сляпым, глухім? – Людзьмі звацца*”; радкі з песні Р. Целяпнёва: “*Беларусь – наша маці-радзіма!*”, старажытны воінскі покліч беларусаў, а таксама радкі з песні групы “Крамбамбуля”: “*Гэй ліцьвіны !!! Бог нам радзіць !!!*”.

Многія ўдзельнікі форуму падпісваюцца актуальным на сёння “*Жыве Вейшнорыя!*”; у якасці подпісаў ўжываюцца прыказкі і прымаўкі: “*Бабе дарога – ад печы да парога*”. З’яўляюцца слоганы,

характэрныя толькі для інтэрнэт-прасторы: “*Беларусы ніколі не здаюцца – яны моучкі ідуць у лес*”. “*Хто сапрадны дармаед? Той хто выдумаў дэкрэт*”. Выкарыстаннем беларускамоўных рэсурсаў карыстальнікі даволі выразна выказваюць сваю грамадзянскую пазіцыю. Подпіс пад постама таксама можна лічыць свайго роду інтэрнэт-трыбунай, з якой ўдзельнік форуму мае мажлівасць выказаць “крамольныя” думкі ўслых.

Значную актывізацыю беларускага маўленчага рэсурсу заўважаем у каментарых да артыкулаў на беларускай мове на нейтральныя тэмы – напрыклад, прыродазнаўчую. У гэтым кантэксце праз выкарыстанне беларускіх лексем карыстальнікі не толькі выказваюць свае ўражанні ад прачытанага, але і дэманструюць сваю зацікаўленасць матэрыялам, сваю згоду, або, наадварот, нязгоду з аўтарам артыкула: “**Янотападобны сабака** – *какая прелесть, это мой следующий никнейм и аватар! Очень очень понравилась статья и фотаздымки, я даже не ожидала, что у нас в дикой природе есть еще медведи*”; “*Вот доктор наук а пишет туфту. Иначе бы знал что <...> европейская норка <...> на беларуси оцалела только в наиболее восточных районах скорее тоже северо-восточных. Ничего не нагадывает?*”; “*Молодец автор, статья супер. Тут баю спасибо, побольше таких статей, да и ещё на беларуску*”; “*Спасибо! Читать тяжело, но цікава*”.

Хацелася б звярнуць увагу на факт узнікнення неалагізмаў пад уплывам рэалій менавіта інтэрнэт-прасторы. Некаторыя сацыяльныя сеткі даюць мажлівасць выбару ў якасці мовы інтэрфэйсу беларускую. У дадзеным кантэксце характэрна з’яўленне такіх слоў і выразаў, як *засябрыць* (далучыць да супольнасці сваіх інтэрнэт-сяброў), *паставіць падабайку* (замест *паставіць лайк*). Падобныя лексемы функцыянуюць толькі ў інтэрнэт-прасторы ў адзіным значэнні. Да прыкладу, назва артыкула на прасторах бэйнэта: *Роля мастацкіх сродкаў у творы – Падабайкі роднай мове*.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Беларуская мова / беларускія маўленчыя рэсурсы з’яўляюцца запатрабаваным сродкам для вербальнага выражэння эмоцый у асяроддзі, дзе можна задзейнічаць толькі лексіку, сінтаксіс, стылістыку. Магчыма, што задзейнічаны і фанетычныя рэсурсы,

выявіць якія па-за вусным маўленнем не прадстаўляецца мажлівым. Праз выкарыстанне трапных, найбольш прыдатных да выпадку менавіта беларускіх слоў, устойлівых выразаў, каментатары маюць мажлівасць найбольш дакладна прадэманстраваць свае адносіны да абмяркоўваемай тэмы або да суразмоўцы.

У сучаснай медыйным асяроддзі, у прыватнасці ў форумным каментаванні, дзе не існуе рамак моўных рэгламентацый і выбар маўленчых сродкаў цалкам залежыць ад карыстальніка, мы назіраем актывізацыю беларускага маўленчага рэсурсу для спантаннага вербальнага выражэння эмоцый. Трэба адзначыць, што інтэрнэт-форумнае асяроддзе стварае спрыяльную функцыянальную прастору для жывога бытавання беларускай мовы ва ўмовах пераважаючых рускамоўных зносін і тым самым спрыяе захаванню нацыянальнай мовы беларусаў як аднаго з найбольш пераканаўчых культурна-цывілізацыйных маркёраў народа.

БІБЛІЯГРАФІЯ

- ЛЯНКЕВІЧ 2014: Лянкевіч, А. У. Беларуская мова і змешаныя коды ў сацыялінгвістычным і псіхалінгвістычным аспектах: катэгорыя адносін да мовы ў грамадстве. Аўтарэферат дысертацыі на атрыманне вучонай ступені кандыдата філалагічных навук. Мінск: БДУ.
- SMUŁKOWA 2002: Smułkowa, E. Białorus i Pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie. Warszawa: Warszawski Uniwersytet.
- СЯНКЕВІЧ 1997: Сянкевіч, В. І. Мовазнаўчая экспрэсіўная ідэнтыфікацыя ў маўленні носьбітаў рускай і беларускай моў. // Беларуская і руская мовы ў Беларусі: праблемы функцыянавання і ўзаемадзеяння. Мінск: Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа.
- КАЛИТА 2010: Калита, И. В. Современная Беларусь: языки и национальная идентичность. Ŭstí nad Labem: PF UJEP.
- КРАСНЕЙ 1982: Красней, В. П. Лексіка і фразеалогія беларускай мовы. Мінск: Народная асвета.
- СЦЯЦКО 2002: Сцяцко, П. Культура мовы. Мінск: Тэхналогія.
- АКСАМІТАЎ 1978: Аксамітаў, А. С. Беларуская фразеалогія. Мінск: Вышэйшая школа.
- ЯНКОЎСКІ 1968: Янкоўскі, Ф. Беларуская фразеалогія. Мінск: Вышэйшая школа.

Наталля Сівіцкая

кандыдат філалагічных навук
nata_sivickaia@mail.ru

Дацэнт кафедры педагогікі сацыякультурнай дзейнасці Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў. Мінск, Рэспубліка Беларусь.

Сфера навуковых інтарэсаў:

славянская філалогія, дыялекталогія, культуралогія, сацыялінгвістыка.

Спецыялізацыя ў рамках славістыкі:

беларуская і руская мова, выкладанне рускай мовы як замежнай, выкладанне дысцыплін беларускай культуралогіі.

Natallia Sivitskaya, Ph.D.

Associate Professor of the Department of Pedagogy of Sociocultural Activity in Belarusian State University of Culture and Arts. Minsk, Republic of Belarus.

Professional fields of interests:

Slavonic studies, dialectology, culturology, sociolinguistics.

Specialization within Slavonic studies:

Belarusian and Russian studies, teaching Russian as a foreign language, Belarusian culture.

Асноўныя публікацыі:

- SIVICKAJA 2017: Sivickaja, N. Gender in the Dialect of the Belarusian Language (East Slavic Context). // Kalita, I.; Tulus, T.; Hapeyeva, V.; Sivickaja, N. *Gender in Language, Speech and Dialects. Belarusian Experience*. (Ed. Kalita, I.) Ŭstí nad Labem: PF UJEP, EDUCA, 154 pp., p. 101–134.
- СІВІЦКАЯ 2017: Сівіцкая, Н. В. Уплыў гендарных стэрэатыпаў і міфалагічных уяўленняў на фармаванне беларускіх народна-дыялектных назваў асобы. // ACTA ALBARUTHENICA. Tom 17, Warszawa, с. 223–230.
- СІВІЦКАЯ 2017: Сівіцкая, Н. В. Уплыў гендарных стэрэатыпаў і міфалагічных уяўленняў на фармаванне беларускіх народна-дыялектных назваў асобы. // *Шосты Міжнародны Кангрэс даследчыкаў Беларусі. Працоўныя матэрыялы*. Том 6. Kaunas: Vytautas magnus university press, с. 238–242.
- СИВИЦКАЯ 2015: Сивицкая, Н. В. *Особенности функционирования названий одежды в белорусских говорах*. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing.
- СИВИЦКАЯ 2015: Сивицкая, Н. В. Патриотизм и проблемы патриотического воспитания в контексте вызовов современности. // В. А. Ксенофонтов [и др.]; под общ. ред. В. А. Ксенофонтова, В. Н. Сивицкого. Минск: ВА РБ.
- СІВІЦКАЯ 2011: Сівіцкая, Н. В. *Назвы адзення ў гаворках беларускай мовы*. Мінск: Беларуская навука.
- СІВІЦКАЯ 2009: Сівіцкая, Н. В. *Хрэстаматыя па беларускай дыялекталогіі. Цэнтральная зона*. НАН Беларусі, Ін-т мовы і літаратуры імя Я. Коласа і Я. Купалы. Мінск: Беларуская навука.
- СІВІЦКАЯ 2006: Сівіцкая, Н. В. Назвы чалавека па роднасці і сваяцтву. // *Чалавек. Тэматычны слоўнік*. Мінск: Беларуская навука.
- СИВИЦКАЯ 2006: Сивицкая, Н. В. Номинации традиционной одежды (на материалах Лексического атласа белорусских народных говоров и Диалектологического атласа белорусского языка). // *Материалы IV Международного конгресса диалектологов и геолингвистов*. Riga, с. 129–134.

Наталля Сівіцкая / Natallia Sivitskaya

АКТУАЛІЗАЦЫЯ БЕЛАРУСКАГА МАЎЛЕНЧАГА
РЭСУРСУ Ў РУСКАМОЎНЫМ МЕДЫЙНЫМ
АСЯРОДДЗІ

ACTUALISATION OF BELARUSIAN SPEECH RESOURCE
IN RUSSIAN SPEAKING MEDIA ENVIRONMENT

AKTUALIZACE BĚLORUSKÝCH MLUVENÝCH ZDROJŮ
V RUSKÉM MEDIÁLNÍM PROSTŘEDÍ

Ключавыя словы / keywords / kľúčová slova:

медыйная прастора, маўленчыя рэсурсы, камунікацыя, фразеалагізм, “трасянка”, інтэрнэт-форум, стылістычны прыём, моўныя зносіны, ідыяматычны выраз

media space, speech resources, communication, phraseologism, “trasianka“, internet forum, stylistic device, language relations, idiom

mediální prostor, řečové zdroje, komunikace, frazeologismus, „trasjanka“, online fórum, stylistický prostředek, jazykové vztahy, idiomatický výraz

Вольга Ляшчынская

КАГНІТЫЎНЫ І
ЛІНГВАКУЛЬТУРАЛАГІЧНЫ
АСПЕКТЫ ВЫВУЧЭННЯ
ФРАЗЕАЛАГІЧНЫХ
АДЗІНАК БЕЛАРУСКАЙ
МОВЫ

Volha Lyashchynskaya

STUDY OF BELARUSIAN
PHRASEOLOGICAL UNITS IN
COGNITIVE AND
COMMUNICATIVE ASPECTS

УВОДЗІНЫ

Чалавек становіцца сапраўды чалавекам, калі ён засвойвае мову. Менавіта праз мову ён спасцігае культурную спадчыну, што дасталася нам ад многіх пакаленняў продкаў. У мове народ адлюстроўвае сваё бачанне і разуменне свету, тыя культурныя каштоўнасці, якімі кіруецца. Родная мова – натуральнае псіхалагічнае “асяроддзе існавання” чалавека, тое вобразнае і мысліцельнае “паветра”, якім дышае, у якім жыве яго свядомасць. Нямецкі гуманіст В. Гумбольдт пісаў, што *“мова не існуе па-за межамі нас як аб’ектыўная дадзенасць, яна знаходзіцца ў нас саміх, у нашай свядомасці, нашай памяці, яна змяняецца разам з кожным рухам нашай думкі, з кожнай новай сацыяльна-культурнай роляй”* [Гумбольдт 1987, 134, пераклад ВЛ].

Розныя культуры народаў – гэта розныя каштоўнасці, розныя менталітэты і розныя формы меркавання аб адных і тых жа з’явах, прадметах, паняццях. Ствараючы сістэму поглядаў і уяўленняў, мова выступае першакрыніцай свядомасці чалавека, таму і з’яўляецца асновай вывучэння этнічна-ментальнай адметнасці той ці іншай лінгвакультурнай супольнасці.

Апошнія дзесяцігоддзі знамянуюцца павышанай цікавасцю да вывучэння культурна-нацыянальных адметнасцей, што дыктуецца двума супрацьлеглымі вектарамі.

З аднаго боку, у постіндустрыяльнай цывілізацыі працэсы глабалізацыі істотна ўплываюць на маўленчую сітуацыю ўвогуле і маўленне кожнага носьбіта любой мовы. Гэтыя працэсы нясуць пэўную пагрозу сістэмам нацыянальных каштоўнасцей і культурна-нацыянальных адметнасцей. З другога боку, працэс глабалізацыі – гэта працэс ўзмацнення ўзаемазалежнасці народаў, які выклікае неабходнасць наладжвання камунікатыўных стасункаў. Таму неабходным становіцца вывучэнне такіх культурна рэlevantных феноменаў, як ментальнасць, менталітэт, стэрэатып, нацыянальная ідэнтычнасць, ці ўсяго таго, што ў межах архетыпічнай парадыгмы “свой – чужы” складае духоўную аўру народа, спрыяе канстытуяванню каштоўных дамінантаў культуры. І гэта асабліва відавочна дзякуючы ўважліваму “прачытання” мовы, яе адзінак, тэкстаў розных тыпаў.

Так, нацыянальныя “пункты гледжання” могуць разыходзіцца пры ўспрыманні аднаго і таго ж фрагмента навакольнага асяроддзя, паколькі чалавек успрымае свет і яго з’явы ў адпаведнасці з тымі жыццёвымі ўстаноўкамі і стэрэатыпамі, што выпрацаваны ў працэсе яго сацыялізацыі ў грамадстве. Напрыклад, каштоўнасныя арыенціры адносна ролі і значэння працы ў жыцці народаў розных культур, паводле дадзеных У. І. Карасіка, істотна адрозніваюцца: для амерыканскай культуры – галоўнае вынік працы, для нямецкай – стараннасць у працы, для рускай – жаданне да працы [Карасік 1996, 15], а для беларускай – галоўнае добра, многа і якасна працаваць, дапамагаць і даваць узоры іншым [Ляшчынская 2014, 43-51], што і даводзіцца ў фразеалогіі кожнай мовы як эталоны, стэрэатыпы, выпрацаваныя і прынятыя народамі.

Роля стэрэатыпаў у міжкультурных зносінах відавочная, паколькі моўныя і нацыянальна-культурныя адрозненні камунікантаў становяцца бар’ерам ці абцяжарваюць узаемнае ўспрыманне інфармацыі, а вось веданне стэрэатыпаў здольна аблегчыць зносіны, наладзіць іх, выступаючы сігналам тых ці іншых сэнсаў.

Адным з найбольш культураносных пластоў моўных адзінак з’яўляюцца фразеалагічныя адзінкі. Іх веданне не толькі ўзбагачае мову кожнага чалавека, але і выходзіць яго ў святле выпрацаваных агульначалавечых і нацыянальна-адметных установак культуры. Гэта вызначае неабходнасць вывучэння фразеалагічных багаццяў мовы з пазіцый іх культурнай універсальнасці і культурнага ўздзеяння на чалавека як носьбіта мовы.

Увага да вывучэння фразеалагічных адзінак у наш час абумоўлена тым, што галоўнымі накірункамі сучаснага мовазнаўства сталі кагнітыўная лінгвістыка і лінгвакультуралогія. Лінгвакультуралогія *“арыентавана на культурны фактар у мове і на моўны фактар у чалавеку”* (В. М. Тэлія). Як навука аб узаемадзеянні мовы і культуры лінгвакультуралогія разглядае мову як культурны код нацыі, а не толькі як сродак камунікацыі і сродак пазнання.

Інавацыйны падыход лінгвістаў да вывучэння фразеалогіі з мэтай вызначэння тых культурных каштоўнасцей, што канцэнтруюць гэтыя адзінкі мовы, таго практычнага вопыту народа, тых адметнасцей носьбітаў гэтых адзінак, павінен стаць асновай засваення фразеалагічных адзінак у сярэдняй і вышэйшай школе.

1. МЕТАДАЛОГІЯ

Пад фразеалагічнымі адзінкамі намі разумеюцца толькі ўласна фразеалагізмы, ці ідыёмы. Увага лінгвістаў да фразеалагічных адзінак (ФА) пры сучаснай антрапацэнтрычнай накіраванасці вывучэння мовы заканамерная, паколькі гэтыя адзінкі лічацца “культураноснымі”, здольнымі даносіць з глыбінь мінулых часоў “скрытыя культурныя сэнсы, выконваць ролю знакаў «мовы» культуры” [Телия 2004, 683]. Іх вывучэнне дазваляе ўстанавіць і вызначыць вытокі культуры народа, бо фразеалагізмы ў нязменнасці формы і зместу захоўваюць звесткі аб характаралагічных рысах менталітэту народа-стваральніка і носьбіта гэтых адзінак, што дазваляе больш дэтальна спазнаць свой народ, сябе як прадстаўніка свайго народа, а пры параўнанні і супастаўленні з адпаведным матэрыялам іншых моў выявіць агульныя і нацыянальна-адметныя рысы, уласцівасці, погляды, культурныя ўстаноўкі.

Роля вывучэння фразеалагічных адзінак і нават неабходнасць такога вывучэння абумоўлены яшчэ і тым, што фразеалагізмы забяспечваюць дыялог пакаленняў, яднаючы іх у адзінае цэлае. Таму задача вывучэння фразеалагічных багаццяў беларускай мовы, як і кожнай іншай, заключаецца ў расшыфроўцы іх культурнай інфармацыі, у разгортванні “згорнутых тэкстаў”. Больш за тое, такі падыход у вывучэнні ФА дазволіць больш эфектыўна арганізаваць навучанне фразеалогіі, пачынаючы са школы.

Асноўным метадам вывучэння фразеалагічных адзінак абраны лінгвакультуралагічны метад, адзін з галоўных метадаў лінгвакультуралагічнага аналізу “фразеалагічнай мовы” (В. М. Тэлія), які выкарыстоўваецца для рэканструкцыі і даследавання культурных канцэптаў [Телия 1996]. Вывучэнне фразеалагічных адзінак не можа абысціся без прыёмаў параўнання, супастаўлення з фразеалагічнымі адзінкамі іншых моў, без выкарыстання колькасных дадзеных, што датычаць як фразеалагічных адзінак, якія рэпрэзентуюць пэўны код культуры народа, так і частотнасці ўжывання кампанентаў ФА, адбор якіх і створаныя імі вобразы выяўляюць нацыянальную спецыфіку, адметнасць светаўспрымання і яго адлюстраванне беларусамі.

Дадзеная праца выканана ў межах лінгвакультуралогіі. Навуковай асновай работы паслужылі працы даследчыкаў апошніх дзесяцігоддзяў, якія актыўна распрацоўваюць праблемы моўнай канцэптуалізацыі свету для канкрэтных моў. Даследуюцца фрагменты наіўнай карціны свету, розныя моўныя з’явы разглядаюцца ў аспекце “мова – чалавек – культура” (гл.: Арутюнова 1991, 1999; Вежбицкая 1997, 1999; Гак 1999; Добровольский 1993; Карасик 2000, 2004; Караулов 2000; Ковшова 2012; Кубрякова 1999; Лакофф 2004; Попова, Стернин 2001; Степанов 2001; Телия 1996 і інш.).

Крыніцай фразеалагічных адзінак беларускай мовы паслужыў “Слоўнік фразеалагізмаў” І. Я. Лепешава як самы поўны збор фразеалагізмаў беларускай літаратурнай мовы. У многіх выпадках скарыстаны матэрыялы слоўнікаў дыялектнай беларускай фразеалогіі (гл. Бібліяграфія – слоўнікі).

2. ФРАЗЕАЛОГІЯ І ЯЕ АДЗІНКІ

Тэрмін *фразеалогія* сёння абазначае найперш самастойны раздзел мовазнаўства, які вывучае фразеалагічны фонд пэўнай мовы, яе фразеалагічныя адзінкі. Гэты тэрмін выкарыстоўваецца таксама для абазначэння сукупнасці фразеалагічных адзінак пэўнай мовы (беларуская фразеалогія, англійская фразеалогія) ці сукупнасці адзінак паводле іх выкарыстання (літаратурная фразеалогія, дыялектная фразеалогія), а таксама для абазначэння фразеалагічных рэсурсаў асобнага аўтара, напрыклад, фразеалогія Янкі Купалы, фразеалогія Якуба Коласа, ці фразеалагічных адметнасцяў аднаго з твораў мастака, напрыклад, фразеалогія рамана “Снежныя зімы” Івана Шамякіна. Нярэдка выкарыстоўваецца яшчэ тэрмін ідыяматыка.

Станаўленне фразеалогіі як асобнай лінгвістычнай дысцыпліны, асобнага моўнага яруса, самастойнай галіны лінгвістыкі прайшло праз неаднаразовае абмеркаванне пытанняў пра выдзяленне фразеалогіі як самастойнага раздзела, пра месца фразеалогіі, пра аб’ём і тып адзінак фразеалогіі, іх класіфікацыю, семантыку і інш. Аднак і ў наш час сутнасць гэтага тэрміна ўспрымаецца парознаму. На гэта звяртаў увагу рускі лінгвіст С. І. Ожагаў яшчэ ў 70-я гг. мінулага стагоддзя: “*Відаць, само слова «фразеалогія» не стала яшчэ сапраўдным тэрмінам дзякуючы таму, што яно бытуе*

ў мове, пакрываючы сабой разнастайныя з'явы, зліваючыся іншы раз з тэрмінам «ідыяматыка» ці супрацьпастаўляючыся яму» [Ожегов 1974, 187, пераклад ВЛ].

Беларуская фразеалогія, якая ішла ўслед і развівалася паралельна з рускай, сёння лічыцца адной з самых развітых галін лінгвістыкі. Беларускія лінгвісты, пачынаючы ад першапраходцаў Ф. М. Янкоўскага, А. С. Аксамітава, іх паслядоўнікаў, няўхільна адстойвалі выдзяленне фразеалогіі як самастойнай лінгвістычнай дысцыпліны, дакладна вызначалі яе адзінкі, іх адрозненне ад іншых устойлівых адзінак мовы, якія пры так званым шырокім разуменні фразеалогіі адносілі да фразеалагізмаў. Менавіта беларускія лінгвісты найбольш паслядоўна трактуюць фразеалогію як сукупнасць толькі ўласна фразеалагічных адзінак, ці ідыёмаў, што падтрымліваюць і асобныя рускія фразеалагі. У прыватнасці, рускі фразеалаг У. П. Жукаў адзначае, што за межамі фразеалогіі застаюцца: а) фразеалагічныя спалучэнні тыпу *производит впечатление, обращать внимание, трескучий мороз*; б) састаўныя тэрміны; в) прыказкі, прымаўкі і крылатыя словы [Жуков 2005, 3].

Моцным аргументам на карысць абмежаванага матэрыялу ў межах фразеалогіі, ці толькі ўласна фразеалагічных адзінак, ідыёмаў, стала вылучэнне парэміялогіі з яе адзінкамі – парэміямі (прыказкамі) ў самастойную галіну беларускага мовазнаўства. Пра што сведчыць падрыхтоўка І. Я. Лепешавым вучэбнага дапаможніка па гэтай дысцыпліне для вывучэння на філалагічных факультэтах у вышэйшай школе [Лепешаў 2006].

У значэнні *фразеалогія* ўсё часцей ужываецца тэрмін *ідыяматыка*. Для абазначэння фразеалагічных зрашчэнняў і фразеалагічных адзінстваў, ці дзвюх першых груп адзінак, паводле класіфікацыі В. У. Вінаградава і М. М. Шанскага, у сувязі з так званым шырокім і вузкім падыходамі да вызначэння аб'ёму фразеалогіі, пачалі выкарыстоўваць новыя тэрміны для адмежавання гэтых адзінак ад іншых тыпаў устойлівых выразаў. У прыватнасці, паводле тэрміналогіі А. У. Куніна, для абазначэння фразеалагічных адзінак, ці ідыёмаў, скарыстаны тэрмін *уласна фразеалагічныя адзінкі* [Кунин 1996]. Тэрмін *уласна фразеалагізмы* ўжывае і Ф. М. Янкоўскі, адзін з заснавальнікаў беларускай фразеалогіі, які дае наступную яго дэфініцыю: “*Узнаўляльныя*

готовыя слоўныя комплексы, готовые счапленні з гатоваю формаю і готовым сэнсам (зместам) <...>” [Янкоўскі 1972, 158]. Трэба заўважыць, што адзінага тэрміна так і не выдзелена, і паранейшаму ўласна фразеалагічныя адзінкі называюць фразеалагізмамі, фразеалагічнымі адзінкамі, ідыёмамі, фраземамі.

Выдзяленне так званых уласна фразеалагічных адзінак тлумачыцца яшчэ і тым, што яны выяўляюцца ў розных мовах свету, і гэта азначае, што мы маем справу з універсальным тыпам адзінак.

У многіх выпадках гэта ўніверсальная ўласцівасць фразеалагічных адзінак узмацняецца ўнутраным алагізмам спалучэння лексічных кампанентаў, напрыклад: бел. *на рыбіным футры* – ‘які прапускае холад, дрэнна сагравае (пра верхняе адзенне)’; *насіць вадугу рэшатам* – ‘рабіць што-небудзь безвыніковае, заведама ўпустую’; ням. *den Schnee im Ofen backen* (літар. *пячы снег у печы*) – ‘займацца абсалютна бескарыснай справай’; манг. *хорхойду хутга барих* (літар. *падымаць нож на чарвяка*) – ‘затрачваць значныя намаганні для дасягнення нязначнай мэты’ і інш.

Магчыма і прамая сэнсавая канфрантацыя семантычнага сэнсу (абагульнена-пераноснага значэння фразеалагічнай адзінкі) і лексічных значэнняў кампанентаў, пераасэнсаванне якіх прывяло да гэтага выніку, напрыклад: руск. *красна девица* – ‘вельмі сарамяжлівы хлопец’; франц. *garçon manqué* (літар. *хлопец, які не ўдаўся*) – ‘дзяўчына, якая характарам і паводзінамі больш нагадвае хуліганістага хлопца’.

Фразеалагічны матэрыял розных моў паказвае, што ФА валодаюць універсальнай уласцівасцю, якая выяўляецца на аснове лінгвістычнай інтэрпрэтацыі і лёгка выяўляецца пры супастаўленні семантыкі самой фразеалагічнай адзінкі і яе семантычна-кампанентнага прататыпа.

Немагчымасць вывесці цэласнасць значэння ФА з семантыкі кампанентаў не азначае адсутнасці лагічнай сувязі паміж імі і поўнай немагчымасці іх супастаўлення. Лагічная сувязь цэласнага значэння ідыёмы з лексічнымі значэннямі яе кампанентаў апіраецца на фразеалагічны вобраз – тое нагляднае ўяўленне, свайго роду “карцінку”, на фоне якой мы і ўспрымаем гэта цэласнае значэнне як абагульнена-пераноснае, як метафарычны ці метанімічны, сінекдахічны дэрыват, што ўзнік у выніку глабальнага пераасэнсавання першаснай семантыкі кампанентаў як прататыпа

ФА. Напрыклад, адзінкі *снегу леташняга не дапрасішся* і *зімою снегу не купіць / не дакупіцца / не выпрасіць / не дапрасіцца* з агульным значэннем ‘хто-небудзь страшэнна скупы’ наглядна гэта ілюструюць. У аснову гэтых адзінак пакладзена метафара, паводле якой празмерна скупы чалавек прыпадабняецца, як у першай – *снегу леташняга не дапрасішся*, да такога, у якога нельга дапрасіцца леташняга снегу, а ў другой – *зімою снегу не купіць / не дакупіцца / не выпрасіць / не дапрасіцца* да такога, у якога нават зімой, калі ўсюды ляжыць снег і не мае кошту тавару, не карыстаецца попытам у спажываюць, нельга нават за грошы купіць, а не толькі выпрасіць ці дастаць. Да таго ж тут скарыстаны прыём гіпербалы і, як у першай, абранасць нерэальнага факта, паколькі леташняга снегу няма і такі снег, паводле ўяўленняў чалавека, не мае ніякай карысці. Зразумелай становіцца сувязь паміж такой уласцівасцю чалавека, як скупасць, сквапнасць, прагнасць, і прадстаўленымі сітуацыямі, калі ў чалавека немагчыма выпрасіць леташні снег ці зімой снегу ў такога не купіць. Такімі выразнымі, і крыху здэклівымі вобразамі, ФА даводзяць пра значную ступень сквапнасці чалавека, што выклікае негатыўнае стаўленне да яго, ці нават асуджэнне.

Значэнне ‘вельмі малы, невысокі, нізкарослы’, замацаванае за ФА *аршын з шапкай*, лагічна звязана з яе вобразам, той “карцінкай”, што прадстаўлена: па-першае, уяўляем аршын як вядомую ў мінулым адзінку вымярэння і створаны вобраз на аснове метафары, паводле якой рост чалавека як вертыкалі яго арганізацыі і прадстаўлення ў прасторы прыпадабняецца да аршына, а гэта, як вядома, вельмі мала – усяго 71,12 см. Па-другое, шапка як від галаўнога ўбору чалавека (зазначым, што гэта яшчэ і прамое ўказанне на асобу мужчынскага полу) дапаўняе карцінку ўспрымання аршына-чалавека на аснове сімвалічнага значэння ‘верх; мяжа верху чалавека’ і ‘мужчына’. У выніку такога ўспрымання лагічна выцякае семантыка ФА для вобразнага абазначэння нізкага росту чалавека і для выказвання жартоўных і разам з тым здэклівых адносін да дарослага, малога ростам мужчыны. ФА *аршын з шапкай* стала выконваць ролю эталона, што ўказвае на адхіленне ад сярэдняй, стандартнай нормы росту.

Аднак калі фразеалагічны вобраз па той ці іншай прычыне страчаны, то страчваецца і лагічная сувязь паміж семантычным вынікам. Напрыклад, у ФА *адрабляць шарварку*, за якой замацавана значэнне ‘марудліва, абыякава, без старання рабіць якую-небудзь справу’ найперш звяртае на сябе ўвагу кампанент *шарварку*, невядомы сучаснаму носьбіту. Зразумела, адсутнічае і сувязь з семантыкай ФА. Але яшчэ Ян Чачот (1796–1847) назоўнік *шарварак* (заўважым абраную форму мужчынскага роду) тлумачыў: “*Шарварак – феадальная павіннасць на будаўніцтве і рамонце дарог, грэбляў і г.д.*” [Чачот 1989, 289]. Пазней Ф. М. Янкоўскі (1918–1989) ў сваіх фразеалагічных росшуках удакладняе паходжанне гэтай лексемы: “Слова *шарварка* з нямецкай мовы: *Scharwerk* – прыгонніцкая праца, паншчына (*Schar* – натоўп, *Werk* – справа). *Шарварка*, такім чынам, – від паншчыны (прыгоннай працы), “сялянская павіннасць працаваць на будаўніцтве ці папраўцы дарог і мастоў, на ўпарадкаванні маёнткавых двароў” (у Янкоўскага назоўнік падаецца ў форме жаночага роду) [Янкоўскі 1978, 253].

На аснове ўстаноўленага вытоку (*адрабляць шарварку* – ‘выконваць павіннасць’), вызначэння выніку метафарызацыі з улікам невялікага жадання, але значнай адказнасці ў выкананні павіннасці і ўзнікае фразеалагічная адзінка, якая ў сучасным выкарыстанні згубіла сваю ўнутраную форму.

Дарэчы, існуе шэраг фразеалагічных адзінак, дзе паміж вобразам і значэннем страчана сувязь, напрыклад, *сабаку з’еў* – ‘набыў вялікі вопыт, навык у якой-небудзь справе’; *як папа Карла* – ‘напружана, высільваючыся (рабіць, працаваць)’; *як Заблоцкі на мыле* – ‘зусім нічога, ніколькі ці амаль ніколькі (не зарабіць і інш.)’ і інш.

3. КРЫТЭРЫІ І ПАКАЗЧЫКІ ФРАЗЕАЛАГІЧНЫХ АДЗІНАК

Асноўны крытэрыі выдзялення ФА сярод іншых тыпаў устойлівых адзінак увогуле і сярод трох ці чатырох тыпаў паводле класіфікацый рускіх лінгвістаў на аснове злітнасці кампанентаў, у прыватнасці, мае чыста лінгвістычны, семантычны характар – гэта неадпаведнасць абагульнена-пераноснага значэння ўсёй ФА семантычнаму ўзаемадзеянню яе лексічных кампанентаў. Менавіта

гэты крытэрыі і службыць выдзяленню фразеалагізмаў у розных мовах, напрыклад: бел. *разбівацца ў дошку* – ‘прыкласці ўсе намаганні, зрабіць немагчымае для дасягнення чаго-небудзь’; руск. *разбиться / расшибиться в лопатку*; швед. *ploska smultron under snon* (літар. *рываць клубніцы пад снегам*) – ‘чалавацца крадком’; італ. *piantar carote* (літар. *садзіць моркву*) – ‘ілгаць, ашукваць’; франц. *coiffer sainte Catherine* (літар. *прычэсваць святую Кацярыну*) – ‘заставацца старой дзевай’; таджык. *гули сари сабад* (літар. *кветка на версе кошыка*, на аснове звычай класці самую прыгожую кветку зверху ў кошыку з кветкамі) – ‘той, хто лепшы з усіх (пра чалавека)’ і інш.

Такі факт, што семантыка фразеалагічнай адзінкі, цэласнасць яе значэння не выводзіцца з семантыкі слоў-кампанентаў ці з сумы лексічных значэнняў гэтых кампанентаў, дазваляе з поўным правам гаварыць аб універсальнай уласцівасці і ўніверсальным крытэрыі вызначэння фразеалагічных адзінак у розных мовах свету.

Да гэтай асноўнай адметнасці ФА далучаецца шэраг іншых, дзякуючы якім можна выдзеліць гэтыя адзінкі мовы сярод іншых устойлівых адзінак і дакладна акрэсліць аб’ект вывучэння фразеалогіі. Гэта раздзельная аформленасць мінімум двух слоў-кампанентаў (*ад / з калыскі* – ‘з самага маленства’; *пад носам* – ‘у непасрэднай блізкасці ад каго-небудзь, побач, блізка’; *наламаць дроў* – ‘нарабіць памылак пры выкананні чаго-небудзь’; *заграбаць жар чужымі рукамі* – ‘карыстацца вынікамі чужой працы’).

Важнай адметнасцю фразеалагізмаў з’яўляецца ўзнаўляльнасць. ФА не ствараюцца ў працэсе маўленчай дзейнасці чалавека, як гэта характэрна для ўтварэння свабодных словазлучэнняў, сказаў, тэкстаў, а ўжываюцца ў гатовым выглядзе, выбіраюцца з памяці з улікам іх засвоенасці носьбітам мовы як цэласныя адзінкі паводле кампанентнага складу, структуры, семантыкі, стылістычнай характарыстыкі, экспрэсіўна-ацэначнай афарбоўкі і інш.

Устойлівасць ФА – гэта, як правіла, наяўнасць пэўнага складу кампанентаў, пэўнай структуры і, галоўнае, замацаванае за імі значэнне. Напрыклад, выраз *закасваць / закасаць рукавы* мае пастаяннае значэнне – ‘працаваць энергічна, старанна’, складаецца з дзеяслоўнага і назоўнікавага кампанентаў, паводле структуры суадносіцца з дзеяслоўным словазлучэннем, выконвае функцыю дзеяслова, але, акрамя наймення дзеяння – ‘працаваць’, дае яму

яшчэ характарыстыку – ‘энергічна’, ‘старанна’; выражае станоўчую ацэнку, з’яўляецца свайго роду ілюстрацыяй правіла, ці вызначае выпрацаваную норму аб выкананні любой работы са стараннем і ахвотай.

Фразеалагізмы выражаюць ацэнку, узалежнасці ад кантэксту шкала экспрэсіўнасці фразеалагічных адзінак можа змяняцца.

Напрыклад, адзінка *па дыяганалі чытаць, перачытваць* – ‘няўважліва, павярхоўна’, лічыцца паўкалькай з французскай мовы (en diagonale) і стылістычна не мае абмежаванняў у сваім выкарыстанні, тым не менш характарызуецца экспрэсіўнасцю, бо сама адзінка даносіць семантычны негатыв, паколькі такі спосаб выканання дзеяння сведчыць аб адмоўнай ацэнцы яго. Калі ўлічыць, што большасць фразеалагізмаў узнікае ў выніку метафарычнага пераасэнсавання прамых спалучэнняў слоў ці ў выніку метафарызацыі ўстойлівых параўнальных зваротаў ды яшчэ з выкарыстаннем самых розных прыёмаў, спосабаў знешняга афармлення, то экспрэсіўнасць як катэгарыяльная ўласцівасць фразеалагічных адзінак, якая праяўляецца ў большай ці меншай ступені, становіцца відавочнай. Так, у цэлым радзе фразеалагічных адзінак беларускай мовы адзначаецца спалучанасць вобраза з адметнай формай і перавага словаўтваральных ці нават поўная ўлада гукавых сродкаў стварэння эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкі фразеалагізмаў. Спалучэнне некалькіх сродкаў стварэння ФА – вобразная “карцінка”, метафарычнасць выразу, рыфма, рытмічнасць, сугучнасць частак слоў-кампанентаў выяўляе выключную ролю менавіта апошняга тыпу сродкаў у стварэнні, а часцей за ўсё ва ўзмацненні экспрэсіі. І такую спалучанасць ілюструюць шматлікія прыклады беларускіх фразеалагізмаў, напрыклад: *з плеч ды ў печ* – 1) ‘без асаблівых запасаў, не клапацячыся пра заўтра, бестурботна (жыць)’; 2) ‘абы-як, нядбайна (рабіць)’; 3) ‘зараз жа, неадкладна, не задумваючыся (рабіць што-небудзь)’; *купіла хвост залупіла* – ‘няма ці не хапае грошай, каб купіць што-небудзь’; *ні да рады ні да звады* – ‘абыякава, раўнадушна, не выяўляючы ніякіх пачуццяў (трымацца, паводзіць сябе)’ і ‘раўнадушны, абыякавы’; *мудрыкі на хітрыкі* – ‘супрацьдзеянне на чый-небудзь падман аналагічнымі сродкамі’; *страсці-мардасці* – ‘беспарадак, самавольства, неразбярыха’ і інш. Кожны з прыведзеных фразеалагізмаў характарызуецца сваёй

структурай, сваім вобразам, сваім значэннем, але нельга не прызнаць, што яны вызначаюцца высокай ступенню экспрэсіўнасці, якая “ўзрастае” за кошт рыфмаваных і рытмічных элементаў выразаў, што абавязаны выніку падбору ці ўтварэння спецыяльных кампанентаў ці абнаўлення вядомых слоў мовы.

Эмацыянальнасць як здольнасць выражаць эмоцыі чалавека, ўласціва значнай колькасці ФА і цесна звязана з ацэначнасцю. Такая маркіраванасць дасягаецца найперш тымі вобразамі, што пакладзены ў аснову ФА і ствараюць іх унутраную форму, адборам кампанентаў, дадатковымі сродкамі, спосабамі і прыёмам і ўтварэння. Напрыклад, аналіз фразеалагізмаў з кампанентам *вецер* дазваляе прызнаць, што чалавек свае ўяўленні пра вецер адлюстравуе ў вобразах, пабудаваных з дапамогай метафары, якая адлюстроўвае розныя з’явы на аснове семантычных прыкмет, што ўласцівы ветру. У выніку праз вобразы ветру характарызуецца і ацэньваецца сам чалавек і тыя рэаліі, якія вызначаюць яго ўяўленне пра свет вакол і пра яго самога.

Паколькі вецер выклікае асацыяцыі з негатыўнымі з’явамі, характарызуецца адмоўна, то і вобразы ветру ў фразеалогіі даводзяць найбольш пра адмоўнае ў чалавеку, пра тое, чаго не павінна быць, якім не павінен быць чалавек. Іншымі словамі, ФА з кампанентам *вецер* вобразна і эмацыянальна прадстаўляюць разнастайныя негатыўныя звычкі, дзеянні, рысы характару чалавека. У фразеалагічных адзінках з *ветрам* / *ветрыкам* / *вецярко*м у *галаве* – ‘занадта легкадумны, несур’ёзны’; *вецер* у *галаве гуляе/свішча* – ‘хто-небудзь вельмі легкадумны, несур’ёзны’; *вецер ходзіць* / *гуляець у галаве* – ‘пра вельмі легкадумнага’ [Ю-1972, 92] абрана метафара “вецер – злы дэман, злы дух” на аснове міфалагічнага ўвасаблення і метанімія “галава – чалавек”. Галава як частка цела чалавека замяшчае яго самога, а адсутнасць розуму як важнейшай станоўчай рысы характару прыпадабняецца да наяўнасці ў галаве ветру. Замяшчэнне розуму ветрам у “прасторы” галавы як ёмішчы для розуму выклікае адпаведныя эмоцыі – асуджэнне, насмешку, іронію.

Або возьмем вобразы ФА *вецер гуляе/-яў* / *свішча/-стаў* у *кішэнях/-і* – ‘у каго-небудзь няма грошай’ з кампанентам *кішэня* як элементам адзення “ў форме прышытага або ўшытага мяшчочка для дробных рэчаў і грошай” [ТСБМ, Т. 2 – 1978, 691] і паводле

характэрнай сваёй сімволікі, якая склалася на аснове прызначэння гэтай дэталі адзення і ўстарэлага сэнна значэння гэтай лексемы ‘кашалёк, мяшок’. Аснову вобраза складаюць метафара (ўвасабленне ветру) і метанімія (*кішэня* прыпадабненне да зместу – грошы). Фразеалагічныя адзінкі скарыстоўваюцца для жартоўнага выказвання аб адсутнасці грошай у каго-небудзь і ўвогуле ўспрымаюцца як эталоны безграшоўя, ці выступаюць як другасныя імёны, акультураны сэнс якіх замяшчае саму з’яву – адсутнасць грошай у чалавека.

Дыялектная ФА *вецер у свірне гуляе* – ‘пустыя засекі, няма ў свірне добра, бедны хто’ [М-К-1972, 37] даводзіць, як ідэя абмежаванай прасторы, абазначаная лексмай *свіран* (свіран – ‘халодны будынак, прызначаны для захоўвання збожжа, мукі і іншых прадуктаў, а таксама рэчаў і пад.’ [ТСБМ, Т. 5, Кн. 1 – 1983, 92], у адзінцы “абжыта” ветрам-чалавекам, чыя прысутнасць-дзеянне (*гуляе*) у межах абмежаванай прасторы вядзе да домysлаў. Вобраз ФА ўтрымлівае метафару, аформленую на аснове ўвасаблення ветру, і метанімію (свіран прыпадабняецца да яго зместу – багаццю, дабру). ФА выступае ў ролі стэрэатыпнага ўяўлення пра беднасць.

Сапраўды, экспрэсіўнасць фразеалагічных адзінак з’яўляецца вынікам вобразнасці, гэта той феномен адзінкі, які звязвае назапашаныя веды з зыходнай канцэптуальнай структурай.

Ацэнчанасць як складнік афарбоўкі не з’яўляецца катэгарыяльнай уласцівасцю фразеалагізма, паколькі маюцца, хоць і ў нязначнай колькасці, фразеалагічныя адзінкі, якія не выражаюць ацэнку, напрыклад: *пункт гледжання / погляду* – ‘пэўнае меркаванне, пэўныя адносіны да чаго-небедзь’; *уласна кажучы* – ‘папраўдзе, сапраўды’; *як кажучь* – ‘як прынята гаварыць’ і інш. Іх можна было б назваць фразеалагізмамі з нулявой ацэнкай. Але найбольшая колькасць фразеалагічных адзінак, якія не толькі называюць і апісваюць, характарызуюць аб’екты рэчаіснасці, але, і ў большай ступені, ацэньваюць месца гэтых аб’ектаў у каштоўнай карціне свету, характарызуе эмацыянальна-ацэнныя адносіны носьбіта і стваральніка гэтых адзінак мовы. Напрыклад, за фразеалагізмам *гаспадар свайго слова* замацавана значэнне ‘чалавек, у якога слова не разыходзіцца са справамі’. Адзінка называе чалавека і дае яму характарыстку паводле адпаведнасці яго слоў і паводзін, дзеянняў, ці слоў і спраў. А вось фразеалагічная адзінка *распускаць рукі* –

‘біцца, забіваць каго-небудзь’, наадварот, выражае неадабрэнне, дае адмоўную ацэнку вобразна абазначанаму негатыўнаму дзеянню, калі прымяняецца сіла пры адсутнасці розуму, недазволенае права распараджацца ці пасягаць на жыццё другога чалавека праз вобраз “распушчаных” рук.

Каб упэўніцца, што фразеалагізмы сапраўды прызначаны найперш для характарыстыкі, ацэнкі, дастаткова узяць некалькі фразеалагічных адзінак з ліку фразеалагізмаў-найменняў асоб ці параўнаць лексему *чалавек* і фразеалагічныя адзінкі, што аб’яднаны агульнай семай ‘чалавек’. Напрыклад: *абсевак у полі* – ‘няварты чалавек, якім пагарджаюць; горшы за іншых’; *божая авечка* – 1) ‘набожны, богабаязны чалавек’ і 2) ‘вельмі ціхі, пакорлівы чалавек’; *блудны сын* – ‘легкадумны, свавольны чалавек, які раскаяўся ў сваіх памылках’; *гог і магог* – ‘люты чалавек, які выклікае страх’; *ні рыба ні мяса* – ‘пасрэдны чалавек, які нічым не выдзяляецца’; *першы сустрэчны* – ‘любны чалавек, які толькі трапіцца’; *свежае вока* – ‘чалавек, які ўпершыню знаёміцца з чым-небудзь, правярае што-небудзь’; *стары воўк* – ‘вельмі вопытны, спрактыкаваны чалавек’; *цюха-мацюха* – ‘няспрытны ці абыякавы да ўсяго чалавек’; *цямя-лямя* – ‘няспрытны, марудлівы чалавек’ і інш. Відавочным становіцца, што ФА, па-першае, ужываюцца не столькі з мэтай назваць чалавека, колькі праз новы абраны вобраз даць яму характарыстыку і выразіць ацэнку; па-другое, пры найменні чалавека з дапамогай ФА найбольшай увагі заслугоўваюць адмоўныя рысы і ўласцівасці чалавека, тое, што падпадае пад крытыку ў сацыюме, прэрэчыць выпрацаваным нормам, а таму выяўляе негатыўную ацэнку.

Менавіта функцыя ацэнкі ФА дазваляе выразіць у большасці адмоўныя адносіны з боку таго, хто ўжывае гэтыя адзінкі, да таго, каго называюць, выяўляючы яго пэўныя негатыўныя рысы, уласцівасці, схільнасці, заклікаючы такім чынам яго да іх выпраўлення.

Ацэначнасць і эмацыянальнасць у фразеалогіі пераважаюць над намінацыйнасцю, сапраўды, “*істотным для выканання ідыёмай знакавай функцыі з’яўляецца і падключэнне да яе як рацыянальнай ацэнкі, так і ацэнкі эмацыянальнай*” [Телія 1996, 85, пераклад ВЛ].

Яшчэ адной адметнасцю ФА з’яўляецца іх непадзельнасць, цэласнасць пры спалучэнні са словамі свабоднага ўжывання. ФА

ў маўленні выконваюць ролю пэўнага члена сказа, пабочных слоў, асобных сказаў-выказванняў ці частак складанага сказа і інш. Іншымі словамі, фразеалагізмы выступаюць будаўнічым матэрыялам пры маўленні. Аднак выбар адзінкі, яе функцыі, выкарыстанне і спалучальнасць з іншымі моўнымі сродкамі залежыць, з аднаго боку, ад камунікатыўнага задання, жанру твора, а з другога боку, ад вобраза, экспрэсіўна-эмацыянальнай афарбоўкі і стылёвай характарыстыкі саміх ФА. Акрамя таго, пры выкарыстанні фразеалагічных адзінак неабходна ўлічваць, што асобныя з іх спалучаюцца толькі з пэўнымі і нават адзіна вызначанымі словамі-суправаджальнікамі, якія не ўваходзяць у склад ФА, але з'яўляюцца неабходнымі для сэнсавай звязкі яе са словамі кантэксту і выражэння сэнсавай аднастайнасці з ім. Так, ужыванне ФА *як мыш на крупы* са значэннем 'вельмі моцна' абавязкова падразумявае сувязь з адным здзеясловаў тыпу *дзьмуцца, надзьмуцца, суніцца, насуніцца* (– *Еш, Алесь, чаго надзьмуўся ты як мыш на крупы?* Я. Колас) і інш.

Пры спалучэнні ФА са словамі свабоднага ўжывання ў сказе неабходна ўлічваць прыналежнасць такой адзінкі да пэўнага фразеаграматычнага разрада (суаднесенасць ці несудаднесенасць з часцінамі мовы). Большасць ФА паводле свайго катэгарыяльнага значэння суадносіцца з пэўнай часцінай мовы і ўтварае асобныя групы:

- *назоўнікавыя* фразеалагічныя адзінкі
белая варона – 'чалавек, рэзка непадобны на іншых людзей сваімі паводзінамі ці знешнім выглядам, не такі, як усе'; *кропля ў моры* – 'вельмі нязначная колькасць у параўнанні з чым-небудзь'; *цыганскае сонца* 'начное свяціла, месяц' і інш.;
- *дзеяслоўныя*
адмыкаць адмакнёныя дзверы – 'назойліва даказваць, сцвярджаць тое, што даўно вядома і не выклікае пярэчанняў'; *падкаваць бляху* – 'паказаць, праявіць надзвычайную вынаходлівасць у якой-небудзь справе'; *ні ў якую* – 'ніяк не згаджацца, рашуча пярэчыць' і інш.;
- *прыметнікавыя*
плячысты на жыкот – 'таўстапузы'; *як у ваду апушчаны* – 'расстроены, засмучаны, прыгнечаны'; *ні рыба ні мяса* 'пасрэдны чалавек, які нічым не вызначаецца' і інш.;
- *прыслоўныя*

за блізкі свет – ‘вельмі далёка’; з вока на вока – ‘без сведак, без пабочных асоб (гаварыць, пагаварыць, сустракацца з кім-небудзь)’; на шапачны разбор – ‘пад самы канец чаго-небудзь, з вялікім спазненнем (прыходзіць, паспець, трапіць)’; як лапцем па цымбалах – ‘вельмі недарэчна, нетактоўна (сказаць што-небудзь)’;

- *мадальныя*

няўрокам кажучы – ‘няхай і надалей будзе гэтак жа, без змен’; такім чынам – ‘значыць, выходзіць’; трэба думаць – ‘напэўна, мабыць’;

- *выклічнікавыя*

дзякуй у шапку – ‘выказванне нязгоды з чыёй-небудзь непрымальнай прапановы’; з лёгкай парай – ‘прывітанне і пажаданне добрага здароўя таму, хто толькі што памыўся ў лазні’; каб я так жыў – ‘клятвеннае запэўніванне ў чым-небудзь’; маё шанаванне – ‘прывітальны зварот пры сустрэчы з кім-небудзь’.

Такі падзел уплывае на функцыянаванне і выкарыстанне ФА ў ролі пэўных членаў сказа ці, як мадальных і выклічнікавых, у якасці пабочных слоў ці выразаў, нерасчлянёных сказаў.

Фразеалагічныя адзінкі, несудадносныя з часцінамі мовы, вызначаюцца “найперш сінтаксічным паказчыкам: такія выразы заўсёды бываюць толькі прэдыкатам і выконваюць сінтаксічную функцыю выказніка ў безасабовым сказе. Дапамагае і семантычны паказчык: гэтыя фразеалагізмы звычайна растлумачваюцца прэдыкатыўным словазлучэннем – сказам з двума граматычнымі цэнтрамі” [Лепешаў 1998, 141].

Фразеалагічныя адзінкі з іх у нейкім сэнсе “збыткоўнасцю” семантыкі (гэта моўныя знакі, якія захоўваюць культурныя ўстаноўкі свайго народа-стваральніка, перадаюць іх у часе і прастору), экспрэсіўнасцю, перавагай ацэначнасці над намінатывнасцю як знакаў “з максімальна поўным семантычным наборам, кадыфікаваным у форме значэння ў выглядзе макракампанентаў, што ахопліваюць граматыку, дэнацыю, ацэнку, матывацыю, эматыўнасць і стылістычную маркіраванасць”, складаюць асобны від адзінак мовы, а пералічаныя прыкметы і катэгарыяльныя ўласцівасці фразеалагічных адзінак, ці ідыёмаў, вызначаюць іх як адзінкі асобнага ўзроўню мовы – фразеалагічнага, ці ідыяматычнага [Теля 1996, 17].

4. ДА ПАНЯЦЦЯЎ КУЛЬТУРНАЙ КАНАТАЦЫІ І КУЛЬТУРНАГА КОДА

Зыходнай пазіцыяй кампанентнага аналізу фразеалагізма выступае тэзіс, у адпаведнасці з якім кожны кампанент фразеалагізма не поўнасцю страчвае сваё значэнне. Так, Л. А. Івашка піша: *“Нягледзячы на розную ступень аслабленасці самастойнага лексічнага значэння, абмежаваныя магчымасці рэалізацыі граматычных формаў, слова, якое ўваходзіць у склад фразеалагічных адзінак <...>, не страчвае сувязі з лексіка-семантычнай сістэмай мовы. Асабліва выразна гэта сувязь праяўляецца ў ФА з матываваным значэннем. Матываванасць значэння фразеалагізма можа вызначацца і значэннем аднаго з кампанентаў устойлівага спалучэння”* [Івашко 1994, 28 – пераклад ВЛ].

Вывучэнне семантыкі ФА, асабліва ў параўнанні з семантыкай слова, дазволіла прыйсці да вываду аб істотнай іх розніцы. Фразеалагізмы разглядаюцца як складаныя знакі: яны пазбаўлены прамога дэнататыўнага фону, затое ў складзе іх значэння маюцца розныя дадатковыя псіхалагічныя адценні, прагматычныя характарыстыкі, эмацыянальна-псіхалагічныя ацэнкі. У выніку ў складзе фразеалагізма выдзяляюць розныя складнікі, сістэму сем і семем.

Так, напачатку ў фразеалагічным значэнні выдзяляюцца ў сукупнасці тры, паводле тэрміналогіі А. У. Куніна, “аспекты” – сігніфікатыўны (“гэта змест паняцця, рэалізаванага ў гэтым значэнні”), дэнататыўны (“гэта аб’ём паняцця, якое рэалізуецца на аснове выдзялення мінімуму абагульняльных прыкмет дэнатату”) і канатацыйны, які ўключае ў сябе эмацыйны, экспрэсіўны, функцыянальна-стылістычны кампаненты [Кунін 1996, 175].

Ю. П. Саладуб, параўноўваючы лексічнае і фразеалагічнае значэнні, вылучае пяць складнікаў фразеалагічнага значэння: сігніфікатыўны, дэнататыўны, канатацыйны, этнакультурны і структурны. Даследчык звяртае ўвагу на спецыфіку іх ролі ў складзе фразеалагізма ў адрозненне ад лексічнай і падкрэслівае, што ў шматкампанентнай структуры фразеалагічнага значэння галоўную ролю і найбольшую ўвагу заслугоўвае канатацыйны кампанент [Солодуб 1997, 48].

Прызнанне шматкампанентнай структуры фразеалагічнага значэння і наданне галоўнай ролі ў ёй канатацыйнаму складніку дазволіла яшчэ з большай упэўненасцю выдзяляць фразеалагізмы як адметныя адзінкі мовы, бо значэнне іх “заўсёды больш насычана «дэталямі», чым значэнне слова” [Теля 1996, 85]. У адрозненне ад слоў фразеалагізмы надзеленыя вобразнасцю, якая выяўляецца ў выніку ўтварэння “для абазначэння актуальных, штодзённых праяў чалавечага быцця на аснове тыповых вобразных абгульненняў” [Даніловіч 2003, 54] і якая “яшчэ больш спецыфічная, чым яго лексічны і граматычны склад” [Гак 1977, 215].

Вывучэнне ФА як знакаў “мовы” культуры, як другасных намінацый – гэта пранікненне ў складаную прыроду фразеалагічнага знака ва ўзаемадзеянні сінхраніі і дыяхраніі яго кагнітыўнай інтэрпрэтацыі. Культурная інтэрпрэтацыя ФА спалучае ў адно цэлае моўную семантыку і культурную канатацыю, утвараючы асаблівае, фразеалагічнае, ці, паводле рускага лінгвакультуролога М. Л. Каўшовай, культурна-моўнае, значэнне [Ковшова 2012, 69]. Паводле меркавання В. М. Тэлія, канатацыйны аспект складае “семантычную сутнасць, якая ўзуальна ці аказіянальна ўваходзіць у семантыку моўных адзінак і выражае эмацыйна-ацэначныя і стылістычна маркіраваныя адносіны аб’екта маўлення да рэчаіснасці пры яе абазначэнні ў выказванні, якое атрымлівае на аснове гэтай інфармацыі экспрэсіўны эфект” [Теля 1986, 5, пераклад ВЛ].

Прыярытэтнасць такога даследавання фразеалогіі абумоўлена агульным накірункам працы ў святле кагніталогіі як новай парадыгмы сучаснага мовазнаўства і, у прыватнасці, кагнітыўнай фразеалогіі, дзе асноўная ўвага скіравана на вызначэнне ў фразеалагічным фондзе неаддзельнай часткі экстралінгвістычнай рэальнасці, на вызначэнне моўных механізмаў атрымання інфармацыі, яе апрацоўкі і захоўвання ў нашай свядомасці ў адпаведных кагнітыўных “упакоўках”, а таксама лінгвакультуралогіі, асноўная мэта якой – вывучэнне мовы як феномену культуры, апісанне ўзаемаадносін і ўзаемадзеяння мовы і культуры, мовы і этнасу.

Вывучаючы фразеалагічныя адзінкі што рэпрэзентуюць эмацыянальную канцэптасферу беларусаў, мы выявілі, што, у ёй

фразеалагічна аформлены такія паняцці, як абурэнне, гнеў, гора-бяда, задавальненне, незадавальненне, зайздасць, здзіўленне, злосьць, любоў, нянавісьць, радасць, раздражненне, сорам, смутак, страх, трывога, шчасце [Ляшчынская 2012, 246]. Аналіз ФА як рэпрэзэнтантаў пэўных эмоцый паказвае, як у выніку метафарызацыі свабодных спалучэнняў слоў чалавек мысліць, выражае спосабы свайго мыслення, выяўляе сродак канцэптуалізацыі і катэгарызацыі пэўнай эмоцыі. Напрыклад, стан сораму перадаецца ў фразеалагізмах такімі спосабамі:

- адбор візуальных фізічных сімптомаў сораму, фіксацыя мімікі вачэй (*глядзець (прама) у вочы* – ‘не адчуваць дакору сумлення перад кім-н., не саромецца чаго-н.’; *дзе / куды вочы дзяваць / дзець / падзець* – ‘(не ведаць) што рабіць у няёмкім становішчы, пры адчуванні сораму, збянтэжанасці, ганьбы’; *з якімі вачамі заявіцца* – ‘як паводзіць сябе пры сустрэчы з кім-н. з-за пачуцця сораму, няёмкасці, збянтэжанасці і пад.’; *недзе вочы / вачэй дзяваць / дзець* – ‘хто-н. не ведае, як паступіць у няёмкім становішчы, пры адчуванні сораму, збянтэжанасці і пад.’; *<i>i / нават</i> вокам не маргнуў / міргнуў / змаргнуў / зміргнуў* – ‘не паказаў ніякай збянтэжанасці, боязі, нічым не выдаў сябе’; *не маргнуўшы / міргнуўшы / змаргнуўшы / зміргнуўшы вокам* – ‘без ніякай збянтэжанасці, сораму, хвалявання (гаварыць што-н.)’; *свяціць вачамі/-ыма* – ‘аказацца ў няёмкім становішчы, перажываць пачуццё сораму’; *у сабакі вачэй / вочы пазычаць* – ‘траціць сумленне, сорам, набірацца нахабнасці’; *хоць ты ў сабакі вачэй / вочы пазыч / пазычай* – ‘вельмі сорамна, непрыемна’);
- прыліў крыві, адчуванне ці назіранне за зменамі колеру твару (*кроў кінулася / хлынула / ударыла ў твар і кроў прылівае / прыліла да твару* з агульным значэннем ‘хто-н. чырванее ад збянтэжанасці, сораму і пад.’; (*чырванець / пачырванець*) да *карэння валасоў* – ‘вельмі моцна’);
- вынік уздзеяння агню ці кіпню на цела чалавека (*згараць ад сораму* ‘зведаць пачуццё вялікага сораму’; *як апараны <кіпнем>* – ‘адчуваючы замяшанне, разгубленасць (стаяць)’, *як агнём апякло і як варам абдало* з агульным значэннем ‘раптоўна ўразіла, збянтэжыла, напалохала’; *пячы ракаў* – ‘чырванець ад сораму’).

Чалавек асацыятыўна звязвае сваё ўсведамленне пра абстрактнае паняцце, выражае адносіны да яго і дае ацэнку. Можна канстатаваць спосаб пераводу нябачнага (эмоцыя сораму) у бачнае (рак пры варцы, печыве чырванее, колер агню, гарэння, пажару, вынікі ўздзеяння кіпню на скуру чалавека) і наадварот: ад канкрэтнага, успрынятага зрокава (чырвоны колер) да абстрактнага (эмоцыя) праз асацыяцыі агонь – колер – адчуванне “гарэння” арганізма ці колер – агонь – адчуванне “гарэння” як унутраны псіхічны стан высокага накалу.

Пры ўтварэнні фразеалагічных адзінак адбываецца пераасэнсаванне свабодных спалучэнняў слоў, скарыстоўваецца старая форма для другаснага наймення шляхам пераносу назвы і семантычнай інфармацыі з дэнататаў прататыпаў ФА на дэнататы новай адзінкі. Аднак варта заўважыць, што назіраецца выбар гукавой абалонкі для матэрыялізацыі новай ідэі, адбор зыходнага, базавага матэрыялу, найперш слова-кампанента, якое ляжыць у аснове створанага вобраза фразеалагізма, што “*становіцца тым своеасаблівым правадніком культуры, дзякуючы якому ажыццяўляецца ўзаемапрацікненне дзвюх сяміятычных сістэм – культуры і мовы*” [Ковшова 2015, 280, пераклад ВЛ].

Так, напрыклад, утварэнне ФА *гадзіна паўзучая* адбываецца на базе “разгортвання слова ў фразеалагізм” і абавязана выбару назоўніка *гадзіна* з яго значэннямі ‘паўзун з доўгім звлістым целам, уккрытым лускай, без канечнасцей, звычайна з ядавітымі зубамі’ і перан. ‘каварны, злы чалавек’ [ТСБМ Т. 2 – 1978, 10]. Пры далучэнні да назоўніка *гадзіна* прыметніка *паўзучая* выяўляецца прамое значэнне. Аднак у сувязі з тым, што абраная дэрывацыйная база *гадзіна паўзучая* мае значэнне ‘вылюдак, нягоднік, агідны, шкодны, каварны чалавек’ і можа азначаць як мужчыну, так і жанчыну, выраз гэты спалучае адразу два значэнні назоўніка *гадзіна*: адно служыць стварэнню вобразнай структуры ФА, а другое выяўляе рэальнае значэнне новай адзінкі. Такім чынам, пры ўтварэнні названай ФА зыходным з’яўляецца выбар лексемы-кампанента *гадзіна* / *гадзюка* / *змяя*, што зусім не выпадкова, паколькі *гадзіна*, *гадзюка*, *змяя* ў народным уяўленні ўспрымаецца як увасабленне д’ябла, як хтанічная істота, а лексемы адпаведна вызначаюцца сваёй сімволікай. Менавіта гэта і паслужыла

стварэнню вобраза новай адзінкі мовы, якая такім найменнем *гадзіна паўзучая / гад паўзучы / змяя падкалодная* абазначае характарыстыку чалавека і дае яму адмоўную ацэнку. У выніку ФА перадае негатыўнае стэрэатыпнае ўяўленне пра чалавека.

Назіранні паказваюць, што словы-сімвалы суадносяцца з часта ўжывальнымі ў побыце чалавека прадметамі, з’явамі, прыкметамі, артэфактамі, дзеяннямі, якія ўжо з’яўляюцца акультуранымі. Так фразеалагічныя вобразы фарміруюцца адзінкамі, надзеленымі культурнай адметнасцю, якія ўвайшлі ў культуру дзякуючы сваёй значнасці і ступені ўключанасці ў стэрэатыпную сацыяльна-побытавую сістэму.

Выдзяленню асобных кампанентаў фразеалагізмаў і выяўленню іх кодавага значэння спрыяе той факт, што фразеалагізмы з’яўляюцца “сінтэзаванымі” адзінкамі мовы, у якіх форма суадносіцца з сінтаксічнай будовай, а значэнне – нярэдка з лексмай. Праўда, пры ўтварэнні ФА актуалізуецца не проста значэнне ці значэнні кампанентаў. Семантыка фразеалагізма ўбірае ў сябе толькі асобныя складнікі значэння слова. Напрыклад, возьмем фразеалагізм *пень асінавы*, у якім выдзелім адзін з кампанентаў – пень. Пры семантызацыі гэтай лексемы, што і зарэгістравана ў лексікаграфічнай крыніцы беларускай мовы – ‘*ніжняя частка ствала з каранямі, якая застаецца ад спілаванага, ссечанага або зламанага дрэва*’ [ТСБМ Т. 4 – 1980, 156], зусім не ўлічваецца народнае ўяўленне пра пень як пра нешта мёртвае, нерухомае. Але менавіта гэты складнік значэння лексемы найбольш актуальны пры ўтварэнні фразеалагізма *пень асінавы* – ‘тупіца, дурань, бесталковы чалавек’, што, дарэчы, паслужыла асновай і для выкарыстання слова *пень* у пераносным значэнні – для абазначэння бесталковага, абьякавага да ўсяго чалавека. Не менш паказальны ў гэтых адносінах і выбар другога кампанента гэтай адзінкі – *асінавы*. З аднаго боку, гэта ўдакладненне – пень якога дрэва маецца на ўвазе, *асінавы* – ‘які мае адносіны да асіны’ [ТСБМ Т. 1 – 1977, 280]. Аднак пры гэтым тлумачэнні ігнаруецца народнае ўяўленне пра асіну, як дрэва праклятае, “чортавае”. Паводле павер’я, там, дзе растуць асіны, водзяцца чэрці, асіна ўспрымаецца як дрэва павешаных, ці паводле іншага павер’я, Юда, які прадаў за трыццаць срэбранікаў Хрыста, павесіўся на асіне, і інш. Менавіта гэтая інфармацыя паслужыла асновай выбару лексемы *асінавы* як

кампанента і крыніцы семантызацыі фразеалагізма *пень асінавы*, асабліва з улікам адмоўнай ацэнкі.

Такім чынам, адбор кампанентаў ФА у якасці вобразнай асновы складае матэрыял для пабудовы карціны свету пэўнага народа.

М. Л. Каўшова – адна з паслядоўніц ідэй В. М. Тэлія па пытаннях тэорыі лінгвакультуралогіі, лічыць, што асноўная мэта лінгвакультуралагічнага кірунку ў фразеалогіі “*заклучаецца ў выяўленні спосабаў і сродкаў увасаблення «мовы» культуры ў змесце фразеалагізмаў. У адрозненне ад этналінгвістыкі, якая звернута да рэканструкцыі паводле дадзеных мовы бытавых і абрадавых паводзін, міфалагічных уяўленняў і міфалагічнай творчасці ў іх дыяхранічным руху, лінгвакультуралагічны кірунак у фразеалогіі даследуе ўзаемадзеянне мовы і культуры ў дыяпазоне культурна-нацыянальнай самасвядомасці і яго фразеалагічнай рэпрэзентацыі*” [Ковшова 2012, 57-58, пераклад ВЛ].

Змест культуры прадстаўлены рознымі галінамі і сферамі: гэта норавы і звычаі, мова і пісьменства, адзенне, праца, выхаванне, эканоміка, грамадска-палітычная ўладкаванасць, закон, навукa, тэхніка, мастацтва, рэлігія. І ўсе гэтыя сферы ў мове рэалізуюцца ў выглядзе кодаў культуры. Таму зразумела, што яшчэ адным ключавым паняццем у лінгвакультуралогіі з’яўляецца код, які выпрацоўваецца і ажыццяўляе сваю функцыю ў культуры, ці культурны код або код культуры. Гэта паняцце з боку акцэнт у ўвагі на культуры можа тлумачыцца як “*мікрасістэма характарыстык аб’ектаў карціны свету, аб’яднаных агульнай катэгарыяльнай уласцівасцю; гэта частка паняццйнай сеткі, выкарыстоўваючы якую, носьбіт мовы катэгарызуе, структурызуе і ацэньвае акаляючы яго і свой унутраны свет*” [Пименова 2011, 101, пераклад ВЛ]. Коды культуры праяўляюцца ў працэсах катэгарызацыі свету. А самі катэгорыі фарміруюцца ў нашай свядомасці ў адпаведнасці з канкрэтнымі патрабаваннямі таго асяроддзя, у якім мы знаходзімся.

В. У. Красных удакладняе паняцце культурнага кода з пазіцый псіхалінгвакультуралогіі: “*<...> гэта сукупнасць ментафактаў, што фарміруе пэўны фрагмент карціны свету, якія звязаны з надзеленымі культурнымі сэнсамі феноменаў, што адносяцца да аднаго тыпу і/ці да адной сферы быцця. Імёны апошніх нясуць*

у дадатак да асноўных значэнняў, якія адлюстроўваюць уласцівасці названых феноменаў, функцыянальна значныя для культуры сэнсы <...> што абумоўлівае іх (ментафактаў) функцыянаванне ў якасці эталонаў, сімвалаў і вобразных асноў метафар і тым самым дазваляе разглядаць дадзеныя адзінкі як целы знакаў мовы культуры, г. зн. надае гэтым імёнам ролю знакаў лінгвакультуры” [Красных 2014, 172, пераклад ВЛ].

Што датычыць паняцця культуры адносна моўных знакаў, у прыватнасці, фразеалагізмаў, то, як адзначаюць паслядоўнікі распрацаванай тэорыі культурных кодаў В. М. Тэлія, “Культура <...> паяўляецца тады, калі біялагічныя фактары асваення свету пачынаюць набываць сацыяльную і духоўную матывацыю ў формах архетыпічных мадэляў свету, анімізму, фетышызму, магіі, рэлігіі і да т.п., і гэта матывацыя прадстаўлена ў выглядзе знакаў. Знакі (знакавыя целы) для ажыццяўлення сваіх задум культура запазычвае ў прыродзе, у артэфактах, у знешнім і ўнутраным свеце чалавека. Як відаць, у культуры арганізуюцца і іерархічна ўпарадкаваныя **культурныя коды** – другасныя знакавыя сістэмы, якія выкарыстоўваюць розныя матэрыяльныя і фармальныя сродкі для кадзіравання аднаго і таго ж зместу, што зводзяцца ў адно цэлае да карціны свету, да светапогляду дадзенага соцыуму” [Гудков 2007, 8, пераклад ВЛ].

Такім чынам, культурныя коды непасрэдна звязаныя з карцінай свету, якая і задаецца кодамі, і з культурнымі мадэлямі метафар як уласцівасцю мыслення чалавека, які жыве ў пэўным прыродным і сацыяльным асяроддзі, пераносіць на фізічны свет і свой унутраны свет і яго аб’екты, антрапаморфныя, біяморфныя і прадметныя характарыстыкі. У аснове культурных кодаў ляжыць міфалагічны сімвалізм, яго сутнасць заключаецца ў пераносе вобразаў канкрэтных прадметаў на абстрактныя з’явы. Кожная культура выяўляе свае сувязі, свае асацыяцыі: птушка → чалавек (*стрэляны верабей*), прадмет → абстракцыя (*на паповы сані* (збірацца)) і інш.

У выніку можна гаварыць аб разнастайных культурных кодах, якія выдзяляюцца ў рознай колькасці. Напрыклад, М. У. Піменава адзначае, што здольнасць чалавека суадносіць з’явы з розных сфер, выдзяляючы ў іх агульныя прыкметы, ляжыць у аснове існуючай у кожнай культуры сістэмы культурных кодаў, “сярод якіх прыродны (*стыхійны і рэчавы*), раслінны (*вегетатыўны, фітаморфны*),

зааморфны (анімальны, тэрыяморфны), перцэптыўны, саматычны, антрапаморфны, прадметны, харчовы, метэаралагічны, хімічны, колеравы, прасторавы, гульнёвы, матэматычны, медыцынскі, музычны, этнаграфічны, экалагічны, эканамічны” [Пименова 2011, 101, пераклад ВЛ]. Даследчыкі рускай фразеалогіі Д. Б. Гудкоў і М. Л. Каўшова, спасылаючыся на спіс кодаў В. М. Тэлія, выдзяляюць антропны, зааморфны, раслінны, прыродны, артэфактна-рэчавы, рэчава-касцюмны, гастронамічны, архітэктурны, рэлігійна-артэфактны, прасторавы, часавы, лічбавы, колеравы, саматычны коды [Гудков 2007, 96-98].

Такім чынам, фразеалагізмы як сродкі кадзіравання зместу, які можна інтэрпрэтаваць у прасторы культурных ведаў, выяўляюць суадноснасць з пэўным/пэўнымі культурнымі кодамі праз свае вобразы, кампанентны склад і з’яўляюцца праваднікамі культуры, дзякуючы якім і ажыццяўляецца ўзаемапранікненне дзвюх сям’ятычных сістэм – культуры і мовы.

5. ПЛАСТЫ КУЛЬТУРЫ І ФРАЗЕАЛАГІЧНЫЯ АДЗІНКІ

Фразеалагічныя адзінкі мовы ўтвораны на базе свабодных словазлучэнняў, састаўных тэрмінаў ці скарачэння прыказак, якія былі пераасэнсаваны, калі назва з адной з’явы ці паняцця пераносіцца на другую з’яву ці паняцце, ці ўтвораны па аналогіі, па існуючых мадэлях у фразеалогіі. Зразумела, што ў аснове пераносу ляжыць параўнанне, існуе ўяўная сувязь, але тым не менш у выніку ўтвараецца новая адзінка з новым значэннем, якое ўжо не выводзіцца з сумы значэнняў складнікаў свабодных словазлучэнняў ці якое істотна адрозніваецца ад значэння тэрміналагічных і іншых зыходных словазлучэнняў. Менавіта гэта асаблівасць утварэння фразеалагічных адзінак сведчыць, па-першае, пра так званы адбор першасных адзінак як асновы ўтварэння новых адзінак; па-другое, пра адметнасць значэння фразеалагізмаў, якое, паводле В. М. Тэлія, “заўсёды больш насычана «дэталямі», чым значэнне слова” [Телия 1997, 132]. А яшчэ фразеалагічныя адзінкі “як феномен выключна складаны” характарызуюцца “перавагай канатацыйнага кампанента” [Ляшчынская 2010, 18].

Вызначэнне канатыцыйнага кампанента ў складзе фразеалагічнага значэння асабліва важна для ўсведамлення не толькі ўтварэння ФА і яе адметнасці, але і для выкарыстання ў маўленчай практыцы. Справа ў тым, што фразеалагічныя адзінкі як “згорнутыя тэксты” служаць для кадзіравання ведаў, для выражэння кожным народам свайго практычнага вопыту і духоўных здабыткаў, але толькі, па-першае, самага важнага ў жыцці; па-другое, да выражэння не толькі ведаў пра свет і сябе ў свеце, але і для перадачы той ацэнкі і характарыстыкі, што адлюстравана і названа ў гэтых адзінках, ці ў іх адлюстроўваюцца здабыткі культуры. Роля фразеалагічных адзінак у гісторыі мовы – трансляцыя новым пакаленням носьбітаў мовы своеасабліва сфармуляваных правілаў, часцей праз антыправілы; трансляцыя устаноўак, ці той культурнай інфармацыі, авалоданне якой і служыць авалоданню нормамі культуры свайго народа, спрыяе злучэнню пакаленняў у адзіны народ. Так, напрыклад, ФА *пацалунак юды* – ‘зрадніцкі ўчынак пад маскай добразычлівасці, дружбы’ негатыўна ацэньвае і адмоўна характарызуе чалавека і яго паводзіны. Гэта звязана з інфармацыяй, якую нясе ўласнае імя Юда, вядомае, паводле евангельскай прытчы, як імя аднаго з дванаццаці вучняў Ісуса Хрыста, што прадаў яго за трыццаць сярэбранікаў.

У змесце ФА як знакаў мовы і знакаў культуры ўтрымліваюцца розныя пласты культуры, якія вызначаюцца ў часе – “*ад старажытных форм усведамлення свету чалавекам да сучасных*” [Теля 2009, 776]. У адпаведнасці з часам і формай усведамлення свету, крыніцамі культурнага зместу, можна гаварыць пра розныя пласты культуры, якія пакінулі след. Такімі пластамі з’яўляюцца архетыпічны, міфалагічны, біблейскі, фальклорны, этнаграфічны і гістарычны, літаратурна-публіцыстычны [Теля 2009, 781].

Архетыпічны пласт культуры, ці найбольш старажытныя міфалагічныя формы ўсведамлення чалавекам свету, вызначаецца праз адлюстраванне старажытных уяўленняў пра свет і яго рэаліі, праз усведамленне архетыпічных процілегласцей “добра – дрэнна”, “высока – нізка”, “высокі – нізкі”, “верх – ніз”, “светлы – цёмны”, “чорны – белы”, “свой – чужы”, “далёка – блізка”, “частка – цэлае”, “малы – вялікі” і інш.

Напрыклад, дыялектныя ФА *нагі / падэшвы / падмёткі не варты / не варт / не стоіць* – ‘не ідзе ні ў якае параўнанне з кім, з чым, не

заслугоўвае ўвагі, нязначны ў параўнанні з кім, з чым' [М-К-1972, 153], *падмёткі / падмётка / нохця / нахця не стоіць* – ‘не заслугоўваць ніякай увагі’ [Ю-1974, 207] і ў *падмёткі не гадзіцца* – ‘быць нічога не вартым’ [Ю-1977, 134] падразумяваюць, што адна асоба пры параўнанні з другой ці другімі рэзка адрозніваецца і не самым лепшым чынам, а таму не заслугоўвае ўвагі да сябе. Усе яны ўзыходзяць да архетыпічнага, найбольш старажытнага ў культурным асваенні свету супастаўлення “верх – ніз” і адпаведна “варты – няварты” і “добры – дрэнны”. Вобразы фразеалагічных адзінак ствараюцца метафараі, паводле якой адсутнасць годнасці чалавека ці самай малой увагі да яго прыраўноўваецца да вартасці падэшвы, як ніжняй часткі абутку. Атаясамліваецца частка і цэлае: ногі як неаддзельная частка цела чалавека і абутак ці яго частка – падэшва, падмёткі як атрыбут замяшчэння самога чалавека. З глыбокай старажытнасці ногі звязваюцца з цялесным нізам, абутак – з матэрыяльна-цялесным нізам.

Выбар *падэшвы / падмёткі* ў якасці кампанента і асновы вобразаў названых фразеалагічных адзінак абумоўлены найперш сімволікай гэтых лексем як сродкаў абазначэння часткі абутку – ніжэй ужо нішто не можа быць паводле размяшчэння чалавека па вертыкалі. Падэшвы, падмёткі выконваюць ролю эталона самага нізкага, прыземленага, гэта частка абутку, якая судакранаецца з зямлёй, наступае на зямлю, і якая часцей за ўсё зношваецца, псуецца, прыходзіць у нягоднасць. Таксама выконвае ролю “знака” культуры ў касцюмна-рэчавым кодзе культуры: падэшва сімвалізуе “рэчыўны ніз” і служыць для адмоўнай ацэнкі, для выражэння высокай ступені негатыву. У выніку і самі фразеалагічныя адзінкі выяўляюць эталанізаванае ўяўленне пра статус чалавека як нічога не вартага ў параўнанні з іншымі.

Міфалагічны пласт культуры выяўляецца ў цэлым шэрагу ФА, утвораных на базе зместу міфаў і легендаў розных народаў, як своеасаблівыя выразы для ўсведамлення і засваення такім чынам сфармуляваных нормаў этыкі і эстэтыкі, агульных для людзей пэўнай краіны ці цэлага свету. Напрыклад, ФА *кануць у лету* – ‘бяследна знікнуць, назаўсёды аказацца забытым’, узнікненне і існаванне якой абавязана выкарыстанню ўласнага матэрыялу і асновы мадэлі параўнання (параўн.: *як камень у ваду, як у ваду*

кануць, дзе кануць – “упасці кропляй”) і запазычанага, у прыватнасці, абавязана грэчаскай міфалогіі, дзе Лета – рака забыцця ў падземным царстве Аіда, ці царстве мёртвых, з якой душы тых, хто трапляў на той свет, пілі ваду, а адзін глыток гэтай вады прымушаў іх забываць зямлю і ўсё сваё жыццё на ёй. У выніку ФА *кануць у Лету* з’яўляецца крыніцай інфармацыі міфалагічнага сюжэта і перадае, як і фразеалагізаваныя ўласныя параўнанні (як у *ваду ўпаў / пайшоў* – ‘нечакана прапаў, знік’; як / *нібы / што ў ваду кануў* – ‘нечакана прапаў, знік’; як / *што ў ваду кануў* – ‘пра незразумелае знікненне’ [Ю-1977, 246]; як *камень у ваду* [С-1991, 68], да якіх далучаем як у *Нёман кануў* – ‘прапаў, знік, не паяўляецца куды-н.’ [Д-2000, 259], стэрэатыпнае ўяўленне аб бяспечным і хуткім знікненні, але з істотнай адметнасцю – гэта стэрэатып яшчэ і забыцця.

Ці возьмем фразеалагічныя адзінкі, што складаюць цэлую групу з кампанентам *балота*, выбар якога для ўтварэння новых адзінак абумоўлены не толькі наяўнасцю такіх мясцін на тэрыторыі Беларусі, колькі той іх роляй, сімвалізацыяй наймення гэтай рэаліі, што замацавана за названым прыродным аб’ектам, чаму паслужылі міфалагічныя ўяўленні пра балота як месца чарцей, пра балота, што “як элемент прыроднага ландшафту суаднесены ў міфапэтычных уяўленнях з хтанічным ярусам светабудовы, нячыстай сілай (часцей чортам), з ідэяй хаосу і дэструкцыі” [Міфалогія беларусаў 2011, 39]. У народных уяўленнях тварцом балота быў Чарнабог. І балота стала самым небяспечным для чалавека зямным месцам, у якім пануюць толькі Нядобрыя Духі і Багі [Шамак 2004, 199].

Утварэнне вобразаў ФА абавязана глыбінным міфалагічным уяўленням чалавека пра балота з замацаваным за ім негатывам і наданнем лексеме ролі знака для абазначэння пэўнай сімволікі. У выніку набыцця такой функцыі лексема *балота* і была пакладзена ў аснову стварэння вобразаў ФА беларускай мовы. Напрыклад, <з> *аднаго балота чэрці* – ‘абсалютна аднолькавыя ў якіх-небудзь адносінах, без розніцы’ сваім вобразам і складнікамі нясе адмоўную ацэнку праз прыкмету падабенства, выражае негатыв да людзей, якія падобныя ў чым-небудзь, што не адпавядае нормам. Адмоўнае стаўленне даводзіцца яшчэ і праз выкарыстанне кампанента *чэрці* як наймення антрапаморфнай і дэманалагічнай істоты славянскай міфалогіі, якая нават у міфалогіі ацэньваецца невысока. Так, адзначаецца, што чорт “істотна адрозніваецца ад

д'ябла (ці сатаны)”, з'яўляецца сярод падобных сабе істотай не самага высокага “рангу”, паколькі жыве ў балоце [Мифы Беларусі 2014, 307], і, дадамо, на аснове чаго і параўноўваюцца з ім людзі паводле сваіх, несумненна, негатыўных прыкмет, што ўласцівы ці замацаваны як стэрэатыпныя ўяўленні пра чорта. Кампанент *аднаго* суадносіцца з лічбавым кодам культуры і сімвалізуе адзінства, яднанне, адно цэлае і аднолькавасць (параўн. сінанімічныя да прыведзенай адзінкі яшчэ *аднаго крою; аднаго поля ягады; адным лыкам шытыя; адным мірам мазаны; з аднаго цеста <спечаны>; зроблены на адзін капыл; на адзін лад; на адзін манер*, дзе тая ж сімволіка кампанентаў *адным, адзін*). У складзе ФА кампанент *балота* суадносіцца з прыродна-ландшафтным кодам, успрымаецца як нейкае месца без пэўных прасторавых каардынат, што служыць для ацэнкі гэтага месца як патэнцыяльна небяспечнага. А ў спалучэнні з факультатыўным кампанентам <з> у сучасным выкарыстанні фразеалагізма – з прасторавым кодам, і такім чынам ФА сімвалізуе “чужую” прастору, супрацьпастаўленую “сваёй”, выражаючы і ўзмацняючы негатыўную канатацыю ўсяго выразу.

Фразеалагізм <з> *аднаго балота чэрці* ўспрымаецца на фоне метафары (балота прыпадабняецца да жанчыны-маці, якая нарадзіла дзяцей), а ў аснове вобраза адзінкі ляжыць метафара, што прыпадабняе людзей аднаго роду, сацыяльнага стану чарцям з аднаго балота. ФА <з> *аднаго балота чэрці* перадае стэрэатыпнае ўяўленне пра людзей (*чэрці*), якія падобныя адзін да другога сваімі не самымі лепшымі паводзінамі, поглядамі, адносінамі да жыцця.

Цікавым фактам беларускай фразеалогіі з'яўляецца наяўнасць аднолькавых па афармленні ФА з кампанентам *балота*: *чорт з балота* – ‘невядома хто’ і *чорт з балота* – ‘зусім неаўтарытэтны; невядома хто, наогул ніхто’ [Ю-1974, 190], якія ў адмоўнай ацэнцы і найменні чалавека збліжаюцца, але называюць яго паводле розных характарыстык – ‘невядома хто’ і, наадварот, ‘вядома хто, але ён не мае аўтарытэту’. Негатыўная канатацыя даводзіцца праз выбар двух кампанентаў – *чорт і балота*. Вобразы ФА адлюстроўваюць стэрэатыпны погляд (зусім неведомы ці вядомы, але не прызнаны як аўтарытэтная асоба) і з'яўляюцца эталонам неведомасці ці непрызнанасці, неўплывовасці.

У гаворках Гродзеншчыны зафіксаваны яшчэ дзве аднааформленыя фразеалагічныя адзінкі: *як чорт з балота* – ‘вельмі брудны, запэцканы хто-небудзь’ [Д-2000, 263] і *як чорт з балота* – ‘вельмі хутка, імкліва (выбегчы і пад.)’ [Д-2000, 263], якія ўтвораны ў выніку фразеалагізацыі параўнальных зваротаў. Адна ФА дае адмоўную характарыстыку знешняга выгляду чалавека, другая адмоўна характарызуе спосаб яго перамяшчэння.

Фразеалагізмы захоўваюць уяўленні беларусаў пра балота як месца збору нячыстай сілы (Балотнік, Багнік, Аржавеннік), ці мноства чарцей, якія заманьваюць людзей. Таму ФА нясуць устаноўку – папярэджанне, вучаць чалавека быць асцярожным на балоце, паколькі балота – гэта найперш небяспечнае месца. Таму негатыўная ацэнка новай адзінкі выцякае праз параўнанне мноства людзей з мноствам чарцей з балота [Ляшчынская 2018].

Біблейскі пласт культуры шырока прадстаўлены ў фразеалогіі, што выяўляецца праз адбор гатовых выразаў з біблейскіх тэкстаў як ужо фразеалагізаваных ці ў выніку іх пераасэнсавання, інтэрпрэтацыі тэкстаў Евангелля і яго асобных эпізодаў, як, напрыклад, *абяцаная зямля; ад Адама; арэдавы вякі; выпіць горкую чашу да дна; егіпецкая кара; каінава пячаць; манна нябесная; несці свой крыж; соль зямлі; Фама няверны; юдаў пацалунак; як іерыхонская труба* і інш.

Так, утварэнне і вытокі вобраза назоўнікавай ФА *соль зямлі* – ‘лепшыя прадстаўнікі народа, цвет якога-небудзь асяроддзя’ [Л 2008-2, 427] абавязаны выразу з Евангелля, дзе цытуюцца словы Ісуса вучням: “*Вы – соль зямлі*”. Ацэнка, што перадае ФА, не проста станоўчая, а нават узвышана станоўчая, асабліва ў параўнанні з аднаструктурнай ФА *пуп зямлі* – ‘самы важны, самы галоўны; лепшы за ўсіх’ як спосаб іранічнага наймення чалавека ці нават выражэння насмешкі. І гэта становіцца найбольш відавочным пры ўжыванні ФА ў маўленчай практыцы, параўн.: – *Вот люблю свайго брата настаўніка! Гэта – соль зямлі!* – крыкнуў ён, зірнуўшы на фельчара і старшыню (Я. Колас); *Зразумей, Аксень: людзі працы – соль зямлі* (І. Гурскі). Тут вобраз і высокая ацэнка, якая замацавана за гэтай адзінкай мовы, звязаныя з адборам кампанента *соль*, якая сімвалізуе самае важнае, без чаго нельга жыць і, як адзначае В. М. Макіенка, “*не кошт солі, не працаёмкасць яе здабычы і нават не смакавыя якасці сталі асновай пераасэнсавання гэтага*

прадукта харчавання ў фальклору і міфалогіі. Здаўна стала вядомай рэдкай ўласцівасць солі – ахоўваць прадукты (асабліва мясныя) ад гніення, кансерваваць іх” [Мокиенко 1986, 229, пераклад ВЛ]. Адсюль і асноўная сімволіка – сімволіка пастаянства, вечнасці, вернасці, сяброўства і павагі. І з абранай метафарай у аснове ФА, паводле якой людзі, што вызначаюцца найбольшай актыўнасцю, творчымі здабыткамі, людзі, прызнаныя і высока ацэненыя ў грамадстве, прыпадабняюцца да солі. А кампанент зямля ў вобразе ФА метанімічна сімвалізуе людзей, якія прадстаўляюць зямлю як краіну, зямлю як народ, зямлю як усё чалавецтва. Фразеалагічная адзінка *соль зямлі* набыла ролю эталона вызначэння і высокай ацэнкі эліты грамадства, народа, свету.

Фальклорны пласт культуры вызначаецца дзякуючы створаным фразеалагічным адзінкам, іх вобразам, унутранай форме, што раскрываюць і даводзяць мінулыя вераванні беларусаў, уласцівыя прымхі, павер’і і пад. Напрыклад, фразеалагічныя адзінкі з кампанентам *вада*, утварэнне якіх абавязана самым розным рытуалам, павер’ям беларусаў, што звязаны з вадой, тыпу яе выкарыстання ў час пачатку і канца вялікіх дзён (Чысты чацвер і Купалле), у знахарскай практыцы. Лічылася, што без вады немагчымы пераход на той свет, таму нябожчыка прынята абавязкова мыць як пасля смерці, так і пры вяртанні ў гэты свет, свет жывых, таму нованароджанае дзіця абавязкова мыюць на дзявяты дзень і хрысцяць у царкве на саракавы дзень народзін [Мифы Беларуси 2014, 54].

Звесткі пра мінулыя вераванні і ўяўленні, звязаныя ў свядомасці чалавека з вадой, знайшлі сваё адлюстраванне ў кампаратыўных фразеалагічных адзінках, дзе вада выступае эталонам параўнання. Напрыклад, ФА *як у кроплі вады* – ‘абсалютна дакладна і аднолькава (адлюстравання, бачыць і інш.)’ *ці як у ваду глядзеў* – ‘угадаў, нібы загадзя ведаў, нібы прадбачыў што-н.’; *як у ваду глядзеў* – ‘нібы ведаў загадзя’ [Ю-1977, 246] даносяць сучаснаму носьбіту гэтых адзінак былое ўяўленне чалавека пра ваду. І тады варта ўзгадаць, што ў мінулым вада падзялялася на мёртвую, лячэбную, і жывую, ці крынічную, пра якую, дарэчы, узгадваецца і ў Бібліі; што вада служыла незаменным атрыбутам пры гаданнях; што вада – гэта магутная магічная сіла. Да нашых дзён дайшло

вераванне аб здольнасці ведзьмакоў, чараўнікоў прадказаць лёс чалавека толькі гледзячы на паверхню вады, пры гэтым замаўляючы пэўныя словы. Сваім утварэннем названыя ідыёмы якраз і абавязаны вераванням, гаданням як аднаму са старажытных пластоў культуры нашага народа. Вобраз фразеалагізма *як у кроплі вады*, што ўтвораны на аснове фразеалагізацыі параўнання, узыходзіць да старажытных форм усведамлення свету і суадносіцца з прасторавым, прыродна-рэчавым (праз спалучэнне прыназоўніка *у* з назоўнікам *кроплі* ў форме Вінавальнага склону) і прыродным (праз кампанент *вады*) кодамі культуры. ФА пабудавана з дапамогай метафары, у якой *кропля* выступае эталонам мінімальнай меры, самай малой колькасці вады (параўн. *капля ў моры*), ці кроплі як адзінкі дакладнасці, а *вада* звязана са стэрэатыпным уяўленнем – з магчымасцю адлюстроўваць усё, што было, ёсць і будзе. ФА *як у кроплі вады* выступае ў ролі эталона дакладнасці бачання і тлумачэння падзей, прадбачання лёсу чалавека.

У аснове ФА *як у вадзе глядзеў* таксама ляжыць канструкцыя параўнання, якая набыла пераноснае значэнне, а зыходная сінтаксічная канструкцыя абавязана найменню магічнай аперацыі варажбітоў, якія гадалі на “чыстай”, “свежай” вадзе (параўн. *выводзіць на чыстую вадку* – ‘выкрываць чые-небудзь цёмныя справы, нядобрыя ўчынкі’), каб узгадаць таго, хто сурочыў каго-небудзь, зрабіў нядобрае (архетыпічныя супрацьпастаўленні “чысты – брудны”, “добры – нядобры”). ФА выяўляе сваю суаднесенасць найперш праз кампанент *ваду* з далёкім мінулым, з архаічнымі ўяўленнямі пра вадку як раку часу, у якой адлюстравана мінулае, сучаснае і будучае чалавецтва (параўн. *Шмат вады ўцякло; Што было, тое з вадой сплыло*), пра вадку, на якую дзяўчаты кідаюць вянкi з мэтай даведацца, выйдучь яны замуж ці не, пра вадку як субстанцыю, на якую глядзелі з мэтай варажбы – гідрамантыі. У сувязі з гэтым В. М. Макіенка піша: “Углядаючыся ў расплывістыя адлюстраванні прадметаў на паверхні рэк, азёр ці проста рандэлька з вадой, нашы продкі спрабавалі разгадаць свой лёс, знайсці падмацаванне правільнасці прынятых раішэнняў, прадбачыць чарговую пагрозу” [Мокиенко 2007, 233, пераклад ВЛ]. Адсюль становіцца зразумелым, як параўнанне, абраны метафарычны вобраз паслужылі асновай утварэння фразеалагічнага значэння новай адзінкі, асабліва такой

семы, як ‘прадбачыць’. Ідыёма *як у ваду глядзеў* сваім кампанентным складам выяўляе сувязь з антропным (праз кампанент *глядзеў*, дзе выразна перададзена роля зрокавага ўспрымання чалавека: *глядзець, бачыць* → *ведаць*), а таксама з прыродным і прасторавым (праз словаспалучэнне кампанентаў *у ваду*) кодамі культуры, якія надзелены культурным сэнсам. Таму ідыёма *як у ваду глядзеў* выступае ў ролі эталона, стэрэатыпа прадбачання ці меры вызначэння здагадлівасці, здольнасці чалавека прадбачыць, прадказаць што-небудзь.

У аснову метафарызацыі некаторых выразаў для ўтварэння фразеалагізмаў пакладзена народнае ўяўленне пра ваду як сімвал духоўнага і маральнага ачышчэння. Гэта, напрыклад, ідыёмы *выводзіць на чыстую ваду* – ‘выкрываць чые-небудзь цёмныя справы, нядобрыя ўчынкі’; *вывесці на чыстую ваду* – ‘выкрыць, выявіць махінацыі, непрыстойныя ўчынкі каго’ [М-К-1972, 43]; *вывадзіць на чыстую ваду* – ‘выкрываць’ [Ю-1972, 108]; *чыстай / чысцейшай / найчысцейшай вады* – ‘самы сапраўдны’, да якіх прымыкае дыялектная ідыёма *вывесці на халодную ваду* – ‘выкрыць кепскія ўчынкі каго-небудзь’ [Д-2000, 41]. Дарэчы, В. М. Макіенка заўважае, што “зварот *вывесці на чыстую ваду* ў XVIII стагоддзі ўжываўся ў асноўным у форме *вывесці на свежую ваду*, і размова звычайна ішла пра якое-небудзь махлярства, якое становілася яўным дзякуючы прадбачлівасці ці якім-небудзь звесткам пра гэтага чалавека ці справу” [Мокиенко 2007, 232]. І *вывесці на чыстую ваду* азначала ‘выклікаць на паверхню вады яго адлюстраванне’.

Усе названыя ідыёмы аб’яднаны кампанентам-прыметнікам, асабліва значным ў “характарыстыцы” вады як абраным вобразе, які асацыюецца з чыстай, свежай – ‘незабруджанай’ вадой, але характарызуецца найперш такім пераносным значэннем, як ‘маральна бездакорны, шчыры і сумленны, без брудных, карыслівых думак і дзеянняў’ і ‘які не мае ў сабе падману, хлусні’ [ТСБМ Т. 5. Кн. 2 – 1984, 333]. І толькі праз свежую, чыстую ваду як канал сувязі з памерлымі, якія прадказвалі будучае тым, хто жыве, можна было сказаць дакладна пра чалавека. І тут, як асабліва ў ФА *выводзіць на чыстую ваду* ці *вывесці на чыстую ваду*, выяўляюцца даўнія ўяўленні пра ваду, якой чалавек прыпісваў

цудадзейныя лекавыя і ачышчальныя ўласцівасці і праз якую можна было ўгадваць мінулае і будучае.

Метафарычны вобраз фразеалагічнай адзінкі *выводзіць на чыстую ваду* даводзіць, што ашуканства, падман, махлярства, нагавор ці розныя непрыстойныя і заганныя дзеянні чалавека можна выявіць, для чаго трэба вывесці на чыстую ваду, ці тую ваду, якая падкажа, выявіць брудныя справы, думкі, намеры. ФА суадносіцца з антропна-дзейнасным кодам культуры праз кампанент *вывесці*, з прасторавым і прыродна-ландшафтным – праз спалучэнне *на чыстую / халодную ваду* і перадае стэрэатыпнае ўяўленне аб неабходнасці выкрыцця махінатараў і ашуканцаў.

Аналіз фразеалагічных адзінак з кампанентам *вада* дазваляе адзначыць, што дамінантны сэнс найбольшай колькасці адзінак з гэтым кампанентам звязаны са старажытнымі ўяўленнямі аб вадзе, выражанымі ў свабодных словазлучэннях, як правіла, і ў пэўнай колькасці фразеалагічных адзінак са структурай параўнальнага звароту. Але пры гэтым шматлікія пераасэнсаваныя спалучэнні слоў (як другасных адзінак мовы і адзінак «мовы» культуры) абавязаны сваім узнікненнем старажытным формам усведамлення і асэнсавання свету, у прыватнасці, звязаных з вадой і ўяўленнямі, вераваннямі, прымхамі чалавека аб ёй у далёкім мінулым.

Гістарычны пласт культуры адлюстраваны і выяўляецца ў многіх фразеалагічных адзінках, выток утварэння якіх звязаны з гістарычнымі звесткамі з жыцця нашага ці іншых народаў у розныя часы іх існавання. Выбар найменняў гістарычных падзей, фактаў, як і іншых зыходных, базавых, ці матывацыйных, сродкаў для ўтварэння фразеалагічных адзінак абавязаны неабходнасці вобразнага, запамінальнага і дакладнага адлюстравання пэўнага правіла (часцей праз антыправіла), устаноўкі, нормы паводзін, прынятых этычных нормаў праз усведамленне і вобразнае бачанне важных гістарычных падзей, гістарычных асоб і пад. У выніку ў складзе ідыёмаў адзначаюцца пэўныя ўласныя імёны рэальных людзей, падзей, мясцовасці – антрапонімы (*пад Катоўскага* (стрыгчы, стрыгчыся, падстрыгчы) – ‘дагала, зусім, поўнасцю’; *шапка Манамаха* – 1) ‘галаўны ўбор як сімвал царскай улады’; 2) ‘адзінае, паўнаўладнае кіраўніцтва дзяржавы’; як *Заблоцкі на мыле* – ‘зусім нічога, ніколькі ці амаль нічога, амаль ніколькі не

(зарабіць і інш.); як *папа Карла* – ‘напружана, высільваючыся (рабіць, працаваць)’ і інш.), тапонімы (*адкрываць Амерыку* – 1) ‘знаходзіць, выяўляць што-небудзь зусім новае, невядомае’; 2) ‘гаварыць, аб’яўляць пра даўно ўсім вядомае’; *кануць у лету* – ‘быць забытым, назаўсёды знікнуць’; *прапасці як швед пад Палтавай* – ‘зусім, канчаткова’) ці вытворныя ад іх кампаненты (*адгароджвацца кітайскай сцяной* – ‘вельмі моцна, наглуха адасабляцца, адмяжоўвацца ад каго-ці чаго-небудзь’; *мамаева пабоішча* – ‘вялікая сварка, бойка’; у *Магілёўскую губернію трапіць, папасці, збірацца* і пад.) – ‘у замагільны свет, супрацьпастаўлены зямному жыццю’).

Напрыклад, беларуская адзінка як *Мамай / Батый прайшоў* – ‘дзе-небудзь поўны беспарадак, неразбярыха’ лічыцца паўкалькай з рускай мовы. ФА ўтворана на аснове параўнальнага звароту і звязана з гістарычным фактам – апушташальным нашэсцем на Русь у XIV ст. татараў пад кіраўніцтвам хана Мамая, які ў 1378 годзе разбурыў Ніжні Ноўгарад і Разань, але быў спынены маскоўскім князем Дзімітрыем Данскім; праз два гады Мамай зноў прыйшоў на рускія землі, але пацярпеў поўны разгром у знакамітай Кулікоўскай бітве (1380). У аснове вобраза фразеалагізма ляжыць важнае ў рускіх нацыянальнае ўяўленне пра качэўнікаў-захопнікаў як страшэнную, бязлітасную і разбуральную сілу, а імя Мамай становіцца сімвалам ажыццяўлення гэтай сілы.

Літаратурна-публіцыстычны пласт культуры выяўляецца ў фразеалагічных адзінках, што абавязаны сваім утварэннем твораў розных жанраў, разнастайных аўтараў з розных краін, ці літаратуры, якая сама па сабе складае пласт культуры кожнага народа і народаў свету. І гэта ўтвораная на базе непасрэдных выразаў з пэўных твораў у выніку пераасэнсавання фразеалагічнага адзінкі тыпу *браты нашы меншыя* – ‘звяры (свойскія ці прыручаныя чалавекам)’; *вайна з ветракамі* – ‘дарэчная трата сіл, здольнасцей у барацьбе з уяўнай небяспекай ці несапраўднымі цяжкасцямі’; *варона ў паўлінавых пёрах* – ‘чалавек, які марна імкнецца паказаць сябе лепшым, больш значным, чым ён ёсць на самай справе’; *дзям’янава юшка* – ‘тое, што назойліва прапануецца каму-небудзь у вялікай колькасці’; *ківаць на Пятра* – ‘звальваць віну на іншага’; *людзьмі звацца* – ‘быць свабоднымі, шчаслівымі,

займаць у жыцці належнае чалавеку месца’; *свінтус грандыёзус* – ‘ганебны, няўдзячны чалавек, нахабнік’; *трышкаў кафтан* – ‘непапраўнае становішча, сітуацыя, калі з ліквідацыяй адных недахопаў непазбежна ўзнікаюць другія’; *унтэр прышыбееў* – ‘самачынны ахоўнік парадку, душыцель свабоды’; *хварэць на пана* – 1) ‘доўга спаць, вылежвацца’ і 2) ‘весці сябе высакамерна, фанабэрыста, выяўляючы нечаканыя звычаі, імкненне да раскошы і пад.’; *як дзядзька ў Вільні* – ‘збянтэжана, непрывычна, ніякавата (адчуваць сябе, паводзіць сябе і пад.)’; *як шчыгрынавая скура* – ‘прыкметна, адчувальна (скарачацца, звужацца, меншаць і пад.)’.

Напрыклад, ФА *трышкаў кафтан / каптан* – ‘непапраўнае становішча, сітуацыя, калі з ліквідацыяй адных недахопаў непазбежна ўзнікаюць другія’ лічыцца калькай з рускай мовы і абавязана сваім узнікненнем аднайменнай байцы І. А. Крылова [Лепешаў 2004, 370]. Паводле зместу байкі, яе герой Трышка адразуе рукавы, каб залатаць дзіркі на локцях кафтана, а каб падоўжыць кароткія рукавы, абразеае полы. У выніку кафтан сапсаваны. Пераасэнсаваны выраз фразеалагізаваўся, і вобраз фразеалагізма выступае ў ролі эталона безвыходнасці як выніку бяздумнага, паспешлівага рашэння праблем.

Аналіз ФА беларускай мовы дазваляе адзначыць, што ў любым фразеалагічным знаку ўтрымліваецца значны аб’ём дыферэнцыяльнай культурнай інфармацыі: архетыпічная, міфалагічная, рэлігійная, а яшчэ эмацыянальна-пачуццёвая, этычная і эстэтычная інфармацыя. Праўда, розныя тыпы культурнай інфармацыі не выступаюць як адасобленыя, хутчэй, наадварот, але яны ўпарадкаваныя, узаемазвязаныя і нават узаемаабумоўленыя.

Напрыклад, ФА *свяціць голым целам / пузам / задам* ці *свяціць голым жывотам / целам // свяціць голымі жыватамі* – ‘вельмі бедна апранацца, насіць падраную вопратку’ праз свае кампаненты суадносіцца з антропным і саматычным кодамі культуры, а ідыёма *трэсці трантамі / рыззём* – з антропным праз кампанент *трэсці*, а праз кампаненты *транты / рыззё* – з рэчыўным кодамі культуры. Выкарыстанне варыянтных кампанентаў *цела – жывот – пуза – зад* (выяўляецца суаднесенасць з саматычным кодам культуры) у названых адзінках выяўляе ступень узрастання адмоўнай ацэнкі, негатыву ў адносінах да адзетага такім чынам чалавека і ўплывае на абмежаванае выкарыстанне фразеалагічных адзінак. Вобразы

ідыёмаў узыходзяць да архетыпічнага супрацьпастаўлення “адкрыты – закрыты” і адпаведна “дрэнна – добра” і служаць выражэнню культурнай устаноўкі беларусаў на пачуццё сораму і парушэнне нормы адносна адзення, праз якое відаць цела. Вось чаму гэтыя адзінкі суадносяцца яшчэ і з рэлігійна-духоўным кодам, ці з пэўнымі рэлігійна-маральнымі ўстаноўкамі і ўяўленнямі беларусаў. У фразеалагічных адзінках знаходзіць адлюстраванне мінулае ўяўленне пра недапушчальнасць адкрытага цела для ўспрымання іншымі як своеасаблівага граху чалавека, што абумоўлена найперш супастаўленнем цела і душы як матэрыяльнага першага, якое можа быць апаганена, і духоўнага другога, а таксама падранага адзення як бессаромнасці, ляюты і падобных негатыўных якасцей чалавека. У аснове вобраза гэтых ФА ляжыць антрапаморфная метафара, якая прыпадабняе бедна апранутага чалавека, які перажывае пачуццё сораму за свячэнне голым целам ці трасенне трантамі (параўн.: *транты* – ‘лахманы; старая падраная адзежа, бялізна’ [ТСБМ Т. 5. Кн. 1 – 1983, 509] ці рыззём (параўн.: *рыззё* – ‘старое, падранае адзенне’ [ТСБМ Т. 4 – 1980, 735]). Сваймі вобразамі адзінкі даводзяць, што ў такім адзенні неэтычна быць чалавеку, і перадаюць стэрэатыпнае ўяўленне пра адмоўнае стаўленне да чалавека ў старым падраным адзенні, праз якое можна бачыць голае цела (а гэта грэшна з пункту гледжання рэлігійна-маральнай этыкі), ці ў такім адзенні, якое трасецца на чалавеку.

Фразеалагічныя адзінкі, што ў сваіх вобразах адлюстравалі і данеслі да нашага часу ў нязменным выглядзе культурныя здабыткі свайго часу, даводзяць этычную і эстэтычную інфармацыю, якая вызначаецца як вяршыня агульнакультурнай мадальнасці ўспрымання пэўнага факта, абазначанага фразеалагічнай адзінкай, перадаецца ў вобразах фразеалагізмаў беларускай мовы як сродак давадзення яе да адрасата і па праву характарызуецца як «ядро» культурнай канатацыі (паводле В. М. Тэлія).

Так, напрыклад, фразеалагічныя адзінкі *ставіць палкі ў кола* – ‘знарок перашкаджаць каму-, чаму-небудзь’; *напускаць туману* – ‘уносіць няяснасць, няпэўнасць у якую-небудзь справу, забытваць каго-небудзь’ ці дыялектны варыянт *туману напускаць / падпускаць* – ‘знарок забытваць справу’ [Ю-1977, 116]; *падліваць*

масла ў агонь – 1) ‘абвастраць непрыязныя адносіны паміж кім-небудзь’; *падліваць смалы ў агонь* – ‘абвастраць непрыязныя адносіны паміж кім-небудзь, узмацняць якія-небудзь пачуцці, настроі і пад.’; *падкідваць жару ў агонь* – ‘абвастраць адносіны’ [Д-2000, 147] – гэта тыповыя ўяўленні, стэрэатыпы каварных паводзін, яны найперш закліканы да вобразнага выражэння неэтычнасці такіх дзеянняў, іх асуджэння і адмоўнай ацэнкі, тым самым названыя фразеалагічныя адзінкі выконваюць ролю эталонаў і выступаюць як моўныя экспаненты культурных знакаў, фармулюючы законы і правілы ва ўзаемаадносінах паміж людзьмі ці адносінах аднаго чалавека да другіх: не рабі зла, не шкодзь нікому, не жадай дрэннага каму-небудзь.

У аснове фразеалагізмаў *падліваць масла ў агонь*, *падліваць смалы ў агонь* ці *падкідваць жару ў агонь* ляжыць метафара, паводле якой абвастрэнне адносінаў паміж людзьмі ці выражэнне прычыны інтэнсіўнасці яго праяўлення прыпадабняецца да падлівання масла ці смалы, падкідвання жару ў агонь, які ад гэтага, як вядома, становіцца большым, мацнейшым. Дзеяслоўны кампанент *падліваць* ці *падкідваць* выступае сродкам сувязі фразеалагізма з антропна-дзеясным кодам культуры: названае дзеянне выконвае чалавек з пэўнай негатыўнай мэтай, паколькі ўмешвацца і шкодзіць, ствараць непрыязныя адносіны паміж людзьмі, з’яўляецца адхіленнем ад звычайных чалавечых нормаў паводзін. Назоўнікавы кампанент *агонь* выступае са сваёй сімволікай – ‘бяды’, ‘няшчасце’. На аснове добра вядомых характарыстык і ацэнак агню ў выніку практычнага вопыту чалавек суадносіць фразеалагізм з прыродным кодам культуры. Кампаненты *масла*, *смала*, *жар* выступаюць «сродкамі» дасягнення пастаўленай мэты на аснове ведаў чалавека пра іх узмацняльнае дзеянне на агонь. У выніку вобразы фразеалагізмаў успрымаюцца як перадача стэрэатыпнага ўяўлення пра магчымасці ўзнікнення непрыязнасці, разладу паміж блізкімі людзьмі і тыповыя прычыны гэтага – умяшанне як пэўнае дзеянне збоку.

Да прыведзеных адзінак далучаецца група аднаструктурных фразеалагізмаў з блізкім значэннем і з той жа адмоўнай канатацыяй: *кідаць агонь у хату* – ‘выклікаць сварку, спрабаваць пасварыць каго- з кім-небудзь’; *падкінуць / укінуць агню ў хату* – ‘выклікаць сварку, пасварыць каго- з кім-небудзь’; *кідаць / кінуць /*

укінуць агонь у хату – ‘унесці разлад у сямейныя адносіны, пасварыць’ [Д-2000, 101]. У адрозненне ад папярэдніх адзінак, якія азначаюць ускладненне нацягнутых адносін паміж людзьмі, абвастрэнне іх такімі спосабамі ўздзеяння, як падліваннем масла ці смалы ў агонь, адлюстроўваецца новая сітуацыя – удакладняецца месца дзеяння (хата, праз якую вызначаецца пэўная і абмежаваная прастора, у якую ці да якой скіравана названае дзеянне з агнём.

Кампанент *хата* ўжываецца як указанне на аснове метаніміі на месца пражывання сям’і, родных, мужыка і жонкі і іншых сямейнікаў, а мэта дзеяння *кідаць, падкінуць / укінуць* – унесці разлад, расстроіць адносіны паміж блізкімі, роднымі. Дзеяслоўны кампанент *кідаць* (разумеецца як пастаянна, шмат разоў) ці *падкінуць / укінуць* (аднаразова пашкодзіць, нанесці шкоду) выяўляюць агрэсіўнае дзеянне чалавека збоку ў адносінах да тых, хто ў хаце (параўн. фразеалагічныя адзінкі з тым жа дзеяслоўным кампанентам: *кінуць зайца; кінуць каменем / камень; кінуць камень у агарод; кінуць косць; кінуць пальчатку; кінуць у твар; кінуць цені і інш.*).

Кожны з кампанентаў прыведзеных фразеалагізмаў выступае носьбітам культурнай інфармацыі і выяўляе сувязі з пэўным кодам культуры беларусаў: *кідаць, падкінуць, укінуць* – з антропна-дзеясным як выкананне дзеяння чалавека з мэтай нашкодзіць; *хата* – з архітэктурна-будаўнічым, *у хату* – з прасторавым, што сімвалізуе абмежаваную, сваю прастору, якая адрозная ад чужой і прадстаўляе блізкіх людзей, сямейнікаў у адрозненне ад чужых; *масла, смала* – з артэфактна-рэчавым ці прыродным як знакі рэчаў-сімвалаў, *агонь* – з прыродна-стыхійным, за якім замацавана сімволіка негатыву праз уздзеянне і яго вынікі як адной з самых разбуральных, знішчальных стыхій прыроды, што нясе пагрозу чалавеку, бяду, няшчасце і функцыянуе ў прыродна-стыхійным кодзе культуры ў ролі знака «мовы» культуры. У выніку ідыёмы *кідаць агонь у хату* – ‘выклікаць сварку, спрабаваць пасварыць каго- з кім-небудзь; *падкінуць / укінуць агню ў хату* – ‘выклікаць сварку, пасварыць каго- з кім-небудзь’ і *кідаць / кінуць / укінуць агонь у хату* – ‘унесці разлад у сямейныя адносіны, пасварыць’ перадаюць стэрэатыпнае ўяўленне пра злыя, нядобрыя дзеянні каго-небудзь збоку, чужых людзей адносна ладу ў сям’і,

у сямейных адносінах іншых людзей і з жаданнем іх пасварыць, унесці разлад паміж імі.

Ці возьмем ідыёму *лізаць боты / ногі / пяты / пяткі* – ‘падлізвацца, падхалімнічаць’, якая служыць для выражэння пагарды да няшчырых, фальшывых паводзін прыстасаванца, падхаліма і нясе выразна адмоўную ацэнку. Тут на аснове метаніміі боты як частка замяняюць ці прадстаўляюць цэлае – чалавека як прадстаўніка ўлады, багацця, перавагі перад другімі праз сімваліку кампанента *боты*. Вобраз ФА даводзіць, што перад такім чалавекам другі прыніжаецца, паддобрываецца да яго, падлізваецца, і менавіта такім вобразам гэта і асуджаецца, што даводзіцца праз выкарыстанне кампанента-дзеяслова *лізаць*, які ўтварае пры спалучэнні з кампанентам *боты* ці іншым варыянтным найменнем “нізу” чалавека – *нага*, *пята* ці *пятка* новую адзінку з адметным сэнсам і разам з тым якая поўнасьцю не страчвае сваё значэнне – ‘праводзіць языком па чым-небудзь’, а тут па ботах як віду абутку. Фразеалагізм, акрамя антропнага і касцюмна-рэчавага кодаў культуры, суадносіцца таксама з духоўным кодам як з сукупнасьцю маральных установак і ўяўленняў, паводле якіх падхалімства, падлізванне, падладжванне служыць паказчыкам няшчырасці, пэўных намераў чалавека, якія ацэньваюцца крайне негатыўна. Метафарычны вобраз фразеалагізма, дзе падхалімства, падлізванне, падладжванне прыпадабняецца да лізання ботаў, выступае ў ролі стэрэатыпнага ўяўлення аб няшчырых адносінах і выражэнні падладжвання з карыслівымі мэтамі як абстрактнага паняцця ці аб дзеяннях падхаліма і прыстасаванца і яго асуджэння.

Такім чынам, вобразы ФА даюць ход развіцця іх культурнай інтэрпрэтацыі і дазваляюць устанавіць культурную канатацыю, тым самым выяўляючы іх двайную суаднесенасць з культурай: самі фразеалагізмы як адзінкі мовы – гэта ўжо мова культуры, паколькі “літаральнае” яе прачытанне суадносіць вобраз са стэрэатыпным, эталонным ці сімвальна значным для беларускай лінгвакультурнай грамадскасці светабачаннем, у якім адлюстравалася якая-небудзь уласцівасць, выпадак, з’ява ці сітуацыя – з аднаго боку, а з другога – гэты вобраз, які ўсведамляецца і інтэрпрэтуецца носьбітамі дадзенай мовы ў адпаведнасці з іх культурнай кампетэнцыяй [Телия 1996, 251].

ЗАКЛЮЧЭННЕ

На працягу апошніх дзесяцігоддзяў моваведы розных краін на першы план вынеслі шэраг ідэй, сярод якіх важнейшае тэарэтычнае палажэнне лінгвакультуралогіі аб тым, што “чалавек – культура – мова” непадзельныя (В. А. Маслава), што мова транслюе культуру, г.зн. аказвае ўплыў на спосаб светаразумення, характэрны той ці іншай лінгвакультурнай супольнасці (Е. А. Апарына), што базавым з’яўляецца паняцце культурнай канатацыі як спосабу ўвасаблення культуры ў моўны знак (В. М. Тэлія, В. І. Карасік). Працы Й. Л. Вайсгербера, Ю. М. Лотмана, В. М. Тэлія і многіх іншых лінгвістаў паклалі пачатак новаму падыходу да вывучэння моўных знакаў.

Канец XX – пачатак XXI стагоддзя характарызуецца бурным росквітам кагніталогіі, у межах якой былі сфарміраваны кагнітыўная фразеалогія, лінгвакультуралогія. Увага гэтых навук скіравана на вызначэнне ў фразеалагічнай падсістэме мовы неаддзельнай часткі экстралінгвістычнай рэальнасці, на пошук культуралагічнай інфармацыі.

Фразеалагічныя адзінкі беларускай мовы фіксуюць галоўнае ў жыцці нашага народа, мудрасць папярэдніх пакаленняў, а таму з’яўляюцца крыніцай пазнання ўстановак культуры беларусаў, іх менталітэту, складу розуму і спосабаў пазнання свету, яго вербальнага адлюстравання. Яны дазваляюць пранікнуць у далёкае мінулае не толькі мовы, але гісторыі і культуры іх стваральнікаў і носьбітаў, пазнаць перададзены ад пакалення да пакалення і захаваны ў іх вопыт пэўнай лінгвакультурнай супольнасці.

У сувязі з такой спецыфікай, і найперш кансерватыўнасцю і высокай ступенню акумулятыўнасці, фразеалагічныя адзінкі выступаюць асаблівымі кагнітыўна-семіятычнымі адзінкамі мовы, вербальным вынікам пазнання і ўспрымання свету, і разам з тым адзінкамі, у якіх у сціслай вобразнай форме зафіксаваны шматвяковы вопыт мінулых пакаленняў беларусаў.

Лінгвакультуралогія апіраецца на ідэю аб акумуляцыйнай функцыі мовы, дзякуючы якой у мове ўвогуле і фразеалагічных адзінках у прыватнасці адлюстроўваецца, захоўваецца і транслюецца практычны вопыт народа, яго светаадчуванне і культура.

Вывучэнне фразеалагічных адзінак скрозь прызму пазнання мыслення, культурнай інфармацыі раскрывае пазнавальны вопыт народа, дазваляе спазнаць і засвоіць гэты вопыт.

Мова з'яўляецца аптымальным сродкам выражэння культурных сэнсаў, спрыяе захаванню і трансляцыі “агульнага запаса культурных каштоўнасцей, інакш кажучы, інвентара культуры” [Трубецкой 1995, 85]. Вывучэнне фразеалагічных адзінак у новых аспектах іх зместу, ролі і прызначэння абумоўлена пашырэннем міжнародных адносін і паглыбленнем ўзаемаразумення паміж народамі, што выклікае неабходнасць пільнай увагі да пытанняў мовы і культуры кожнага народа.

Прынятыя скарачэнні:

Д-2000 – Даніловіч, М. А. *Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзенічыны*. Гродна: ГрДУ.

ЛЕПЕШАЎ 2008 – Лепешаў, І. Я. *Слоўнік фразеалагізмаў*. У 2 т. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2008. 1 Т. – 672 с., 2 Т. – 704 с.

М-К-1972 – Мяцельская, Е. С., Камароўскі, Я. М. *Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі*. Мінск: БДУ.

С-1991 – Санько, З. *Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем*. Мінск: Навука і тэхніка.

ТСБМ – *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*. У 5 Т. Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя, 1977 – 1984.

Ю-1972 – Юрчанка, Г. Ф. *І коціцца і валіцца*. Мінск: Навука і тэхніка.

Ю-1974 – Юрчанка, Г. Ф. *І сячэ і паліць*. Мінск: Навука і тэхніка.

Ю-1977 – Юрчанка, Г. Ф. *Слова за слова*. Мінск: Навука і тэхніка.

Я-1968 – Янкоўскі, Ф. М. *Беларуская фразеалогія: фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне*. Мінск: Вышэйшая школа.

БІБЛІАГРАФІЯ

АРУТЮНОВА 1991: Арутюнова, Н. Д. *Истина: фон и коннотация. // Логический анализ языка. Культурные концепты*. М.: Языки славянской культуры, с. 21–30.

АРУТЮНОВА 1999: Арутюнова, Н. Д. *Язык и мир человека*. М.: Школа «Языки русской культуры».

ВЕЖБИЦКАЯ 1997: Вежицкая, А. *Язык. Культура. Познание*. М.: Русские словари.

ВЕЖБИЦКАЯ 1999: Вежицкая, А. *Семантические универсалии и описание языков*. М.: Школа «Языки русской культуры».

- ГУДКОВ – КОВШОВА 2007: Гудков, Д. – Ковшова, М. *Телесный код русской культуры: материалы к словарю*. М.: Гнозис.
- ГУМБОЛЬДТ 1984: Гумбольдт, В. *Избранные труды по языкознанию*. М.: Прогресс.
- ДАНИЛОВИЧ 2003: Данилович, М. А. Агульнана родные слова ў структуры дыялектных фразеалагізмаў. // *Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины*. № 6 (21), с. 54–60.
- ДОБРОВОЛЬСКИЙ 1993: Добровольский, Д. О. Идиоматика в тезаурусе языковой личности. // *Вопросы языкознания*. № 2, с. 5–15.
- ЖУКОВ – СИДОРЕНКО – ШКЛЯРОВ 2005: Жуков, В. П., Сидоренко, М. И., Шкляров В. Т. *Толковый словарь фразеологических синонимов русского языка*. Под ред. В. П. Жукова. 2-е изд., М.: ООО «Изд-во Астрель»: ООО «Изд-во АСТ»: ЗАО ИПП «Ермак», 2005.
- ИВАШКО 1994: Ивашко, Л. А. *Диалектная фразеология и ее формирование на базе лексики народной речи*: Дис. в форме научного доклада на соискание ученой степени доктора филологических наук. СПб: СПб. гос. университет.
- КАРАСИК 1996: Карасик, В. И. Культурные доминанты в языке. // *Языковая личность: культурные концепты*. Волгоград; Архангельск: Пермена, с. 3–16.
- КАРАСИК 2001: Карасик, В. И. О категориях лингвокультурологии. // *Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности*: сб. научн. трудов ГВПУ. Волгоград: Перемена, с. 5–9.
- КАРАСИК 2004: Карасик, В. И. *Языковой круг: Личность, концепт, дискурс*. М.: Гнозис.
- КАРАУЛОВ 2000: Караулов, Ю. Н. Семантический гештальт ассоциативного поля и образы сознания. // *Языковое сознание. Содержание и функционирование*. М., с. 107–109.
- КОВШОВА 2012: Ковшова, М. Л. *Лингвокультурологический метод во фразеологии. Коды культуры*. М.: Книжный дом ЛИБРОКОМ.
- КОВШОВА 2015: Ковшова, М. Л. *Семантика головного убора в культуре и языке. Костюмный код культуры*. М.: Гнозис.
- КРАСНЫХ 2014: Красных, В. Некоторые базовые понятия психолингвокультурологии (в развитие идей В. Н. Телия). // *Язык, сознание, коммуникация*. М.: МАКС Прес. Вып. 50, с. 167–175.
- КУБРЯКОВА 1999: Кубрякова, Е. С. Языковое сознание и языковая картина мира. // *Филология и культура: материалы межд. конф. 12-14 мая 1999 г.* Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, Ч. 1, с. 6–13.
- КУНИН 1996: Кунин, А. В. *Курс фразеологии современного английского языка*. Изд. 2-е, перераб. М.: Высш. школа, Изд. центр «Феникс».
- ЛАКОФФ 2004: Лакофф, Дж. *Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории говорят нам о мышлении*. М.: Языки славянской культуры.

- ЛЕПЕШАЎ 1998: Лепешаў, І. Я. *Фразеалогія сучаснай беларускай мовы*. Мінск: Вышэйшая школа.
- ЛЕПЕШАЎ 2006: Лепешаў, І. Я. *Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства*. Гродна: ГрДУ.
- ЛЕПЕШАЎ 2004: Лепешаў, І. Я. *Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў*. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя.
- ЛЯШЧЫНСКАЯ 2010: Ляшчынская, В. А. *Сучасная беларуская мова*. Мінск: РІВШ.
- ЛЯШЧЫНСКАЯ 2012: Ляшчынская, В. А. *Фразеалагічная эмацыянальная канцэптасфера беларусаў*. Мінск: РІВШ.
- ЛЯШЧЫНСКАЯ 2014: Ляшчынская, В. А. Культурныя эталоны і стэрэатыпы ў фразеалагізмах беларускай мовы са значэннем 'працаваць' і 'гультайнічаць'. // *Веснік Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта*. Серыя 3. Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. № 1, с. 43–51.
- ЛЯШЧЫНСКАЯ 2015: Ляшчынская, В. А. *Базавыя канцэпты фразеалагічнай карціны свету беларусаў*. Мінск: РІВШ.
- ЛЯШЧЫНСКАЯ 2018: Ляшчынская, В. А. *Канцэпты прыродных стыхій у фразеалагічнай карціне свету беларусаў: агонь, вада, зямля і паветра*. Мінск: РІВШ.
- МИФЫ БЕЛАРУСИ 2014: *Мифы Беларуси*. Авт.-сост. В. В. Адамчик. Минск: Харвест.
- МІФАЛОГІЯ БЕЛАРУСАЎ 2011: *Міфалогія беларусаў: Энцыклапедычны слоўнік*. Склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. Мінск: Беларусь.
- МОКИЕНКО 1986: Мокиенко, В. М. *Образы русской речи*. Л.: ЛГУ.
- МОКИЕНКО 1989: Мокиенко, В. М. *Славянская фразеология*. М.: Высшая школа.
- МОКИЕНКО 1999: Мокиенко, В. М. *Образы русской речи: Историко-этимологические и этнолингвистические очерки фразеологии*. СПб.: Фолио-Пресс.
- МОКИЕНКО 2007: Мокиенко, В. М. *Загадки русской фразеологии*. 2-е изд., перераб. СПб.: «Авалон», «Азбука-классика».
- ОЖЕГОВ 1974: Ожегов, С. И. О структуре фразеологии (В связи с проектом фразеологического словаря русского языка). // *Лексикология. Лексикография. Культура речи*. М.: Высшая школа, с. 182–219.
- ПИМЕНОВА 2011: Пименова, М. В. Исследование ментальности русского народа. // В. В. Колесов, М. В. Пименова *Языковые основы русской ментальности*. 2-е изд., испр. и доп. Кемерово: КеМГУКИ.
- ПОПОВА – СТЕРНИН 2001: Попова, З. Д. – Стернин, И. А. *Очерки по когнитивной лингвистике*. Воронеж: Истоки.
- СОЛОДУБ 1997: Солодуб Ю. П. Сопоставительный анализ структуры лексического и фразеологического значений. // *Филологические науки*. № 5, с. 43–54.
- СТЕПАНОВ 2001: Степанов, Ю. С. В мире семиотики. // *Семиотика. Антология*. М., с. 5–42.

- ТЕЛИЯ 1977: Телия, В. Н. Вторичная номинация и ее виды. // *Языковая номинация. Виды наименований*. М.: Наука, с. 129–221.
- ТЕЛИЯ 1996: Телия, В. Н. *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. М.: Школа «Языки русской культуры».
- ТЕЛИЯ 2004: Телия, В. Н. Фактор культуры и воспроизводимость фразеологизмов – знаков-микротекстов. // *Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура*. М.: Языки славянской культуры, с. 674–684.
- ТРУБЕЦКОЙ 1995: Трубецкой, О. Н. *Этногенез и культура древнейших славян: Лингвистические исследования*. М.: Наука.
- ЧАЧОТ 1989: Чачот, Я. *Наваградскі замак: Творы*. Мінск: Маст. літаратура.
- ШАМАК 2004: Шамак, А. А. *Міфалогія Беларусі: нарысы*. Мінск: Сэр-Віт.
- ЯНКОЎСКИ 1972: Янкоўскі, Ф. М. *Роднае слова*. Выд. 2-е, дапр. і дап.; пад рэд. М. С. Яўневіча / Ф. М. Янкоўскі. Мінск: Вышэйшая школа.
- ЯНКОЎСКИ 1978: Янкоўскі, Ф. М. *Беларуская мова*. 3-е выд., дапр. Мінск: Вышэйшая школа.

Слоўнікі

- ДАНІЛОВІЧ 2000: Даніловіч, М. А. *Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзенічыны*. Гродна: ГрДУ.
- ЛЕПЕШАЎ 2008: Лепешаў, І. Я. *Слоўнік фразеалагізмаў*. У 2 т.
Т. 1: А–Л. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2008. 672 с.
Т. 2: М–Я. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя, 2008. 704 с.
- МЯЦЕЛЬСКАЯ – КАМАРОЎСКИ 1972: Мяцельская, Е. С., Камароўскі, Я. М. *Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі*. Мінск: БДУ.
- САНЬКО 1991: Санько, З. *Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем*. Мінск: Навука і тэхніка.
- ТЛУМАЧАЛЬНЫ СЛОЎНІК БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ 1977–1984: *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*. У 5 т. Мінск: Беларуская Савецкая Энцыклапедыя, 1977–1984:
Т. 1. А – В [Рэд. тома М. П. Лобан] 1977. 608 с.
Т. 2. Г – К [Рэд. тома А. Я. Баханькоў] 1978. 768 с.
Т. 3. Л – П [Рэд. тома П. М. Гапановіч] 1979. 672 с.
Т. 4. П – С [Рэд. тома Г. Ф. Вештарт, Г. М. Прышчэпчык] 1980. 768 с.
Т. 5. Кн. 1: С–У [Рэд. тома М. Р. Суднік] 1983. 663 с.
Т. 5. Кн. 2: У – Я [Рэд. тома М. Р. Суднік] 1984. 608 с.
- ЮРЧАНКА 1972: Юрчанка, Г. Ф. *І коціцца і валіцца*. Мінск: Навука і тэхніка.
- ЮРЧАНКА 1974: Юрчанка, Г. Ф. *І сячэ і паліць*. Мінск: Навука і тэхніка.
- ЮРЧАНКА 1977: Юрчанка, Г. Ф. *Слова за слова*. Мінск: Навука і тэхніка.
- ЯНКОЎСКИ 1968: Янкоўскі, Ф. М. *Беларуская фразеалогія: фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне*. Мінск: Вышэйшая школа.

Вольга Ляшчынская

доктар філалагічных навук, прафесар
zshvedova@mail.ru

Прафесар кафедры беларускай мовы Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Францыска Скарыны, Гомель, Рэспубліка Беларусь.

Сфера навуковых інтарэсаў:

славістыка, лінгвадыдактыка, лінгвакультуралогія, культура маўлення, фразеалогія, лексікалогія, тэрміналогія, словаўтварэнне.

Спецыялізацыя ў рамках славістыкі:

руская мова, беларуская мова, выкладанне беларускай мовы як замежнай. Выкладанне дысцыплін на спецыяльнасці “Беларуская філалогія”: сучасная беларуская мова, стылістыка і культура маўлення, стылістычнае рэдагаванне і карэктура.

Volha Lyashchynskaya

Professor, Doctor of Philology

Professor of the Department of the Belarusian language in Francisk Skaryna Gomel State University, Gomel, Republic of Belarus.

Professional fields of interest:

Slavonic studies, linguodidactics, linguistic culturology, culture of speech, phraseology, lexicology, terminology, Word formation.

Specialization within Slavonic studies:

Russian and Belarusian studies, teaching Belarusian as a foreign language, Teaching subjects within the study programme Belarusian philology: modern Belarusian language, Stylistics and culture of speech, editing and proofreading.

Асноўныя публікацыі:

- ЛЯШЧЫНСКАЯ 2000: Ляшчынская, В. А. *Методыка выкладання беларускай мовы. Маўленне*. Мінск: РІВШ.
- ЛЯШЧЫНСКАЯ 2001: Ляшчынская, В. А. *Беларуская мова: Тэрміналагічная лексіка*. Мінск: РІВШ БДУ.
- ЛЯШЧЫНСКАЯ 2003: Ляшчынская, В. А. *Метафара ў паэзіі Янкі Купалы*. Гомель: УА “ГДУ імя Ф.Скарыны”.
- ЛЯШЧЫНСКАЯ 2004: Ляшчынская, В. А. *Слова ў паэзіі Янкі Купалы*. Мінск: Беларуская навука.
- ЛЯШЧЫНСКАЯ – ШВЕДАВА 2007: Ляшчынская, В. А., Шведава З. У. *Слоўнік фразеалагізмаў мовы твораў Янкі Купалы*. Гомель: УА «ГДУ імя Ф. Скарыны».
- ЛЯШЧЫНСКАЯ 2008: Ляшчынская, В. А. *Фразеалагічныя адзінкі ў мове Янкі Купалы*. Мінск: РІВШ.
- ЛЯШЧЫНСКАЯ 2010: Ляшчынская, В. А. *Сучасная беларуская мова: фразеалогія*. Мінск: РІВШ.
- ЛЯШЧЫНСКАЯ 2010: Ляшчынская, В. А. Уласныя імёны ў тэрмінах і фразеалагізмах: Практычны дапаможнік для студэнтаў нефілалагічных спецыяльнасцей. Гомель: УА «ГДУ імя Ф. Скарыны».
- ЛЯШЧЫНСКАЯ – КУЛІК 2010: Ляшчынская, В. А., Кулік, Л. У. *Англа-беларускі слоўнік саматычных фразеалагізмаў=Беларуска-англійскі слоўнік саматычных фразеалагізмаў*. Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны.
- ЛЯШЧЫНСКАЯ 2012: Ляшчынская, В. А. *Фразеалагічная эмацыянальная канцэптасфера беларусаў*. Мінск: РІВШ.
- ЛЯШЧЫНСКАЯ 2014: Ляшчынская, В. А. Канцэптуалізацыя граху ў фразеалогіі ўсходнеславянскіх моў. // *Навуковы запіскі*. Вип. 127. Сер. Філолагічныя навукі (Мовознаўства). Кіраваград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, с. 63–67.
- ЛЯШЧЫНСКАЯ 2015: Ляшчынская, В. А. *Базавыя канцэпты фразеалагічнай карціны свету*. Мінск: РІВШ.
- ЛЯШЧЫНСКАЯ 2017: Ляшчынская, В. А. *Стылістычнае рэдагаванне і карэктура*. Мінск: РІВШ.
- ЛЯШЧЫНСКАЯ 2018: Ляшчынская, В. А. *Канцэпты прыродных стыхій у фразеалагічнай карціне свету беларусаў: агонь, вада, зямля і паветра*. Мінск: РІВШ.

Вольга Ляшчынская / Volha Lyashchynskaya

**КАГНІТЫЎНЫ І ЛІНГВАКУЛЬТУРАЛАГІЧНЫ
АСПЕКТЫ ВЫВУЧЭННЯ ФРАЗЕАЛАГІЧНЫХ
АДЗІНАК БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ**

**STUDY OF BELARUSIAN PHRASEOLOGICAL UNITS IN
COGNITIVE AND COMMUNICATIVE ASPECTS**

**KOGNITIVNÍ A LINGVOKULTUROLOGICKÉ ASPEKTY
STUDIA BĚLORUSKÝCH FRAZEOLOGICKÝCH
JEDNOTEK**

Ключавыя словы / keywords / klíčová slova:

фразеалогія, фразеалагічная адзінка, лінгвакультуралагічны
аналіз, культурная канатацыя, культурны код, кампанент,
метафарызацыя, практычны вопыт, нацыянальна-культурная
інфармацыя, ацэначнасць, сімвалізацыя, стэрэатыпізацыя

phraseology, phraseological unit, linguoculturological analysis,
cultural connotation, cultural code, component, practical experience,
metaforization, ethnocultural information, practical experience,
evaluation, symbolization, stereotypization

frazeologie, frazeologická jednotka, lingvokulturologická analýza,
kulturní konotace, kulturní kód, komponent, praktické zkušenosti,
metaforizace, etnokulturní informace, symbolizace, stereotypizace

АНТАЦЫЯ
SUMMARY
ANOTACE

БЕЛАРУСКАЯ МОВА Ў ЛЮСТЭРКУ ТРАДЫЦЫЙ І ІНАВАЦЫЙ

Кніга прысвечана пытанню развіцця беларускай лексікі і фразеалогіі на пачатку XXI стагоддзя. Разглядаецца беларускі размоўны рэсурс у сучасных відах камунікацыі. Аўтаркі аналізуюць працэсы моўнай інавацыі і разглядаюць ролю лексічных і фразеалагічных адзінак, надзеленых эмацыйнымі адценнямі. Новыя вектары выкарыстання фразеалагізмаў вядуць да пошуку інавацыйных падыходаў у вывучэнні этнамаркіраваных фразеалагічных адзінак.

Першы раздзел “**Фразеалагічныя інавацыі ў люстэрку інтэрнэту**” прысвечаны этнамаркіраванай адзінцы *хавайся ў бульбу* і некаторым іншым размоўным выразам, якія дасюль не былі зарэгістраваныя фразеалагічнымі слоўнікамі. Фраземы разглядаюцца на фоне інтэрнэт-камунікацыі, адначасова ў кантэксце ўсходнеславянскім і ў параўнанні з чэшскімі адпаведнікамі. Цікаvasць да фразеалагізма *хавайся ў бульбу* выкліканая, па-першае, фактам яго стылёвай трансфармацыі – пераходам з размоўнай сферы ў пісьмовыя стылі. Па-другое, фактам інтэнсіўнага распаўсюджвання не толькі ў жывой гутарковай мове, але ў інтэрнэце і сродках масавай інфармацыі. Некаторыя ўжываюць гэты выраз як жартоўны, саркастычны, іншыя бачаць у ім адлюстраванне адмоўных рыс беларускага характару. Існуючыя супрацьлеглыя погляды сведчаць пра значнасць выразу, яго ўпісанасць у беларускую культурную прастору і пра тое, што выраз ужо прайшоў пэўны шлях асэнсавання.

У другім раздзеле “**Актуалізацыя беларускага маўленчага рэсурсу ў рускамоўным медыйным асяроддзі**” разглядаюцца асаблівасці выбару беларускіх маўленчых сродкаў ва ўмовах рускамоўнага медыйнага асяроддзя. Інтэрнэт-прастора і, у прыватнасці, інтэрнэт-форумы з’яўляюцца найбольш дэмакратычным асяроддзем, дзе лексічныя сродкі выбіраюцца носьбітам адной ці больш моў спантанна. У форумных выказваннях распаўсюджана выкарыстанне асобных беларускіх лексем для выражэння моцных станоўчых або адмоўных эмоцый. Запатрабаванасць беларускіх маўленчых рэсурсаў узрастае пры абмеркаванні сацыяльна-палітычных тэм. Сродкі, найбольш запатрабаваныя ў каментаванні: беларускія фразеалагізмы, “трасянка”, субстанцыяльныя рытарычныя фігуры. Інтэрнэт-форумнае асяроддзе стварае станоўчую функцыянальную прастору для жывога бытавання беларускай мовы ва ўмовах пераважаючых рускамоўных зносін і тым самым спрыяе яе захаванню як аднаго з найбольш пераканаўчых культурна-цывілізацыйных маркёраў народа.

У трэцім раздзеле “**Кагнітыўны і лінгвакультуралагічны аспекты вывучэння фразеалагічных адзінак беларускай мовы**” асноўная ўвага скіраваная на інавацыйныя падыходы да вывучэння беларускіх фразеалагізмаў. Зроблена спроба аналізу фразеалагізмаў у кодах культуры, якія рэпрэзентуюць сімвалы, эталоны, стэрэатыпы. Фразеалагізмы з’яўляюцца вынікам практычнага вопыту многіх пакаленняў, выступаюць як знакі «мовы» культуры. Яны служаць нязмушаным сродкам выхавання і спрыяюць яднанню людзей у адно цэлае – беларускі народ.

Усе віды ўстойлівых спалучэнняў з’яўляюцца крыніцай вобразнасці, дадаюць выказванням выразнасці і адметнасці. Як у стылі мастацкай літаратуры, так і ў публіцыстыцы, асабліва ў інтэрнэт-рэсурсах, у наш час назіраецца пераасэнсаванне вядомых фразеалагізмаў, часам і іх структурнае пашырэнне. Развіваецца працэс трансфармацыі размоўнай фразеалогіі. Размоўныя адзінкі, якія да гэтага часу не былі зафіксаваныя ў слоўніках, дзякуючы інтэрнэт-камунікацыі пранікаюць у пісьмовыя стылі. Такім чынам, працэс сучаснай моўнай інавацыі папоўніўся яшчэ адным вектарам: на фоне агульнавядомага ўздзеяння англіцызмаў, якія часцей становяцца складнікамі тэрміналогіі, адбываецца развіццё ўласнабеларускага лексічнага і фразеалагічнага рэсурсу, які ў выглядзе асобных адзінак пранікае таксама ў рускія і ўкраінскія тэксты.

Пашырэнне міжнародных адносін і апісаная ў кнізе тэндэнцыя ўжывання беларускіх лексічных і фразеалагічных адзінак выклікаюць неабходнасць пільнай увагі да пытанняў культуры мовы. Гэтыя вектары культурнага развіцця сучаснай Беларусі сведчаць пра неабходнасць выпрацоўкі новых падыходаў да вывучэння і выкладання фразеалогіі як сродку захавання і перадачы нацыянальна-культурнай спадчыны.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ

фразеалогія, кампаратыўная фразеалогія, фразеалагічная адзінка, кампанент, этнамаркіраваны фразеалагізм, уласна беларускі фразеалагізм “*хавайся ў бульбу*”, кампаненты “*бульба*”, “*партызан*”, эквівалент, моўная інавацыя, сродкі масавай інфармацыі, інтэрнэт, інтэрнэт-форум, медыйная прастора, стэрэатып, беларуская мова, чэшская, украінская, руская, нацыянальная ідэнтычнасць, маўленчыя рэсурсы, камунікацыя, “*трасянка*”, стылістычны прыём, моўныя зносіны, лінгвакультуралагічны аналіз, культурная канатацыя, культурны код, метафарызацыя, практычны вопыт, нацыянальна-культурная інфармацыя, ацэнчанасць, сімвалізацыя, стэрэатыпізацыя

THE BELARUSIAN LANGUAGE IN THE MIRROR OF TRADITIONS AND INNOVATIONS

This book is dedicated to the contemporary development of Belarusian lexicon and phraseology. The authors examine and assess language innovation processes considering the role of lexical and phraseological units that contain some emotional undertones and evaluations. New vectors of usage of phraseologisms are leading us to search for an innovative approach in teaching ethnomarked phraseological units.

The first section **“Phraseological Innovations in the Mirror of the Internet”** deals with ethnomarking of the idiom *“хавайся ў бульбу”* and some other colloquial units that have not been registered by any dictionaries of idioms yet. The phrasemes are analysed within the medium of Internet communication while being put in East Slavic context and compared with their Czech equivalents. Initially, the attractiveness of the idiomatic item *“хавайся ў бульбу”* can be explained by its style transformation, in particular, by its transition from a spoken language range to written styles. Secondly, our research interest is also inspired by the fact of its intensive distribution not only in real-life conversations, but on the internet and in the mass media. Some people use this phraseological unit as a joke or a sarcastic expression, while others see it as a reflection of some negative traits belonging to Belarusian character. These opposite views can only prove the significance of the expression that has been coined in Belarusian cultural space, and that the expression has already passed through a certain process of conceptualization.

In the second section **“Actualisation of Belarusian Speech Resource in Russian Speaking Media Environment”** the features of the choice regarding Belarusian language means in conditions created by Russian speaking media background are described. The Internet sphere and, in particular, internet forums can be treated as the most democratic medium where lexical means are chosen by users speaking one or more languages spontaneously. In forum statements it is quite common to notice the usage of certain Belarusian lexical items helping to express either strong positive or negative emotions. The application of Belarusian speech resources increases during discussion relating to social or political issues. The most frequently used recourses in commenting are as follows – Belarusian idioms, *“trasyanka”* (*“трасянка”*), and substantial rhetorical figures. The environment of internet forums creates a positive functional space for live presentation that supports the existence of the Belarusian language in a rather superior Russian speaking communication, thereby contributing to its preservation as one of the most compelling cultural and civilizational markers of a national community.

The third section “**Study of Belarusian Phraseological Units in Cognitive and Communicative Aspects**” is an attempt to analyse phraseologisms as cultural codes that represent national symbols, etalons and stereotypes. Phraseologisms are a result of practical experience of numerous generations. They serve as unforced means of upbringing and they also contribute to the unity of the Belarusian nation. Attention of this section is aimed at individual approaches to teaching phraseological units of Belarusian language.

All kinds of stable lexical combinations can be treated as the source of imagination; they bring verbal clarity and expressivity to speech statements. The implementation of an occasional function involves transformation of well-known stable expressions by means of creating some unusual context resulting in refreshing and updating a popular idiom when some component is replaced or its form is changed, or when two stable expressions are combined in one expression, which also adds to communication lexical novelty. In the style of fiction and in journalism alike, but especially in the Internet resources, nowadays we can observe some re-evaluation of common phraseological units and sometimes even their structural expansion. The process of transformations in spoken phraseology is developing. Speech units that still have not been fixed in the dictionaries of idioms owing to internet communication penetrate a writing style. The process of modern language innovation obtained another vector: beside the widely known influence of Anglicisms, which are commonly becoming terminology components, simultaneously the development of original Belarusian lexical and phraseological resources takes place and some of those new units are entering Russian and Ukrainian texts.

Widening of international relations and described tendency of usage of Belarusian lexical and phraseological units are showing the need to fully focus on the language culture. The vectors of cultural development of contemporary Belarus are exposing the necessity to develop new approaches to exploration and teaching phraseology as a device of preservation and transmission of cultural heritage.

KEYWORDS

phraseology, comparative phraseology, phraseological unit, ethnocultural idiom, component, Belarusian phraseologism “chavajsja u bul’bu” (*хавайся ў бульбу*), phraseological components “bul’ba” (potato), “partisan”, equivalent, linguistic innovation, media, internet, internet forum, media space, stereotype, Belarusian language, Czech, Ukrainian, Russian, national identity, speech resources, communication, “trasianka”, stylistic device, language relations, cultural connotation, linguoculturological analysis, cultural code, metaforization, practical experience, ethnocultural information, evaluation, symbolization, stereotypization

BĚLORUSKÝ JAZYK V ZRCADLE TRADIC A INOVACÍ

Kniha je věnována současné etapě rozvoje běloruského lexika a frazeologie. Analyzuje trendy použití obecně známých hovorových lexémů a frazeologismů v moderních formách neoficiální komunikace (komentáře na sociálních sítích, online fórech, masmédiu) a v beletrii. Nové kontexty použití frazémů vedou lingvisty k hledání inovativních přístupů ke studiu originálních frazeologismů.

První část „**Frazeologické inovace v zrcadle internetu**“ je věnována originální běloruské jednotce „chavacca u bul’bu“ (*хавайца ў бульбу*) a některým dalším lidovým výrazům, které dosud nebyly zaznamenány ve frazeologických slovnících. Druhá část „**Aktualizace běloruských mluvených zdrojů v ruském mediálním prostředí**“ popisuje zvláštnosti výběru běloruských hovorových prostředků v ruském mediálním prostředí Běloruska. Třetí část „**Kognitivní a lingvokulturologické aspekty studia běloruských frazeologismů**“ je pokusem o analýzu frazeologismů jako kulturních kódů, které reprezentují národní symboly, etalony a stereotypy.

Všechny druhy ustálených spojení jsou zdrojem metafor a dodávají výrokům na výraznosti a jedinečnosti. Stejně jako v beletrii i v masmédiích, zejména v internetových zdrojích, probíhá přehodnocení známých frazeologismů, někdy dochází i k jejich strukturálnímu rozšíření. Rozvíjí se proces transformace hovorové frazeologie. Obecně známé jednotky, které ještě nebyly zaznamenány ve frazeologických slovnících, pronikají díky sociálním sítím a on-line fóřům do stylů spisovného jazyka. Proces moderní jazykové inovace získal další vektor: na pozadí obecně známého vlivu anglicismů, které se stále častěji stávají komponenty terminologie, se zároveň rozvíjí originální běloruské lexikální a frazeologické zdroje, z nichž některé jednotky pronikají do ruských i ukrajinských textů.

Rozvoj mezinárodních vztahů a popsané trendy užití běloruských frazeologických jednotek vyžaduje udílení zvláštní pozornosti problematice kultury řeči. Vektory kulturního rozvoje moderního Běloruska nabádají k vývoji nových přístupů k výzkumu a výuce frazeologie jako prostředku uchování a přenosu národního kulturního dědictví.

*** KLÍČOVÁ SLOVA ***

frazeologie, komparativní frazeologie, frazeologická jednotka, komponent, etnokulturní frazeologismus, běloruský frazeologismus „chavajsja u bul’bu“ (*хавайся ў бульбу*), komponenty „bul’ba“ (brambora), „partyžán“, ekvivalent, jazyková inovace, média, internet, online fórum, mediální prostor, stereotyp, běloruština, čeština, ukrajinština, ruština, národní identita, řečové zdroje, komunikace, „trasjanka“, stylistický prostředek, jazykové vztahy, lingvokulturologická analýza, kulturní konotace, kulturní kód, metaforizace, praktické zkušenosti, etnokulturní informace, symbolizace, stereotypizace

УКАЗАЛЬНИК

А

актывізацыя, 16, 48
архетып, 24, 25
асяроддзе, 25, 45, 57, 63, 110
ацэначнасць, 108, 111

Б

балота, 88, 89, 90
бульба, 6, 7, 8, 13, 24, 26, 27, 29, 30,
31, 32, 33, 42, 111

В

вада, 33, 90, 91, 92, 94, 104, 107
варыянты, 6, 16, 23

І

ідэнтычнасць, 42, 63, 111
інтэрнэт, 6, 8, 9, 12, 13, 22, 31, 34,
42, 45, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 60,
110, 111

інфармацыя, 7, 82, 96, 108, 111

К

кагнітыўны, 5, 7, 33, 79, 101
кампанент, 24, 32, 70, 78, 89, 91,
92, 94, 96, 98, 99, 108, 111
камунікацыя, 60, 111
канатацыя, 89, 108, 111
каноплі, 26, 27, 29, 30
карыстальнікі, 18, 22, 56
культурны код, 64, 83, 108, 111

Л

лінгвакультуралагічны, 7, 35, 65,
83, 108, 111

М

маўленчыя рэсурсы, 56, 60, 111
маўленчыя сродкі, 45, 46
медыйная прастора, 54, 60, 111
метафара, 7, 13, 69, 73, 74, 83, 86,
89, 97, 98
метафарызацыя, 7, 108, 111
метафарычны, 7, 94, 100
моўная інавацыя, 42, 111
моўныя зносіны, 60, 111

П

пародыя, 22
партызан, 13, 18, 19, 20, 22, 42,
патэнцыял, 10, 23
практычны вопыт, 64, 101, 108,
прастора, 13, 25, 26, 33, 45, 99,
110
прататып, 28, 32, 68

Р

руская, 6, 13, 22, 33, 40, 42, 57, 58,
65, 106, 111

С

сімвал, 26, 27, 32, 93, 94
сімвалізацыя, 108, 111
сімволіка, 32, 89, 91, 99
сродак, 9, 47, 48, 53, 64, 80, 97
сродкі масавай інфармацыі, 5, 42,
стылістычны прыём, 50, 60, 111
стэрэатып, 5, 7, 23, 53, 42, 63, 64,
88, 98, 104, 111
стэрэатыпізацыя, 108, 111

Т

трасянка, 5, 40, 49, 50, 51, 52, 60,
110, 111, 112

У

українская, 6, 12, 13, 42, 111

Х

хавайся ў бульбу, 6, 7, 8, 9, 10, 11,
12, 13, 16, 17, 18, 20, 23, 24, 25,
26, 29, 31, 32, 33, 42, 49, 110,
111, 112, 113, 114

Ч

чорт, 49, 88, 89, 90
чэшская, 6, 13, 14, 15, 16, 24, 42,

Э

эквівалент, 5, 12, 13, 42, 111
эмацыйны, 10, 48, 78
этнамаркіраваны фразеалагізм, 5,
42, 111

ЗМЕСТ

БЕЛАРУСКАЯ МОВА Ў ЛЮСТЭРКУ ТРАДЫЦЫЙ І ІНАВАЦЫЙ

Іна Каліта

ФРАЗЕАЛАГІЧНЫЯ ІНАВАЦЫІ Ў ЛЮСТЭРКУ ІНТЭРНЭТУ...3

Уводзіны.....	5
1. Метадалогія	6
2. Да паняцця фразеалагічнай неалогіі.....	8
2.1 Хавайся ў бульбу (!)	9
3. Міжмоўныя аналогіі.....	12
3.1 Ховайся в жито! / Ховайся в кукурудзу!	12
3.2 Za bukem.....	14
3.3 Šekat za bukem; sedět za bukem	14
3.4 Čihat za bukem	15
3.5 Hulí jak cikán za bukem	15
3.6 Трымай парты, хавайся ў бульбу	16
3.7 Starat se o svůj říseček.....	18
4. Кампанент <i>партызан</i> у фразеалогіі.....	18
4.1 Збраць у партызаны	19
4.2 Маўчаць як партызан/партызанка [на допыце]	19
4.3 Ісці / пайсці / падацца ў партызаны	20
4.4 Чым глыбей / далей у лес, тым тлусцейшыя партызаны	20
4.5 Чым глыбей у лес – тым болей партызан	22
5. Фразеалагічнае перафарматаванне.....	23
6. Лінгвакультурная семантыка кампанентаў выразу <i>хавайся ў бульбу</i>	24
7. Нацыянальная маркіраванасць слова “бульба” – гісторыя і сучаснасць.....	30
Высновы	31
Бібліяграфія	34

Наталля Сівіцкая

**АКТУАЛІЗАЦЫЯ БЕЛАРУСКАГА МАЎЛЕНЧАГА РЭСURCY
Ў РУСКАМОЎНЫМ МЕДЫЙНЫМ АСЯРОДДЗІ.....43**

Уводзіны	45
1. Метадалогія.....	45
2. Элементы беларускай мовы ў рускамоўных тэкстах	46
3. Неалагізмы беларускай інтэрнэт-прасторы	54
Заклучэнне.....	56
Бібліяграфія.....	57

Вольга Ляшчынская

**КАГНІТЫЎНЫ І ЛІНГВАКУЛЬТУРАЛАГІЧНЫ АСПЕКТЫ
ВЫВУЧЭННЯ ФРАЗЕАЛАГІЧНЫХ АДЗІНАК БЕЛАРУСКАЙ
МОВЫ.....61**

Уводзіны	63
1. Метадалогія.....	65
2. Фразеалогія і яе адзінкі	66
3. Крытэрыі і паказчыкі фразеалагічных адзінак.....	70
4. Да паняццяў культурнай канатацыі і культурнага кода	78
5. Пласты культуры і фразеалагічныя адзінкі	85
Заклучэнне.....	101
Бібліяграфія.....	102

АНАТАЦЫЯ / SUMMARY / ANOTACE109

БЕЛАРУСКАЯ МОВА Ў ЛЮСТЭРКУ ТРАДЫЦЫЙ І ІНАВАЦЫЙ	110
THE BELARUSIAN LANGUAGE IN THE MIRROR OF TRADITIONS AND INNOVATIONS.....	112
BEŁORUSKÝ JAZYK V ZRCADLE TRADIC A INOVACÍ.....	114

УКАЗАЛЬНІК 115

ЗМЕСТ 116

DOI 10.21062/ujep/265.2019/k/978-80-7561-178-9

УДК 811.161.3

ББК ШО 81.411 [811.161.3 Бел+811.161.4 Укр+811.162.3 Чэшск]

Recenzentky:

Doc. Alena Palujan, Ph.D., katedra běloruského jazyka Gomelské Státní univerzity Francyska Skaryny; děkanka Filologické fakulty GSU Francyska Skaryny. Gomel, Bělorusko.

Doc. Tacjana Saučuk, Ph.D., katedra aplikované lingvistiky Běloruské státní univerzity. Minsk, Bělorusko.

Vědecká redaktorka:

Doc. Larysa Jaudošyna, Ph.D., katedra běloruské filologie, Brestská státní univerzita A. S. Puškina. Brest, Bělorusko.

Каліта І., Сівіцкая Н., Ляшчынская В. *Беларуская мова ў люстэрку традыцый і інавацый*. (Пад аг. рэд. І. Каліты, Л. Яўдошынай). Ústí nad Labem: PF UJEP, 2019. 118 с.

Kalita I., Sivickaja N., Ljaščynskaja V. *Beloruský jazyk v zrcadle tradice a inovaci* (Ed. Kalita, I., Jaudošyna, L.). Ústí nad Labem: PF UJEP, 2019. 118 s.

Vydání první
Náklad 200 kusů
Univerzita J. E. Purkyně
Ústí nad Labem
2019

ISBN 978-80-7561-178-9

9 788075 611789

“Кругом чыста і празнічна...”

ПАДАБАЙКІ
РОДНАЙ МОВЕ

хавайся ў бульбу !

čekat/sedět za bukem

S.: starat se o svůj píseček

хавацца ў бульбе

iści/paiści ў партызаны

“Янотападобны
сабака – такая прелесть,
это мой следующий
никнэйм и аватар!”

Чым глыбей/далей у лес, тым
тлусцейшыя партызаны

“праваслаўе галаўнога мозгу”

“Что за **талака**
такая, что участникам
не налили выпить и
закусить?”

“Радует, что играют обе
команды **самааддана**, забыл
русский синоним, потому
что болею все-таки за
Беларусь!”

Трымай парты,
хавайся ў бульбу...

“предлагаю новый брэнд:
Туняедец у собственным саку”

ISBN 978-80-7561-178-9

9 788075 611789